

Rade
Bašić

MLADEN
STOJANOVIĆ

Dečje novine

*Biblioteka LEGENDE je dobitnik Povelje „4. jul”
-najvećeg društvenog priznanja za doprinos
u gajenju revolucionarnih tradicija
naših naroda i narodnosti*

*Ovo kolo od šest knjiga
o istaknutim herojima naše revolucije izdavač posvećuje
jubilejima pobjeda NOVJ na Neretvi i Sutjesci
i Drugog zasjedanja AVNOJ-a*

RADE BAŠIĆ

MLADEN
STOJANOVIĆ

ŽIVOTNI PUT I REVOLUCIONARNO DJELO

Gornji Milanovac, 1983.

**Biblioteka LEGENDE, XVI kolo
ISTAKNUTI REVOLUCIONARI JUGOSLAVIJE**

Prvog aprila četrdeset druge četnici Rade Radića upali su u partizansku bolnicu u selu Jošavci i poklali dvadeset ranjenih proletera. Ubili su, na zvjerski način, i teško ranjenog doktora Mladena Stojanovića, prvog komandanta partizanskog odreda sa Kozare i jednog od najistaknutijih rukovodilaca ustanka u Bosanskoj krajini.

Kad je Mladen poginuo, Kozarski partizanski odred brojao je preko 3.500 dobro naoružanih boraca i spadao je u to vrijeme među najjače i najbrojnije partizanske odrede u Jugoslaviji.

Devetnaestog aprila odred je dobio zvanični naziv: Drugi krajiški NOP odred »Mladen Stojanović«, a nekoliko mjeseci kasnije, 7. avgusta, Mladen je proglašen narodnim herojem.

Na Prvom kongresu ljekara partizana, održanom u Bosanskom Petrovcu 25. i 26. septembra 1942. godine, u počasno predsjedništvo predloženi su i izabrani, pored druga Tita, dotad izginuli partizanski ljekari dr Mladen Stojanović, dr Miša Pantić, dr Šafet Mujić i dr Ružica Rip.

U Prijedoru, Mladenovom rodnom mjestu, poslije rata Mladenu je podignut spomenik, djelo njegovog brata, poznatog jugoslovenskog vajara Sretena Stojanovića, a u gradovima i selima oko Kozare i širom naše zemlje Mladenovo ime nose ulice, preduzeća, škole, bolnice, apoteke, kulturno-umjetnička društva.

O Mladenu je ispjevano mnogo pjesama. Živi mnogo priča, u kojima se mašta i stvarnost miješaju, pletući vijenac legende oko njegovog imena.

U ofanzivi, u junu i julu četrdeset druge, Mladenovo ime, njegov život, njegova komandantska slava i tragična smrt inspirisali su kozarske borce na velike i nevidene podvige.

U tom strašnom tutnju i lomljavi žene su

po zbjegovima tješile i uspavljivale djecu: »Spavaj, spavaj, sine! Ne boj se, noćas je Mladen na bijelu, krilatu konju preletio iz Grmeča na Kozaru, a za njim hiljadu ljutih Grmečlija. Ne boj se, ti! Ne da Mladen djecu!«

Novembra 1961. godine, prilikom prenosa Mladenovih posmrtnih ostataka iz Jošavke u Prijedor, Kozara se, kao i aprila 1942. godine, u tugu zavila. Nepregledna masa crnih rubaca. Crne marame i suze!

Na tu tužnu svečanost stigle su iz sela Vojskove, udaljenog 50 km od Prijedora, supruga poginulih boraca Radosava Banjac, Stevka Ristić i Gospava Vrsajko. One su pješačile dva dana i jednu noć, da bi na Mladenov grob položile planinsko cvijeće sa Kozare.

U kozarskim selima mnogo je muškarčića u povoju, dječaka u školskim klupama i momaka s Mladenovim imenom. Razgovarao sam sa jednom majkom, mojom ratnom drugaricom, čiji je sin služio vojsku u Titovoj gardi.

– Kad god svog Mladu imenom zovnem, sjetim se našeg dragog doktora i komandanta Mladena – kaže ona i oči joj zasuze.

Razmišljajući o Mladenu, čovjeku, drugu i komandantu, zaželjeh da misli pretočim u pisanu riječ i tako još jednom porazgovaram sa mojim profesorom higijene i komandantom u ratu.

Ispeo se na jedan proplanak. Mi smo ga slijedili. Sjeo je na najbližu izvalu. Odahnuo je znojan i umoran. Odahnuo i duboko uzdahnuo.

– Ima li vode, seljačiću?

Pružio sam mu čuturu hladne izvorske vode. Potegao je gutljaj, dva, i opet snažno udahnuo vazduh. Sjedili smo pod Maslin-Bajrom.

Prijedor se nazirao u daljini. Daleko dolje, pod nama, u tamnom jezeru mraka. Sijalice kao krijesnice svjetlucale su blijedo, isplivavale na površinu tamnog jezera. Udaljavale se i gubile i opet nam se približavale. Nama i planini. Čovjek bi rekao da se rukom mogu dohvatiti.

Opet je vidio Tuzlu i poznate brežuljke oko nje, na koje su đaci izlete pravili. Vidio je daleku mladost, srednjoškolca nemirnog i zamišljenog, koga austrijska policija hapsi i odvodi u zatvor. Daleko...

Porodica Stojanović iz prvih godina poslije I svjetskog rata, sleva: ćerke Georgina i Jelisaveta, majka Jovanka, otac Simo, sin Mladen i njihov zet Vasilj Grdić

Davno. Kao da to nije bio on.

A sutra će ga okružiti seljaci, ustanici!

Šuma je krila velike nemire u sebi. Vjetar je ovdje gotovo stalno prisutan. Ogromna stabla bukava postrojavana su se i prestrojavana. Kao vizija buduće narodne vojske kojom će Mladen komandovati...

– Da. Ovo nije ni izlet ni posjeta pacijentima. Staze su poznate, pa ipak neizvjesnost ogromna. Sutra se treba suočiti sa seljacima. Ali ljekarski instrumenti niti će biti potrebni, niti mu ovog trenutka mogu pomoći. Treba imati riječ. Pravu riječ treba naći. Može li se ona izmisliti? Nikako! Treba tu riječ u njihovim očima pročitati. Treba je iz srca ustanika iščupati. Ustanak! Buna...! Kozara!

Razmišljao je glasno. Mi smo drijemuckali u visokoj planinskoj travi.

Na izvoru rijeke Gomjenice, u istoimenom manastiru, Petar Kočić je bio đače, udisao je mirise planinskih livada, pomiješane sa jakim mirisom tamjana i bosioka i slušao čudne i zastrašujuće priče Simeuna Đaka o Turčinu i Švabi, o igumanu Gerasimu i rakiji...

– Napamet smo Kočića učili – rekao je Mladen.

Na ušću Gomjenice u Sanu pružila se prijedorska čaršija. Uska, izlomljena i prašnjava, ali zbog svoje dužine i nesretnih ljubavi opjevana.

Prijedor, varoško naselje novijega doba, sa tragovima preistorije, rimske kulture i srednjevijekovnih građevina u bližoj i daljoj okolini. Bio je od svog postanka poprište sukoba i krvoprolića. Zapamtio je mnoge vojske i države, mnoge krvave obračune i paljevine.

U XIX vijeku ime Prijedora i Kozare istorija je zauvijek tijesno povezala vojevanjima, bunama i hajdukovanjima.

Četa harambaše Rendića, ustaničke čete popa Gavre za vrijeme Jančićeve bune, druga mašićka buna, prva i druga Pecijina buna!

Raja iz okoline Prijedora i cijelog Potkozarja u stalnim je pokretima i bunama sve do dolaska Austrijanaca. Ali ni tada nemiri ne prestaju.

Ispresijecana dubodolinama i potocima, Kozara nosi na svom tijelu duboke ožiljke i tragove čestih ratovanja.

Pod kraj XVII vijeka, za vrijeme tzv. dubičkog

rata, austrijski general Laudon je iskopao duboke šančeve po obroncima Kozare. Ostaci tih šančeva, kojima se Laudon koristio protiv Turaka, sačuvani su sve do naših dana. Njima su se koristili ustanici četrdeset prve. Predvođeni Mladenom Stojanovićem, sačekivali su u njima ustaše i Švabe. Naoružani najčešće samo beskrajnom mržnjom prema tuđinu, oni su iskakali goloruki iz tih rovova, miješali se sa neprijateljem i otimali mu oružje.

Prijedor, u šljivama i livadama, na obali zelene Sane, koja mirna i spokojna protiče kroz Prijedorско polje, između živopisnih sela i vrbaka, poznat je danas i po tome što se u njemu rodio i rastao dr Mladen Stojanović.

U ulici Vlaha Bukovca u Dubrovniku živi ogranak brojne porodice Stojanović, Mladenova supruga Mira i sin Vojin.

U ostacima nekad bogate Mladenove biblioteke nalazi se »Sveto pismo«, zaostavština njegovog oca, popa Sime, a u »Svetom pismu«, na četvrtoj strani, stoji napisano rukom popa Sime: »I rodi mi se sin Mladen 7. aprila 1896. godine.«

Mladen je potomak stare svešteničke porodice, u kojoj se svešteničko zvanje od davnina njegovalo i prenosilo s koljena na koljeno. Njegov djed Gavro bio je godinama sveštenik u varošici Kozarcu. Spustio se s porodicom sa obronaka Kozare i nastanio u Prijedoru negdje poslije austrijske okupacije. Mladenov otac Simo završio je bogosloviju u Zadru i bio prvi školovani pastir u svojoj lozi, a ujedno i posljednji porodični predstavnik tog poziva.

Cijenili su ga kao čovjeka duboko religioznog, pristojno obrazovanog, koji prati štampu, nove knjige i časopise, koji i sam ponešto objavi u »Bosanskoj vili«. U dokolici se bavio etnologijom, ispitivao naselja i migracije u Bosanskoj krajini i porijekla krajiških prezimena, a naročito se pokazao aktivnim u akciji za srpsku crkvenoškolsku autonomiju, za podizanje škola i u propagiranju prosvjetnih ideja. Živio je u Prijedoru a parohija mu se prostirala na lijevoj obali rijeke Sane obuhvatajući sela Ljeskare, Volar i Cikote.

Crkva se nalazila u Cikotama. Često su ga mještani vidali kako zorom ranom, pogrbljen i sanjiv, žuri na

svom mršavom doratu u Cikote, na službu božju.

Volio je pop Simo i za bogatu trpezu sjesti, vjernike savjetovati i o svojoj djeci razgovarati. Bio je veoma brižljiv otac.

U Prijedoru, u ulici koja je nakon rata dobila Mladenovo ime, postoji kuća – muzej, u kojoj se Mladen rodio, djetinjstvo proveo i između dva rata kao ljekar radio. Porodica nije živjela u nekom izobilju, naročito kada su djeca dorasla za školu, pa je on od malih nogu osjetio dah sirotinje i upoznao nakazno lice tuđina, okupatora.

Znajući šta za djecu znači škola i obrazovanje, pop Simo je riješio da sinovi završe gimnaziju a kćerke učiteljsku školu, i tome je sav svoj život posvetio. Imao je osmoro djece – tri sina i pet kćeri. Bilo je teško u to vrijeme živjeti i toliko djece školovati. Stariji Prijedorčani i danas pričaju kako je pop Simo donosio po punu korpu dječijih cipela obučaru Đorđu Ratkoviću da ih popravi.

– Evo, majstore – rekao bi mu – pa radi šta znaš. Zima je na pragu. Djeca u školu ne mogu bosa.

– Oče Simo, ovo nije za popravljanje, nema ovdje popravke.

– Nemoj mi samo to govoriti! Znaš i sam: ima ih osmoro. Carevina bi imala posla da ih iznova obuže, i da ih nahrani i školuje.

Majstor nema kuda: krpio je i popravljao, a djeca su bosa nestrpljivo čekala.

Majka Mladenova, Jovanka, poticala je iz svešteničke porodice Vujasinovića, iz Bosanske Dubice. Blagorodna duša, poštovana u cijeloj okolini, pa su je svi mladi zvali majka Jovanka.

Za vrijeme austrougarske okupacije u Prijedoru su postojale dvije osnovne škole, tzv. državna škola, sa učiteljima, po pravilu, režimlijama; i druga, srpska škola, u kojoj su učitelji bili Srbi, a djeca pretežno iz srpskih porodica. Srpska škola, koja se tako zvala sve do drugog svjetskog rata, nosi danas Mladenovo ime. On je u njoj do 1906. godine savladao osnovno obrazovanje.

Prvi razred gimnazije završio je u Sarajevu, a 1907. godine obreo se u Tuzli, u drugom razredu.

Naredne godine u Tuzlu stiže i upisuje se u prvi razred gimnazije Mladenov mladi brat Sreten.

Braća Stojanovići su bili solidni daci, veoma privrženi knjizi i roditeljima, poslušni i pristojni dječaci. Ali pop Simo, šaljući ih u školu, „u dalek svijet“, čak u Tuzlu, želio je da se i pismo o obezbjedi, pa otuda i ovaj dokumenat koji se čuva u memorijalnom muzeju u Prijedoru:

POTVRDA

kojom potvrđujemo da ćemo u Tuzli dobro učiti bez prigovora i dobro se vladati. Ako ovako ne bude nego ovo svoje obećanje pogazimo onda nek nas roditelji naši izlemaju kako god bolje mogu.

Prijedor
17. avgusta 1909.

Sreten Stojanović
Mladen Stojanović

Prve ljudske, tople oči, koje sam u gradu srio, bile su oči moga profesora higijene Mladena Stojanovića. Šta je to tada značilo za mene, plašljivo i neuko seljače, teško je objasniti. Neosnovano sam se tada zbunio i uplašio. Doduše, u susretu sa gradom ja sam se mnogo čega plašio i od svega novog zazirao.

Upoznao sam Mladena trideset prve godine kao đak prvog razreda gimnazije, na času higijene. Pojavio se visok, stasit čovjek, sa energičnim izrazom lica i sanjarskim, vatrenim, crnim očima. Imao je crnu kosu prebačenu ukoso preko visokog čela. Sjećam se i danas: kad je ušao razred se umirio. Kao da je bio izuzetno impresioniran njegovom pojavom.

– Djeco, ja ću vam predavati higijenu.

Tom škrtom rečenicom počelo je naše poznanstvo, koje će se u ustanku potvrditi ratnim drugarstvom.

I, čas je počeo . . .

Jednog lijepog oktobarskog dana u razredu je vladalo izuzetno uzbuđenje. Poslije nekoliko predavanja, Mladen je, ispitujući nas, obnavljao predeno gradivo. Odgovarao sam i ja. Dobro sam odgovorio.

– Alal ti majčino mlijeko, seljačiću! – rekao je, zadržavajući pogled na mojim bosim nogama.

Zbunio sam se i uplašio od toga pogleda.

– Što si bos?

– Nemam obuće, gospodine . . .

Poslije časa pozvao me razredni starješina, Avdo Karabdić, i poveo u grad da mi kupi »Batine« cipele.

Po završenom osmom razredu gimnazije upisao sam se na Pravni fakultet u Beogradu. Kao student životario sam u Prijedoru, bez sredstava, bez krova nad glavom. Drugovi su me pomagali. Kod Jocana ponekad spavam, kod Dule ručam, i tako je to išlo neko vrijeme. Pomalo sam učio, pomalo sa omladinom radio, a ponekad sa jaranom Dulom boemisao.

Jednog dana pozove me Mladen na razgovor. Znao je kako živim, pa će, bez mnogo uvijanja:

– Seljačiću, otvorio sam ti kredit kod Rame i Brane, do daljnjeg . . . za konak se sam pobrini.

Kredit se sastojao u tome što sam kod Rame Ramadanovića, slastičara, mogao navratiti, kad god me nevolja natjera, i naručiti porciju somuna sa kajmakom ili sa tahanhalvom.

Kod Brane Vujasinovića, gostioničara, čekala me svako veče porcija vruće jagnjetine. Subotom i čokanj rakije, »ali samo subotom«, naglasio je Brana.

Svakog prvog, a trajalo je to mjesecima, Mladen je kod Rame i Brane svodio moje račune. Samo ponekad se ljutio ako sam »normu« u rakiji prekoračio.

Gledajući me zbunjena i bosa u gimnazijskoj klupi trideset prve, Mladen je, siguran sam, vidio svoje djetinjstvo, našao se, u mislima, u Tuzli među dječacima, svojim školskim drugovima. Sjetio se možda Toše Ilića . . .

O Mladenu iz gimnazijske klupe, o Mladenu iz mladih dana priča dr Tošo Ilić mnogo, i toplo, i uzbuđeno, kao kad se o najrođenijim govori:

– Da, bio sam sa Mladenom u »Tajnoj dačkoj organizaciji« u Tuzli. Najbolji i najprisniji moj drug u gimnaziji bio je Mladen. Nismo se, tako reći, razdvajali, osim za vrijeme dačkog raspusta, kad bi Mladen odlazio svojim u Prijedor, a ja u Posavinu, kod svojih. I za vrijeme raspusta smo se dopisivali, i neka od tih Mladenovih pisama su sačuvana i objavljena. Od 1907. do 1914. godine drugovali smo, zajedno učili, zajedno u »Tajnu organizaciju« bili učlanjeni, zajednička nam je bila literatura i snovi. Zajedno smo stanovali, a kasnije i tamnovali.

»Tajna dačka organizacija«, prema riječima preživjelih učesnika, bila je, na početku, pretežno literarno udruženje, za literaturu zainteresovanih đaka. Organizacija je doživjela više preobražaja.

Kada je Mladenova generacija dorašla da se u nju učlani, njen se karakter bio znatno izmijenio. Njeni pripadnici su u sadržaj rada, pored literarnih tema, unosili političke i socijalne, koje su bile dobar povod da se raspravlja o mnogim aktualnim pitanjima, koja su u to vrijeme tangirala nacionalni život Srba u Bosni.

Čitali su jako mnogo. Čitali su sve što im je dolazilo do ruku, na početku bez nekog sistema i izbora, bez izoštrenog kriterijuma i opredjeljenja, ali u višim razredima gimnazije njihova je preokupacija bila ruska literatura i socijalna literatura uopšte.

Na temelju pročitanih djela sastavljali su predavanja koja su iznosili pred organizaciju. Bilo je tu tema, za ono vrijeme veoma interesantnih, kao na primjer, o ravnopravnosti žena po Bebelu, ili o porijeklu porodice od Engelsa.

Jedan od njihovih članova izlagao je o ondašnjoj željezničkoj tarifi u Bosni i Hercegovini. Mladen je, pored ostalih, održao predavanje: »O zdravlju naroda«.

Svim predavanjima ta vitalna i dinamična generacija je davala odgovarajuću socijalnu notu i političku boju.

– Mladen je – sjeća se Tošo – bio veoma drag i simpatičan kao dječak. Voljen od svih svojih drugova. Ja sam seljače iz Posavine. Otac mi je bio nepismen, kmet. Imao je šest sinova i sve nas je školovao. Bio sam najmlađi od braće. Jedan mi je brat bio pravnik, jedan učitelj. Ostali su izučili zanate.

Otac, iako nepismen, bio je vitalan i preduzimljiv čovjek i sve nas je, kako se to kaže, izveo na pravi put. Rekoh da sam iz takve porodice i takve sredine stigao u Tuzlu i prijateljio se sa Mladenom. On je bio popovsko dijete, iz grada, sa određenim navikama, sa izvjesnim samopouzdanjem i sigurnošću, što je nama sa sela nedostajalo. Dešava se da i poslije dugogodišnjeg života u gradu i diplome u džepu, naslijeđena povučенost i nespretnost ostane i u duši i u ponašanju kod ljudi sa sela.

Mogu reći da sam se nekako brzo uklopio u gradsku sredinu i sticao određene navike, uveliko zahvaljujući druženju sa Mladenom. Od dobrog druga mnogo toga se poprimi. Čitali smo i voljeli iste pjesnike: Disa, Pandurovića, Rakića, Šantića i, naravno,

Kočića. Zajedno smo izlazili na sastanke sa drugovima, pjevali, igrali kola i stanovali godinama kod Kate Frkatović, dobre žene, koja nije znala nikad da se na nas naljuti.

Ponekad smo nas dvojica odlazili na ručak kod našeg profesora Veljka Vujasinovića. Kad god bi nas pozvao da ga posjetimo, bila je to izuzetna svečanost. Bili smo tim pozivom uvijek počašćeni, jer Veljko nam je bio drag i kao profesor, a još više kao istaknuti pripadnik »Sokola«. Bio je odličan vježbač, izvrstan bacač koplja. Ako se tome doda da je bio i poznati nacionalni borac, idejno s nama vezan, nije teško zaključiti kakav je autoritet uživao kod nas đaka – omladinaca.

Mladen je rastao u vitka i lijepa momka. Uporedo sa fizičkim rastom, on je intelektualno napredovao. Radeći uporno na svom obrazovanju, silno je imponovao ne samo svojim karakterom nego i svojom inteligencijom i znanjem. On se izdvajao obdarenošću, pio je znanje i revolucionarne ideje svoga vremena.

Ustanak! Revolucija... Hic Rodus, hic salta! – rekao je Mladen 19. jula četrdeset prve, kada se umivao na jednom potoku u planini, okružen grupom komunista, organizatora ustanka u prijedorskom kraju. Taj dan pamte svi živi Kozarčani. Ostao im je nezbrisiv iz sjećanja, kao i prvi dan ustanka, kao i prve pobjede partizana. Tog dana počele su da stižu grupe seljaka iz Palančišta i Božića, Jelovca i Knežpolja u naš mali logor, u Rajlića kosi. Stizali su oni u bijelim, pamučnim rubinama i crnim lajbecima, sa sivim škrljacima na glavi i šarenim torbama milošta na leđima. Dolazili su na videnje. I više od toga. Dolazili su kao na poklonjenje i, uozbiljeni do pobožnosti, slušali Mladenove riječi. A on, rječit i osjećajan, kakav samo pjesnik može biti, sa velikom darovitošću i sve većom sigurnošću pronalazio je, u razgovoru sa narodom, pravu riječ, koja u srce takne. Bio je realan i odmjeren. Ponekad zastrašujuće istinit. Sa svom ozbiljnošću upozoravao je svakodnevno grupe posjetilaca da predstojeće teške borbe traže žrtve.

– Drugovi i braćo, ne dozvolite da bilo ko među

vama krije oružje, – opominjao je Mladen – ne dozvolite da karabini gnjiju u zemlji, da leže u stogovima sijena dok naši najhrabriji momci uskaču među neprijatelje i goloruki otimaju oružje. Od srca vam hvala za lijepe darove, koje ste meni i mojim drugovima donijeli. Ali, takvo je vrijeme da je meni najdraži dar – puška. Puške na sunce, Kozarčani! Podmazujte ih! Ustanak se sprema!

Mi, komunisti i skojevci, mladići dvadesetih godina, slušali smo ga u tim velikim i svečanim trenucima radosno i uzbuđeno. Podsjećao nas je na mladića naših godina, koji, okovan u lance, ponosno i prijeteći gleda u predstavnike austrijskog sudstva dok mu izriču kaznu od 16 godina teške tamnice. Obuzimalo nas je neobično i spontano pouzdanje. Nemoguće je bilo ne primijetiti kakvo silno povjerenje imaju seljaci u njega i od kakvog je to značaja za početak ustanka.

Dok je Mladen čvrsto i temeljito ugrađivao svoju privlačnu figuru, cijelu svoju ličnost u široke mase ustanika, ukorjenjujući se duboko i za svagda u kozarsko tlo i u srce kozarskog naroda, ustaše su ozlojedene tumarale prijedorskim ulicama i bližom okolicom, bijesno zagledajući svakom prolazniku u oči. Raspisana je i potjera. Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku iz Banje Luke uputio je 21. jula svim potčinjenim kotarskim oblastima izvještaj prijedorske kotarske oblasti, koji glasi:

Izvješćujem, da je ovdašnji liječnik dr Mladen Stojanović, označeni komunist, bio zatvoren, kao taoc.

Noćas, pol sata poslije ponoći dr Stojanović je pošao u zahod, sa gornjeg sprata u donji, pri čemu ga je slijedio stražar Rešić Fehim. Kad su dr Stojanović i stražar Rešić sišli do polovine stepenica, tada je dr Stojanović zavikao »Požar«, a Rešić kad je vidio požar, povikao je na ostale uhapšenike, radi gašenja i spašavanja, – dočim je Stojanović iskoristio tu strku radi požara, pa je unišao u zahod i kroz zahodski prozor nepoznato kuda pobjegao.

Postoji temeljita sumnja, da je slamu sam dr Stojanović zapalio da izazove metež i da to iskoristi u cilju da pobjegne.

Požar je brzo ugašen.

Za dr Stojanovićem je odmah povedena potjera, ali do danas bez uspjeha.

O bjekstvu dr Stojanovića izvješteni su svi susjedni kotarevi, a potraga je naređena i podređenim oružničkim postajama.

Molim da se za imenovanim dr Stojanovićem raspiše svestrana potraga. Njegov lični opis je slijedeći:

Star 40 godina, stasa visokog, lice oblo, oči crne, kosa smeđa, bradu i brkove brije. U slučaju uhićenja da se pod jakom stražom doprati ovoj oblasti.

Gornje se dostavlja na žurno izvršenje.

Pripreme za ustanak ulazile su u završnu fazu. Dana 25. jula održano je partijsko savjetovanje u Orlovcima, u jednom šumarku, poviše kuće Stojana Kitojnjića. Sastankom je rukovodio Đuro Pucar. Tu je izvršena raspodjela kadra. Osman Karabegović i Mladen raspoređeni su na Kozaru.

Sutradan smo napustili naš logor na Rajlića kosi i spustili se u sela. Mladen i Osman su se smjestili u Malom Palančištu, u zaseoku Banovići, odakle su davali uputstva za posljednje pripreme. Mi mlađi, laki i pokretljivi kao srndaći, obigravali smo okolna sela i po dva-tri puta dnevno prenosili poruke, raznosili i čitali radio-vjesti, objašnjavali događaje na istočnom frontu.

Jedno jutro, poslije napada grupe ustanika na palančišku opštinu, radi oslobodenja zatvorenih talaca, prolomilo se ustaničko »uraaa«. Zabijelile su se kose i obronci od pobunjenog naroda. U šarenoj rijeci vilaša, roguljaša i ponekog borca s puškom, koja se ispod Banovića šora kretala ka Prijedoru, primijetio sam Osmana i Mladena. Zagruvao je trešnjevičev top (možar) od crkve u Malom Palančištu. Masa se zaljuljala i pokrenula, odmotavajući svoje ubojito klupko niz jarke i vijugave sokake. Grebenom su išli predvodnici – ustanici naoružani puškama – pokušavajući da ovu »božiju varicu« koliko-toliko organizuju i usmjere. Prilikom zastanka govorili su Osman i Mladen. Osman je ushićeno rekao:

– Drugovi, mi ćemo pobijediti! – i glas mu se izgubio u povcima ustanika: »Naprijed na Prijedor!«

– Narode, – javio se tada Mladen, – svi me znate kao ljekara. Ostavio sam medicinske instrumente i prihvatio se puške, jer to je jedini put koji pošten čovjek može danas izabrati...

Tako je počelo opasno i neizbježno ustaničko kolo oko Kozare.

Počelo je opasno kolo. Mladen je spontano biran za predvodnika ustanka na Kozari. Tako je otišao glas vrlo daleko. Čuo se širom Bosanske krajine.

U životu Mladen se nikad nije uklanjao pred opasnošću. Postupao je prema svom uvjerenju. Od mladosti je na opasnost navikao.

U proljeće 1912. godine, Rade Đuranović Čermerni, autor zbirke pjesama »Iza rešetaka«, uveo je Mladena i Tošu Ilića u tajnu nacionalističku organizaciju »Narodna odbrana«. Bili su organizovani po sistemu trojki, tako da su njih dvojica od cijele organizacije znali samo za Radu. Sam taj čin djelovao je na njih uzbuđujuće. Porasli su u vlastitim očima, uozbiljili se. U njih se uselio izvjestan nemir, koji nisu ispoljavali, ali koji je kao naopoziv zahtjev unutrašnjeg bića, tražio od njih djela – gonio ih na akciju. S nestrpljenjem su očekivali kraj školske godine, jer škola ih je na neki način vezala, sputavala, a oni su osjećali da sada ne pripadaju samo školi.

Kao članovi »Narodne odbrane«, po završetku šestog razreda gimnazije 1912. godine, kreću iz Tuzle na dalek put. Uputili su se najprije pješice i, poslije 60 km pješaćenja, stigli u Brčko. Dugočasno pješaćenje prošlo je u zanimljivom razgovoru. Nošeni mladićkim oduševljenjem i željom da što prije i što više uđu u tajne organizacije, nisu tako reći ni osjetili zamor. U Brčkom su se javili na vezu Milanu Majstoroviću, trgovcu, pripadniku »Narodne odbrane«. On ih je lijepo primio i ugostio, a zatim smjestio u voz do Sremske Mitrovice. U Mitrovici nisu imali nikog kome bi se javili. Bili su prepušteni sami sebi, ali su se, ipak, nekako snašli.

Ubacili su se u brod za Šabac i nastavili put, puni zebnje i strahovanja od neizvjesnosti, jer pasoša, naravno, nisu imali. Ali sreća ih je poslužila, stigli su bez ikakvih neprilika u Šabac. Sad je išlo lakše, jer tu su imali vezu za dalje putovanje. Javili su se Boži Milanoviću, takode trgovcu, koji ih je povezao sa majorom Mitom Pavlovićem. Na sas-

tanku sa Pavlovićem, poslije kratkog objašnjenja i zakletve »na maču«, postali su zakleti članovi organizacije »Ujedinjenje i smrt«.

Tih dana u Šapcu je boravilo pjevačko društvo iz Beograda čijeg se imena Toša Ilić više ne sjeća. Koristeći se tom prilikom njih dvojica su se umiješali među članove društva i bez teškoća se prebacili u Beograd. Dva-tri dana provedena u Beogradu iskoristili su da se odmore, prošetaju i nađu sa Bosancima, pripadnicima »Mlade Bosne«. U jednoj maloj kafani na Zelenom vencu sreli su se sa Gavrilom Principom, Mustafom Golubićem i ostalim. Vodili su duge diskusije o svim pitanjima vezanim za bosansku omladinu.

- Zapravo Mladen je bio u tim diskusijama vrlo aktivan, - sjeća se danas Toša Ilić. - Ja, kako sam po prirodi miran i ne naročito govornik, više sam slušao. Mladen je bio komunikativniji i snalažljiviji, pa sam se, da tako kažem, na čitavom putu prepuštao njegovom vođenju.

Iz Beograda su sigurnom vezom otišli za Vranje i javili se vojvodi Vuku. Smješteni su u jednu vojnu kasarnu, zajedno sa ostalim omladincima. U kasarni su proveli oko mjesec dana, vježbajući se u rukovanju puškom, pištoljem, bombom.

Osim Mladena i Toše, od Bosanaca su se našli u toj grupi Hasan Rebac, Mustafa Golubić, Đula Bukovac i drugi.

Poslije završene obuke, vraćajući se istim putem za Beograd, kroz koji su bez zadržavanja prošli, produžili su za Šabac. Tu ih je sreća opet poslužila: zatekli su ekskurziju maturanata mostarske gimnazije, što im je za povratak u Bosnu dobrodošlo. Uvrstili su se među maturante i vratili kućama.

Sa mostarskim maturantima na ovoj ekskurziji nalazili su se Ljuba Mijatović i Vladimir Gaćinović. Tih dana Gaćinović je stigao iz Švajcarske, pa je imao mnogo novog da im kaže. Slušali su ga sa izuzetnim interesovanjem. Bio je veoma rječit i zanimljivo je pričao o oslobodilačkom pokretu u Evropi, o svojim susretima i druženju sa naprednim ruskim omladincima, koji su, kao i on, studirali u Švajcarskoj.

Kada se Mladen kao šesnaestogodišnji dječak otisnuo iz Tuzle tajnim kanalima za Srbiju, nikome

nije rekao kuda ide. Ni roditeljima se nije javio. Priroda zadatka koga se prihvatio to je zahtijevala, a on ga je disciplinovano shvatio.

– Više od dva mjeseca bili smo izvan sebe – sjeća se toga događaja Mladenova sestra Jelisaveta koja je tada dijete bila. – Nema Mladena, kao da je u zemlju propao. Otac samo hoda po sobi, othukuje i sam sa sobom razgovara: »Bože, bože, šta mi je sa djetetom? Nikad nije neposlušan bio...«

Došao je i avgust, a o Mladenu nikakvih vijesti. Pop Simo je bio teški reumatičar. Stegla reuma, jedva se kreće. Morao bi u banju Slatinu, kod Banje Luke. »A kako da idem«, pitao se on, »kad o Mladenu ništa ne znam?« Polovinom avgusta ipak odluči da pođe u banju. Djeca su ostala sa tetkom, a on sa ženom krenu u Slatinu.

– Čim čujete nešto za Mladena odmah mi brzogovorate – rekao je pred polazak.

Nekoliko dana po odlasku roditelja na kapiji se pojavio suvonjav mladić, preplanuo od sunca, neuradan, pocijepan. Ni nalik na Mladena.

– Koga tražite? – upitala ga je tetka, koja ga nije prepoznala. Toliko je bio oslabio.

– Pa ja sam Mladen! – odgovorio je začuđeno.

Tetka je pozvala Mladenove sestre i braću. Svi su istrčali iz kuće. Okupili se oko njega. Videći ga kako jadno izgleda, udarili su u plač.

– Šta je to s tobom, Mladene? Gdje si bio? Što se nisi javio?

Uto dotrče i komšije:

– Šta je, da nije ko umro? – upitali su, pretpostavljajući da je neko donio crn glas baš o Mladenu, o kome se tako dugo ništa nije znalo.

A Mladen se samo umomo i nekako zagonetno smješкао:

– Čekajte, što ste navalili? Pustite me da odahnem, pričaću sve.

– Nama o svom zagonetnom putovanju – sjeća se Jelisaveta – ništa nije htio povjeriti. Još smo bili djeca. Rekao je samo: »Bio sam sa mojim društvom na putovanju«. Ali kad je otac došao, njemu je sve iskreno ispričao. Pohvalio se kako je savladao bacanje bombe i gađanje iz puške i pištolja.

Oduševljeno je pričao o susretu sa Vladimirom Ga-

Mladen iz studentskih dana

činovićem u Šapcu i o nezaboravnom zajedničkom putovanju od Šapca do Broda.

Mladen je u grupi koja se vraćala sa kursa iz Vranja bio najmlađi. Iznuren dugim i napornim putovanjem, bio je, ipak, neumoran u pjesmi i priči, pa je tako pridobio opšte simpatije drugova. Mnogo se svidio Gaćinoviću.

- Čuješ, mali, lezi na moje krilo i odmori malo umornu glavu - pozvao ga je Vladimir k sebi i zagrlio.

- Kakav je to vojnik koji se umorio prije no što je rat počeo - odgovorio je Mladen, trudeći se da potisne i skrije umor vedrinom svoga lica.

Poslije ovog veoma impresivnog i uzbudljivog putovanja Mladen i Tošo su se rastali kod Broda. Mladen je otišao svojima u Prijedor, a Tošo u selo Biljaniće, kod Doboja, u goste bratu Nikoli Iliću, učitelju.

Ovoga puta rastanak je bio kratak. Poslije desetak dana našli su se ponovo u Tuzli, na početku sedmog razreda gimnazije. Sada su ih čekale uvećane dačke brige, ali i obaveze prema njihovoj »Tajnoj dačkoj organizaciji«. Članovi ove organizacije postali su negdje 1911. godine. Pored ostalog, preduslov je bio da se završi četvrti razred gimnazije (mlade nisu primali).

U njihovoj dačkoj organizaciji postaje sada sve življe i interesantnije. Bilo je mnogo nejasnih pitanja. Samo je jedno bilo do kraja jasno: čitavim svojim bićem ovi mladići bili su protiv austrougarske vladavine.

Sve do kraja 1912. godine, sjeća se dr Tošo Ilić, vodili su opsežne i svakodnevne diskusije oko opredjeljenja Muslimana. O tome su vodili i načelne diskusije, ali su i praktično radili, pristupajući pojedinačno Muslimanima omladincima s ciljem da ih privuku u organizaciju, koja je do tada bila sastavljena isključivo od Srba.

Na toj osnovi bilo je sukoba i sa pojedinim profesorima. Neki Hadžikadić otvoreno je proganjao dake Muslimane, srpski orijentisane. Bilo je i fizičkih obračuna (Grabež je u afektu ošamario jednog profesora). Uslijedile su represalije. Zajedno sa Grabežom, isključena je jedna grupa đaka iz gimnazije. Organizacija je stupila odmah u dejstvo. U znak protesta, zbog isključenja drugova, organizovali su štrajk cijele gimnazije. Međutim, štrajkovali su pretežno daci srpskog porijekla. Mladen i Tošo oglašeni su za vođe štrajka. Obojica su kažnjeni, a Tošo je, sem toga, izgubio stipendiju.

U vrijeme balkanske krize i balkanskih ratova Austrija pojačava svoje snage prema Srbiji i Crnoj Gori. Vrší se mobilizacija. Sve škole su raspuštene i ispražnjene radi smještaja vojske. Mladen odlazi u Prijedor, a Tošo u Posavinu. Vjerovatno zato što su bili

završili kurs u Vranju. Jer iako je škola raspuštena, članovi »Tajne dačke organizacije«, kako kaže Vid Gaković, nisu se razilazili. Okupljali su se i dogovarali, a često su pravili izlete u okolinu Tuzle i pjevali patriotske pjesme. Ti izleti su se koristili i za obučavanje omladinaca u rukovanju oružjem. Odlazili su na brdo Ilinčicu, nedaleko od Tuzle, i uvijek bi se među njima našao neko od starijih, najčešće Mišo Jovanović, koji je rukovodio obukom.

Prekid škole trajao je dva do tri mjeseca, pa su se opet našli u razredu i nastavili sa učenjem i radom u »Tajnoj dačkoj organizaciji«.

Za predsjednika »Tajne dačke organizacije« izabran je 1913. godine Petar Guteša, đak osmog razreda, a za sekretara Tošo Ilić. Uz stalnu i sve veću aktivnost u organizaciji, Mladen i Tošo završili su te godine sa uspjehom sedmi razred.

Za vrijeme školskog raspusta razilaze se kućama, ali ostaju u stalnom kontaktu, dopisuju se i izvještavaju jedan drugog o izvršavanju obaveza prema organizaciji. Trebalo je, naime, da nastave rad u narodu, da organizuju sokolska pobratimstva, koja su bila legalne organizacije za tjelesno vaspitanje mladeži. To je bila prikladna forma i podesna prilika da rade ne samo na zdravstvenom i drugom prosvjećivanju naroda, nego i politički da djeluju.

Nešto od njihove prepiske za vrijeme školskih raspusta je sačuvano. Najviše pisama mladobosanaca iz perioda uoči prvog svjetskog rata skupio je i objavio 1954. godine Vojislav Bogićević, profesor iz Sarajeva.

Danas su ta pisma svojevrstan dokumenat vremena u kome su pisana. Ona dosta govore o svojim autorima, njihovim osjećajima i stremljenjima. Iz njih zrači dah starog, minulog, ali i dah vječnog, neprolaznog, dah i svježina mladosti, koja u zanosu sanja o velikoj budućnosti, o slobodi.

Sudeći po pismima, Mladen je doista nesebično žrtvovao svoj školski odmor za rad na prosvjećivanju naroda, jer već u pismu od 15. jula on piše Toši:

Prijedor 15. VII 1911. god.

Zdravo prika!

Ovih dana bijah na putu: Prijedor, Sanski Most, Palanka, Krupa, Otoka, Bos. Novi. Malena, ali lijepa

šetnja. Osobito je lijepo bilo u Krupi... Radim na predavanjima za dogodine. Pa, kad se sastanemo, da pokažemo ko su šestoškolci. Kod mene je glavni privatni nego školski rad. Ne znam kako kod tebe.

Zdravo
Mladen

Te 1911. godine, kada radi »na predavanjima za dogodine«, bilo mu je jedva petnaest godine. Još tada je prokrstario, u ulozi đaka prosvjetitelja, dobar dio Bosanske krajine. Istim stazama gazio je često između dva rata, tada već kao liječnik i kao prosvjetitelj u širem smislu riječi. A trideset godina kasnije opet se na njima našao vodeći partizanske čete i bataljone u borbi protiv tuđina – zavojevača, ovoga puta za konačno oslobođenje njegove Krajine.

Tošo i Mladen su među najaktivnijim srednjoškolcima mladobosancima. Aktivni su kao predavači, zapaženi u ukupnoj aktivnosti dačke organizacije poznati i popularni među svojim školskim drugovima u Tuzli. Ali njihove veze sa prijateljima i istomišljenicima su znatno šire. Oni se dopisuju sa srednjoškolcima u Sarajevu, Mostaru, sa pojedinim učiteljima iz Bosne i Hercegovine.

Mladen je kao mladić, prema sjećanju većine njegovih školskih drugova, bio nježna, pjesnička priroda. On strasno čita poeziju, voli sam da luta ulicama, druži se sa pjesmama i likovima velikih ruskih klasika, šapuće u osami svoje stihove.

Međutim, koliko se iz oskudne dokumentacije da zaključiti (zabilješke i koncepti predavanja), njega je silno privlačio upravo onaj na oko »sitni« rad u narodu. I u predavačkoj djelatnosti bježao je od apstraktnih tema. Pretežno je zaokupljen praktičnim pitanjima ekonomskog i osnovnog zdravstvenog vaspitanja naroda. Ali, u svom zanesenjaštvu i mladićkoj vatri, nailazeći na otpor i nerazumjevanje, na filistarsko oko i podsmijeh čaršije, doživljavao je razočaranja. Tada bi se zatvarao u kuću i u sebe i čitao, čitao, čitao...

Ipak je godine 1928. došao u, kako je on Prijedor nazivao »svoju kasabu« i ostao kao liječnik u njoj sve do

rata. I baš tu je stekao ime borca i humaniste. Tu je postao član Partije. Iz te kasabe otišao je u revoluciju.

Od prvih dana ustanka zapazili smo da se Mladen i Osman izvanredno slažu, da se na sastancima i širim skupovima dopunjuju i podržavaju. Ta činjenica nije bez značaja za potpunije shvatanje kozarske partizanske atmosfere i brzog rasta Kozarskog partizanskog odreda četrdeset prve.

Početak avgusta četrdeset prve grupa boraca sa prijedorskog sektora posjetila je borce sa Karana. Održan je veliki narodni zbor kod crkve u Marinima. Prvi je uzeo riječ Osman, zatim Mladen. On je najviše govorio o bratstvu i jedinstvu. Završio je izlaganje tako što je zagrlio Osmana i rekao: »Ovo je moj brat i učitelj!«, naglašavajući time značaj bratstva i jedinstva i značaj revolucionarnog iskustva KPJ u tim sudbonosnim danima.

U takvim prilikama mi mlađi rasli smo u sebi. Postajali smo bogatiji za čitav roj plemenitih misli.

Na partijskom savjetovanju u Knežici, 15. avgusta, Mladen živo učestvuje u diskusiji, unosi u nju svu svoju intelektualnu snagu i bogato životno iskustvo, predlaže najprikladnije forme organizovanja oružanih jedinica na terenu Kozare.

Na pitanje jednog delegata zašto nam Sovjetski Savez ne pošalje avione i oružje, Mladen uzima riječ i objašnjava:

– Crvena armija je primila na sebe glavni teret rata. Mi treba da onemogućimo fašističkim okupatorima i Paveliću da šalje trupe na istočni front. Treba da nanosimo neprijatelju što veće gubitke. Njegovim oružjem treba da se naoružavamo. To je naš zadatak i tako treba da radimo.

Njegov odlučan i jasan stav svi prisutni delegati su odobrili i prihvatili. Na savjetovanju je formiran jedinstven štab za područje Kozare. Mladen je izabran za komandanta a Osman za komesara.

Nekoliko dana poslije savjetovanja u Knežici uslijedila je prva neprijateljska ofanziva na Kozaru. Najprije je tukla artiljerija. Neki seljaci, oni kolebljiviji, iz Palančišta, Božića, Garevaca, poslije prvih granata, koje su prozviždale iznad njihovih kuća, istakli su bijele zastave. Po završenoj artiljerijskoj pripremi

nastupale su jače snage neprijateljske pešadije. Ustaničke snage povlačile su se prema planini. Rijetki »puškari« davalu su otpor. Na prvim brežuljcima, na mjestu seljačkih domova, počeli su da niču požari. Javili su se prvi znaci krize, kolebanja, panike. Oko štaba odreda se stvorio metež, galama. Čuli su se glasni protesti:

– Popalite nas, je li? Sad se povlačite! Pitaj boga gdje ćete se zaustaviti!

Graja je jačala. Panika rasla. »Eno ih, izbijaju crkvi«. Neki su bježali. Neki ostajali i dalje galamili. »Ajoj, kućoo moojaa!« – naricala je žena, promičući kraj štaba, prema planini.

Pojavio se Mladen. Sve se utišalo.

– Šta je ljudi? Zar nismo od prvog dana govorili da će borba biti nemilosrdna, da je neprijatelj bezobziran. Zato ga tučemo, i tući ćemo ga gdje god stignemo. Vaskrsija je poginuo, ali je deset pokosio...

Seljaci su slušali. Mnogi su oborili glave. Neki su dobacivali zajedljivo, pakosno. Neki panikerski, izbezumljeno. Mladen tada primjeti jednog brku kako se lukavo smiješi i pozva ga u štab. Brko pode kao hipnotisan. Ostali se stadoše razilaziti, gundajući i strahujući za brkinu sudbinu, ali i zadovoljni što na njih izbor nije pao.

– Sjedi! – naredi Mladen.

Brko se zamućena pogleda, kao da tone u nabujalu rijeku, spusti na tronožac.

– Moji drugovi su me obavijestili da je danas oko podne i na tvojoj kući primijećena bijela zastava? – oštro će Mladen.

– Žena, kru' joj... 'bem! Kako bih ja... – pokuša brko da se opravdava.

– Pozvao sam te da ti kažem da je to sramota, da se Kozarčani nikad nisu pokorili i da, dok je Mladen živ, na Kozari neće biti bijelih zastava. Zapamti to i reci i drugima.

Poslije toga ponudio ga je da zapali i rekao mu da može ići. A on se bio upaničio, misleći da mu ne gine strijeljanje.

Svi naoružani borci povukli su se na visove planine. Među posljednjima je stigao Mladen. Neprijatelj je zazirao od šume. Radi toga je pomjerio snage prema cesti Prijedor – Dubica, da bi zatim odstupio u

pravcu Knežice, obezbeđujući se jakim bočnim osiguranjima.

U smiraju dana Ratko, Ranko, Rade i Mile postrojiše svoje desetine. Mladen istupi pred stroj:

– Drugovi, mi smo vojska Komunističke partije i svih naroda Jugoslavije. Ne smijemo se vezati za jedno selo, jednu planinu. Povuci ćemo se za izvjesno vrijeme dublje u Kozaru da se odmorimo i sredi-mo. Zatim ćemo otpočeti sa napadima i tući neprijatelja da će se sve pušiti . . . Oni koji ne mogu da se otrgnu od svojih pragova neka pošteno istupe pred stroj i odlože oružje. Mi im ne zamjeramo, ali oružje nam je potrebno . . .

Nekoliko »puškara«, koji u to vrijeme nisu mogli ili nisu htjeli shvatiti riječi komandanta, istupi naprijed i predade puške desetarima.

Eto, tako je Mladen rješavao prve ratne zadatke. Zaista smjelo i revolucionarno i, u suštini svojoj, ljudski i sa puno obzira.

Poslije ovog presudnog i pomalo neugodnog stroja, povede nas Mladen preko Vitlovske i Mrakovice, preko cijele planine, pod najviši vrh Lisinu. Tu zalogorovasmo, u šumskoj kolibi Rade Vučkovića, koji nam uskoro postade jatak i saradnik. Tu smo organizovali kolektivni život, da se to nikad ne zaboravlja. Spavali smo svi u jednoj prostoriji. Pokrivali smo se jednim pokrivačem, nekakvim dugim, a uskim, lauftepihom. Dijelili smo posljednju koru hljeba, posljednju cigaretu, naročito u početku, dok se oskudijevalo. Mladen i Osman su neposredno rukovodili vojničkom i političkom obukom. Šumska koliba postade škola političkih znanja, a okolni proplanci i ćuvici naša strelišta i egzercirišta.

Bila je to intenzivna vojno-politička obuka te naše grupe od četrdesetak partizana, praktična, efikasna, čak vrlo uspješna. Kratko, onakva kakvu je vrijeme tražilo.

Na Proisi, pod Lisinom, najvišim vrhom Kozare, održano je 10. septembra savjetovanje vojno-političkih rukovodilaca i sprovedena reorganizacija oružanih jedinica. Od postojećih pet manjih odreda formirane su

tri brojno jake i relativno dobro naoružane čete. Zatim su došle akcije. Jedna za drugom.

»Daleko je crno proljeće i april četrdeset prve, a tek je septembar. Sada, ipak, nešto imamo. Čete! Naše, partizanske čete...« – razmišljalo je Mladen posmatrajući partizane kako se postrojavaju za večeru. Vjetar je stizao sa okolnih visova, kao poručen, kao poruke komandantu da donosi. Zaplitao mu se u prorijedenu kosu i prijatno ga hladio.

April. Četrdeset prva.

Na granicama naše zemlje gomilale su se neprijateljske vojske. Nastupala je sudbonosna četrdeset prva. U varošici na rijeci Sani brzo je raslo uznemirenje. Idilu i romantiku u životu mladih preplavio je talas ozbiljnosti i zabrinutosti. U domove kozarskih seljaka uselili su se nespokoјstvo i strah. Momci su odlazili u vojsku, čuo se jauk majki i sestara.

»Rat! – Da je bar bio istinski rat!«

Avioni sa kukastim krstom na trupu i krilima drsko su sjekli naše nebo. Letjeli su i bombardovali gradove, koji su bili bez ikakve zaštite, bez ikakvog otpora. Uskoro se na našim drumovima ukazaše tenkovske kolone Vermahta.

Kapitulacija dođe tako naglo i tako sramotno da je svako ko iole slobodarski patriotski osjeća i misli zaplam-sao mržnjom i ogorčenjem prema izdajnicima i izdaji, prema okupatoru, koji je bahato nastupao.

Kozarčani, potomci nekadašnjih hrabrih graničara, sinovi i unuci hajduka i četobaša, slavnog Pecije, vraćali su se kućama. Stizali su obično noću, preko brda i planina, prozebl i gladni, na granici fizičke snage. Postiđeni i ozlojeđeni, izgubljeni i do suza uvrijeđeni, izbijali su iz svih krajeva Jugoslavije u potkozarska sela, bježeći »od zla u gore«, kako su sami tih dana govorili. Poneki bi donio pušku i fišeklije municije, poneki pištolj, bombu i vojničku uniformu, pa su to zakopavali na naročito skrovitim mjestima.

I Mladen je učestvovao u kratkotrajnom aprilskom ratu. Uoči samog otpočinjaja neprijateljstva raspoređen je u Banjoj Luci za ljekara u jednom pješadijskom bataljonu, s kojim je proveo nekoliko dana, od Banje Luke do Dalmacije, u lutanju i krajnje neorganizovanom odstupanju. Naposljetku, taj njegov bataljon je razoružan, bez metka ispaljenog na neprijatelja. Izdaja je bila oče-

vidna i duboka. Mladenu je bilo potpuno jasno, gledajući kako se jedinice kraljevske vojske raspadaju i kako se naročito viši oficiri kukavički drže, da je izdaja dugo pripremana i dobro pripremljena, i da je katastrofa neizbježna.

– Ali, nije sve izgubljeno! – objašnjavao je on uporno i neprestano vojnicima, prilikom povlačenja bataljona.

– Samo oružje ne treba predati. Treba ga ponijeti kući, zakopati . . .

– Mnogi su ga poslušali – pričao im je uoči ustanka Vaskrsije Marić, koji je bio s njim u istom bataljonu, i donio u svoje selo Orlovce karabin i sto metaka.

Mladen je Vaskrsija od ranije poznao. Mnogo mu se svidio ovaj visok vojnik tridesetih godina, širokih ramena, gustih brčina i odlučna držanja, koji je u odstupanju stalno nešto gundao i psovao oficire, kukavice »zato što samo bježe . . .«

– Mariću, boga ti tvoga, pušku nikome ne daj – govorio mu je Mladen. – Zapni po mirisu, kao kurjak, preko planina. Ti to možeš, snažan si. Puška će nam zlata vrijedeti, kad se uskoro nađemo pod Kozarom.

Vaskrsija ga je razumio i poslušao. Odista, Mladen se nije u njemu prevario. Bio je to ustanik, koji je poslije prvih borbi u pjesmu ušao. Njegova puška je bila najglasnija i najubojitija na prijedorskom odsjeku partizanskog fronta. Ali, na žalost, rano je poginuo – već 15. avgusta 1941. godine. Njegovi drugovi prihvatili su ga smrtno ranjenog. Prihvatili su i njegovu pušku, kako ne bi prestala da se glasi.

Odmah po povratku u Prijedor Mladen se našao pod danonoćnom prismotrom ustaških vlasti. Najprije su ga ucijenili sa sto hiljada dinara, što je mogao odmah položiti, kako ga ne bi, tobože kao ljekara, hapsili sa ostalim taocima.

Međutim, 22. juna, na dan napada Hitlera na SSSR, uhapsili su ga, zajedno sa grupom komunista i simpatizera KPJ, i nekolicinom Srba i Jevreja. U bivšoj stručnoj školi našlo se oko četrdesetak talaca – zatvorenika. Na spratu je bila jedna omanja soba u koju su se smjestili Mladen i Brane Vujasinović. Ostali su bili u skupnim, većim, sobama, učionicama.

Danju su izlazili na prisilni rad. Pod stražom. Opravljali su cestu Prijedor – Kozarac. Kulučili su. Mladen je obično išao na čelu kolone zatvorenika, sa lopatom na ramenu. Gazio je uzdignute glave i čvrsta koraka, prkosio i ovoj, nazovi, vlasti. Njegovi sugrađani pogledali su ga krišom i sa simpatijama. Njegov ugled bio je jači od ustaškog terora. U kratkim predasima sjedao je u hlad, i, idući za dimom svoje lule, znao je odlutati jako daleko i vremenski i prostorno.

»Opet zatvor! I, opet Švabe!« – mislio je, vraćajući se u ranu mladost.

»Tajna srednjoškolska organizacija« u Tuzli našla se kompletna u istražnom zatvoru, a zatim je austro-ugarskom poslovičnom pedantnošću počela istraga. Iz pismenog saobačaja između Državnog odvjetništva u Tuzli i istražnog sudije može se zaključiti da »Tajna dačka organizacija« nije predstavljala naročitu tajnu za austrijske vlasti. Policija je doznala imena svih članova organizacije, zaplijenila njihovu arhivu, a prilikom premetačine došla do pisama pojedinaca u kojima su ovi mladići neskriveno izlivali svoja najintimnija osjećanja i ogorčenje protiv austrougarske okupacije. Otuda je istraga već na početku mogla da se bazira na dokumentima koji su teško teretili naročito Tošu Ilića, Mladena Stojanovića, Božu Tomića, Sretena Stojanovića i neke druge omladince . . .

Poslije četvrt vijeka Mladen se opet našao u zatvoru. Od prvog dana njegova soba u ustaškom zatvoru postala je mjesto sastanaka i dogovora. Nabavljena je geografska karta Evrope, tako da je na njoj svakodnevno praćen razvoj operacija na frontu. Mladen je objašnjavao zatvorenicima na kojoj će liniji Crvena armija zaustaviti nastupanje agresora. Govorio je tako odlučno i sigurno da su mu svi vjerovali. Možda zato što su željeli da tako bude. Užoj grupi zatvorenika držao je predavanja iz marksizma. Tu grupu su sačinjavali: Esad Kapetanović, Dževad Midžić, Dževad Glamočanin Huja, Brane Vujasinović, Stevo Crnić i još neki.

Brane je bio poznat »zemljoradnik – čubrinovac«, ali je smatran simpatizerom komunista. Stevo je naginjao

nacionalistima, međutim Mladen je objasnio ostalima da u datim prilikama nema razloga da se u njega sumnja. Bilo je jako zanimljivo, a ponekad i duhovito, kako se Brane i Stevo, ljudi u zrelijim godinama, upinju da shvate Mladena i nauče ponešto iz marksizma. Bilo je duhovito naročito kad su se nadmetali u diskusiji.

Nekad bi pali u vatru i potezali stare račune kartaške naravi, oživljavali izborne zadjevce između zemljoradnika i nacionalista. Mladi učesnici, većinom daci, brže i lakše su shvatali Mladenova izlaganja, pa su pomagali Stevi da se pripremi za diskusiju, a on ih je dobrodušno častio cigaretama i pivom. Kad se diskusija zaoštri, Mladen se samo smješкао da bi na kraju, sa puno takta i opreznosti, podržao onoga ko je bio u pravu.

Ostali zatvorenici su gledali na sastanke kod Mladena bez ikakvog čuđenja i zapitkivanja, ali ne i bez interesovanja. Svjesni ozbiljnosti trenutka i težine svog položaja, znali su, u isto vrijeme, da je pretjerana radoznalost neumjesna. Zato su se zadovoljavali povremenim informacijama o događajima, koje im je prenosio neki od omladinaca.

Među zatvorenicima nije bilo podvojenosti. Osjećala se jednodušnost i vezanost za Mladenov autoritet. Svi su ga slušali. Svi su izražavali spremnost da izvršavaju njegova naređenja.

Stražu na zatvoru su držali domobrani, mladi ljudi, Zagorci. U smjeni ih je bilo četiri. Spavali su u jednoj sobi u prizemlju. Jedan je stražario na spratu, pred vratima zatvorenika. Drugog, trećeg dana Mladen je te mladiće počeo uvoditi u svoju sobu »na čašicu rakije« i odmah je otvoreno sa njima razgovarao o ustašama, o narodnooslobodilačkom pokretu i ishodu rata. Bio je siguran da ih je zainteresovao i da je stekao njihove simpatije, ali je to bilo još daleko od punog povjerenja u njih.

Jedne noći, kada se čulo puškaranje u pravcu Kozare, svi zatvorenici su se okupili oko Mladena. Svjetlo se nije smjelo pokazati. Prozori su bili zastrti i zamračeni. Na podu je gorjela svijeća. Mladen je naredio zatvorenicima da na smjenu stražare. Pozvao je zatim domobrane. Oni su ušli bez oružja, zbu-njeni i prestravljeni. Stajali su kraj vrata. Mladen je u polumraku prišao jednom od njih, stavio mu ruku na

rame i počeo da govori. To nije bila uopštena agitacija. Nije to bio uobičajeni Mladenov razgovor sa ljudima, osjenčen vječitim smiješkom u očima. On je govorio odsječno, vojnički, upirući ozbiljan, oštar pogled u mladića. Bio je to poziv na borbu, gotovo naređenje:

– Biće ustanak, borba! Vi, momci, ako hoćete možete sa nama. Ako nećete ostavite nam oružje, pa idite kućama – rekao je Mladen.

Svojom snažnom, sugestivnom riječju on je plijenio. Domobrani su blijedi, brišući znoj, klimali glavom:

– U redu, gospon doktor.

Noć je prošla bez događaja vrijednih pažnje. Puškaranje koje se čulo nije bilo ono pravo, očekivano. Bili su to pucnji u noći, bez značaja. Domobrani su se dobro ponijeli. Nisu odali Mladena i drugove.

Mladenovo uzbuđenje je bilo i razumljivo i opravdano, jer se to dogodilo jedne predustaničke, julske noći, kada je svaki pucanj mogao značiti nagovještaj i prolom oružane borbe.

U zatvorskom režimu sutradan se ipak nešto promijenilo. Neprijatelj kao da je nešto predosjećao. Straža pred zatvoreničkim vratima je udvojena, pa je pored domobrana stražario i po jedan policajac.

I pored tako pojačane budnosti neprijatelja, Mladen je povremeno uspostavljao vezu sa ilegalnom partijskom organizacijom u gradu i pripremao bjekstvo. Bilo je nužno sve pripreme ubrzati i čitavu organizaciju bjekstva čim prije izvesti.

Još 22. juna većina članova Partije i Skoja iz Banjaluke, Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Dubice i Gradiške izbjegla je u Potkozarje. Razvijajući široku aktivnost svi su se uveliko angažovali na pripremanju ustanka, pa se nije moglo ocijeniti na kom će se mjestu i kog trenutka prelititi čaša narodnog gneva. To se nije moglo proračunati u dan, u sat. Zato je partijska organizacija požurila da izbavi Mladena iz zatvora i da ga prebaci u Kozaru, kako bi se u prvim časovima našao među ustanicima.

Na Urijama, kraj puta što krivuda prema Kozari, pale su prve žrtve. Reski plotuni oglašavali su početak ustaškog terora. Nadolazila je poplava zla. Osjetio se i opori miris paljevina. Nanosio ga je vjetar sa kozarskih strana. Sažižući domove seljačke, noću se plamen dizao u

nebo i zlokobno prijetio.

Mladen je sve to posmatrao kroz prozorska stakla ispod kojih su odjekivali koraci stražara.

»Pobjeći! Što prije pobjeći!« – sijevalo mu je u glavi. Ali kako?

Pokušaji partijske organizacije da ga izbavi iz zatvora nisu uspjeli. Zatim je Mladen dobio pismo:

Dragi družo Mladene, činimo sve da te izbacimo jer si nam u ovom trenutku mnogo potreban. Obezbjedenje zatvora je takvo da se njemu ne može prići, niti prodrijeti unutra bez ogromnih žrtava. Ne vrijedi ni podmićivanje. Ustaški ološ se napljačkao svega i svačega i sad uzima živote. Mi ćemo i dalje biti uporni.

Mladen je vjerovao u iskrena nastojanja i upornost drugova iz partijske organizacije, ali ni on nije sjedio skrštenih ruku. Razmišljao je intenzivno, kao što to biva u sličnim trenucima. Tražio ideju. Ona se rodila iznenada, sasvim neočekivano. Dok je zatvorenik Ilija Medić pripaljivao cigaretu, Mladen je glasno uzviknuo:

– Naravno, tu je izlaz!

Sad je preostalo da razradi plan i utanači vrijeme bjekstva. Noć je bila najprikkladnija da se neopazeno umakne iz grada i domogne obronaka Kozare. Za ostvarenje zamisli tražila se smjelost i brzina. Mladen je uzbuđeno šetao iz jednog u drugi ugao zatvorske prostorije. Na podu je bilo podosta slame. Poslije ponoći zalupao je u vrata i pozvao ključara Fehima Rešića.

– Šta hoćeš? – grubo se javio ključar.

– U zahod, molim...

Ključ je zakrckao u bravi i vrata su se otvorila. U međuvremenu Mladen je podmetnuo vatru u slamu, izašao u hodnik i požurio niz stepenice. Ključar Rešić ga je pratio u stopu, držeći desnu ruku na pištolju.

– Doktore, mnogo se žuriš! Ne pokušavaj ništa, pucaću.

Mladen se okrenuo prema ključaru i tako ga bezazleno pogledao da je svaka sumnja u neakve namjere otpala. Međutim, spazio je sukljanje dima i plamen i povikao:

– Fehime, vatra! Izgorjećemo!

Zabezeknut prizorom, ključar je najprije stajao bez daha, a potom dreknuo:

– U pomoć! Hej, stražari, zatvorenici! Svi ovamo!

Stražari su se uzmuvali i zgomilali u hodniku, ne mogavši odmah ocijeniti u kojoj prostoriji se vatra pojavila. Zabuna je bila potpuna. Mladen je iskoristio tu pometnju i izvukao se iz nastale gužve. Uletio je u nuz-prostoriju i kroz prozorčić iskočio napolje. Domogao se slobode. Oprezno se provukao neosvijetljenim sokacima do obale Sane. Tu je trenutak oslušnuo, očekujući ugovoreni znak. Kako se niko nije javio, Mladen skide kaput sa sebe i položi ga na obalu rijeke, pa pijući poznate mirise Sane, dišući punim grudima, podmladen, kao na krilima pojuri prema Gomjenici.

Zakucao je na prozor jedne kuće u osami. Domaćin, Mirko Sredić, primi ga prijateljski i istinski se obradova, ali kako je svitalo, oni pohitaše u susjedno selo Orlovaču. Uveliko se bilo razdanilo kad su stigli na ivicu Medića šora.

Tu je Mladen predahnuo i okrijepio se svježim mlijekom. Orlovača leži na samoj periferiji Prijedora. Bilo je sasvim normalno pretpostaviti da će se potjera uskoro pojaviti. Zato je on, iako sanjiv i preumoran, krenuo u Orlovce u pratnji hrabrog skojevca, metalškog radnika Koje Medića. Tu smo ga čekali Vaskrsija Marić i ja. Smjestili smo se nedaleko od kuće druga Vaskrsija, usred visoke zobi, pod širokom krošnjom vrbe. Mladen se s nama poljubi, pa se odmah spusti na ćebe i zaspao. Mi smo stražarili.

Spavao je nemirno, trzao se, okretao, budio i ponovo, nalik na oboreni hrast stropoštao u san. Predveče, kad se Mladen naspavao i probudio, sastavismo ručak i večeru i pogostismo se kao u stara hajdučka vremena, rakija, pečena jagnjetina, pita, stari kajmak i, na kraju, kiselo mlijeko.

– Kako izdrža u zatvoru, doktore brate? – Pitao je Vaskrsije.

– Sa dobrim društvom se sve može izdržati. Bio sam i za vrijeme Austrije na robiji. Godinama... I tada i ovog puta okruživali su me dobri ljudi. Ljudi koji vole slobodu, kao i ja...

Tišina. Sokakom je prošla konjska zaprega. Čuli su se praporci i zveka lanaca. Kao u Bihačkoj kuli, kad zatvorenici izlaze u obaveznu šetnju.

U jednoj prostoriji spavalo je 14 zatvorenika. Među njima Tošo, Mladen, Sreten i drugi. Mladen je pisao pjesme, ali je prema Tošinom sjećanju, i veoma lijepo pjevao. Imao je izuzetno prijatan glas i bio je uvijek oran za pjesmu. I Sreten je dobro pjevao. Duhovito je upadao svojim zvučnim basom u pjesmu. Mladen povede pjesmu, a oko njega se odmah okupe svi dobri pjevači. Pjevali su neumorno, pred suđenje, za vrijeme suđenja, poslije presude. Zvonila je Kula od njihove pjesme. Čulo se i na ulici. Dešavalo se da se omladina okupi oko Kule i prihvati pjesmu. Tada se pojave žandarmi mrki i ozlojeđeni i razgone omladinu.

Pjesma zatvorenika osobito je privlačila djevojke. A oni su svoje »koncerte« održavali svakodnevno. Imali su i orkestar. Svirali su na češljevima. Komandant Bihaća, major Harkijević, porijeklom Poljak, u revnosti tipičnog austrougarskog beametra, mogao je samo da bjesni i praska na potčinjene, jer i njegova kćerka, odrasla djevojka, često korzira sa koleginicama ispod zidina Kule i rado sluša skladan hor i orkestar zatvorenika.

U knjizi Vladimira Dedijera »Sarajevo 1914« na strani 583. stoji:

Todor Ilić je uhapšen sa ostala 33 člana tuzlanske gimnazije i na suđenju, održanom u Bihaću od 13. do 30. septembra 1915. godine osuđen je na smrt. Smrtna kazna mu je posle zamenjena dvadesetogodišnjom teškom tamnicom. Na istom procesu Mladen Stojanović je osuđen na 16 godina, Stevan Botić na 15 godina, Vojo Vasiljević na 14 godina, Božidar Tomić na 11, Marko Ilić na 12 i Sreten Stojanović na 10 godina, Vid Gaković na 4,5 godine. Jezdimir Dangić na 2,5 godine, a ostali na tamnicu od po godinu i ispod 10 mjeseci. Zajedno sa dacima, i četiri njihova profesora, Milutin Popović, Veljko Vujasinović, Adem Bise i Petar Miletić, osuđeni su na po godinu dana zatvora.

Poslije amnestije Mladen i Sreten su došli u Prijedor kod porodice. Okruženi nježnošću i pažnjom kako roditelja i sestara, tako i brojnih prijatelja, tu su se neko vrijeme odmarali i oporavljali od dugog i teškog tamnovanja.

Prema kazivanju Mladenovog vršnjaka i školskog druga iz osnovne škole, Vase Rajlića, koji danas živi u Prijedoru, dolazak braće Stojanović iz Zenice bio je praćen malom svečanošću. Oko tridesetak građana dočekalo ih je i pozdravilo na željezničkoj stanici. Mnogi su ih dopratili do kuće, izražavajući tako svoju solidarnost i divljenje ovim istaknutim mladobosancima, borcima i patriotima.

Pokušaj austrijskih vlasti da Mladena odmah mobiliju i otpreme na front propao je. Na vojnom pregledu bio je oslobođen vojne obaveze zbog operacije, izvršene za vrijeme izdržavanja kazne, u bolnici u Zenici.

Mladen je u Zagrebu 1918. godine. Tu se priprema za studije. Radosno je dočekao raspad Austro-Ugarske, spreman i sam da se uključi u obračun sa neprijateljima. U Sremskoj Mitrovici sa grupom drugova učestvuje u razoružavanju austrougarskih jedinica koje su odstupale i tom prilikom ističe se hrabrošću.

Još kao srednjoškolac Mladen je ozbiljno izučavao probleme zdravstvenog prosvjećivanja naroda i preko školskog raspusta držao predavanja iz te oblasti u selima Bosanske krajine.

Sada, kad je pred njim stajao život, odlučuje se da studira medicinu, uvjeren da će narodu najbolje pomoći kao ljekar.

Vjetar je stizao sa kozarskih visova, povijajući šušketavu zob i pjevušeci u krošnjama vrba. Iz jaruga nedaleko od nas dopirala je jednolična glasna muzika kreketuša. Noćne ptice javljale su se krikom i leptom krila. Mladena je to podsjećalo na djetinjstvo. Na nezaboravne večeri kraj Sane. Pušio je lulu i tiho razgovarao sa Vaskrsijom o minulom aprilskom ratu, kao o minulom, ružnom snu. Bio je zamišljen, pomalo odsutan kad je rekao: »Naš rat će biti pravi rat!«

Zaspali smo omamljeni, malo rakijom a više mi-

risima ljeta, djetinjim snom. Nešto prije ponoći probudila nas je kiša. Sitna, rominjava, neugodna. Radoznalo se uvlačila pod čebe i kvasila uporno i dosadno. Pribili smo se jedan uz drugog, oslonjeni na stablo vrbe, pod kišobranom koji prokišnjava. Pokrili smo se čebetom, ali, badava! Od ove kiše se ne može pobjeći. Pomireni s tim, kunjali smo, i budili se, i opet kunjali. Nevolja je bila i u tome što nam je kiša pokvasila duvan i duvanski pribor, pa nismo mogli pušiti. Čekali smo zoru.

Tako dočekasmo jutro u kiši. Prva nas je posjetila domaćinova žena Milka. Donese oveću posudu meda i vruću pogaču. Pršte kapljice kiše po medu, cvrče na vreloj pogači. Ništa ne mari. Lomimo pogaču, umaćemo u med i jedemo. Zebli smo cijelu noć. Ja drhtim. Otiskujem pogoleme zalogaje niz grlo. Prija mi topla pogača, pa još sa medom...

Najednom Mladen vraća zalogaj koji je do usta bio prinio, pa kaže:

– Au, seljačiću, boga ti tvoga, kako motaš kao da si iz gladi pobjegao? A med ti curi niz rukav. Pa to je da čovjek izgubi svaki apetit na med! I ne samo med nego i na ustanak sa takvim kao ti...

– Nije u skladu sa lijepim ponašanjem. Ne velim da jeste. Ali »šumnjacima« se da oprostiti – odgovaram preko zalogaja i smijem se. I Mladen se smije...

Probdjesmo još jedan dan u zobi Vaskrsije Marića. Poslije podne izgrija sunce. Izvukosmo se ispod vrbe da se kao gušteri osunčamo. Svečera krenusmo kroz selo u pravcu planine, prebacujući se oprezno preko ceste Prijedor – Kozarac, kojom su krstarile ustaške patrole. Stigli smo tek pred zoru iznad Malog Palančišta, poviše zaseoka Rajlića u prvi partizanski logor na Kozari.

U grupi komunista koji su radili na pripremanju ustanka našao se i Drago Lukić, radnik iz rudnika Ljubije. Ponekad su se Mladen i Drago odvajali i dugo, dugo razgovarali o ljubijskim rudarima. Njihov se razgovor uvijek završavao pitanjem: »Kako će se rudari ponijeti u ustanku?«

Danas, kada više nema ni Mladena ni Draga, prema kazivanju Tone Vikića, Ivice Orlovca, inženjera Vukašina Sandalja, Mile Vukovića, Laze Jelisavca i Berislava Antunovića, Mladen je bio veoma angažovan i kao liječnik i kao društveno-politički radnik u rudniku Ljubiji.

Ljubija. Lijepo i privlačno rudarsko naselje na desetak kilometara od Prijedora. Tu su novi stambeni objekti, novi radnički dom koji na posjetioca ostavlja izvanredan arhitektonski utisak. I funkcionalno je sasvim odgovarajući. Ima sve potrebno za društveni i zabavni život mještana. Iščezle su drvene barake sa nagnjilim temeljima, građene za vrijeme Austro-Ugarske. Usred naselja uređen je park sa spomenikom rudarima palim u NOB. Naselje iznenađuje urednošću i čistoćom glavne ulice i prilaznih sokaka. Uokvireno brežuljcima, obraslim borovom i hrastovom šumom, ono podsjeća na uspješnu sliku živih boja i skladnih oblika.

Stari Radnički dom, građen od 1932. do 1934. godine, stoji i danas uvrh stare kolonije, sićušan i neugledan, kao da podsjeća današnje rudare na život i vrijeme između dva rata. Izaziva žive asocijacije na klasnu borbu rudara, na aktivnost sindikata, na cikluse predavanja održanih u svrhu prosvjećivanja rudara, na sastanke i dogovore sindikalnih rukovodstava, na odluke štrajkaškog odbora i na veliki štrajk ljubijskih rudara četrdesete godine.

Mladen je kao ljekar rudnika Ljubije radio još trideset šeste godine i odlazio u Ljubiju dva puta nedeljno, a po potrebi i češće. Tada nije bio član KPJ, ali stari sindikalni funkcioneri i politički najaktivniji rudari dobro se sjećaju da se Mladen osjećao komunistom, da je svoja shvatanja ispoljavao među rudarima, djelujući u skladu sa svojim pogledima i političkom orijentacijom.

Borba ljubijskih rudara, kao dijela radničke klase i radničkog pokreta Jugoslavije, ima svoju istoriju. Mada ona zaslužuje i traži posebnu obradu, o njoj i njenim protagonistima biće riječi samo ukoliko su posredno ili neposredno povezani sa aktivnošću dra Mladena Stojanovića.

Življi i djelotvorniji uticaj KPJ na ovaj kraj, u prvom redu na rudare Ljubije, osjeća se od 1937. godine. Taj uticaj Partija je ostvarivala preko svojih

članova, koji su ujedno bili istaknuti aktivisti »Pelagića«, kulturno-umjetničkog društva iz Banje Luke. Između ostalih, u Ljubiju su dolazili Kasim Hadžić, Slobodan Kokanović i drugi.

U to vrijeme radnički dom je bio, moglo bi se reći, objekat zatvorenog tipa, sa ulaznicama koje radnici nisu mogli plaćati. Uticajem partijskih aktivista sa strane i politički najsvjesnijih rudara režim se u domu postepeno mijenjao. Mlađi radnici, koji izrastaju i razvijaju se u predane aktiviste URS-ovih sindikata, svojim naprdnim shvatanjima mijenjaju brzo i stil rada i atmosferu u radničkom domu, tako da on postaje privlačniji i pristupačniji za radnike. Mijenjanju klime i oživljavanju kulturno-prosvjetnog i drugog rada doprinosi i dr Mladen Stojanović. On posjećuje radnički dom skoro svaki put kad dolazi službeno u Ljubiju, razgovara sa radnicima i snagom svog autoriteta i obrazovanja brzo stiže sagovornike i poznanstva među rudarima. On svojom živom i razumljivom riječju značajno utiče na njihovo političko prosvjećivanje. U isto vrijeme, on pruža domu i materijalnu pomoć. Odvaja od svoje zarade, sjeća se Tone Vikić, 5.000 dinara, što su bila značajna sredstva u to vrijeme, da bi se nabavio radio-aparat.

Radnički dom postaje otvoren za sve radnike, bez obzira na političku pripadnost i članstvo u sindikatu. Oni ga rado posjećuju, jer pored radio-prijemnika, za njih su sve privlačnija i predavanja koja se održavaju. Mladen se i na tom planu do kraja založio. Aktivisti iz tog vremena sjećaju se čitave serije predavanja. Teme su bile aktuelne i interesantne, a prilaz naučno ispravan. Tako su na tribini radničkog doma održana predavanja: »Postanak zemlje«, »Razvoj živih bića na zemlji«, »Postanak i razvitak ljudskog društva«, zatim čitav ciklus o higijensko-tehničkoj zaštiti radnika na poslu, zaštiti žene, zaštiti majke i djece itd.

Osim Mladena, kao predavači su se pojavljivali inženjeri Drago Kostanšek i Vukašin Sandalj, Mile Vuković, tada sudija u Prijedoru i drugi.

Vukašin Sandalj, dugogodišnji tahnički direktor rudnika, sretao se sa Mladenom i osjetio je njegove organizatorske sposobnosti.

– Sretali smo se – priča Vukašin – uoči rata, i u

kavani i u Radničkom domu. Bio je uvijek raspoložen za razgovor i veoma zainteresovan za život rudara. Nije se zadržavao samo na pregledima. Nalazio se sa radnicima i van posla. Njegova široka kultura i neposrednost osvajale su nas mlade stručnjake, koji smo stizali sa fakulteta, puni elana i ideala da nešto stvorimo, da budemo od koristi narodu, ali i neiskusni i neodlučni da smjelo zagazimo u život. Danas mogu sa zadovoljstvom i posebnom zahvalnošću da kažem da je za mene lično, za mladog pravinka Mila Vukovića i još neke mlade intelektualce, i povremeni kontakt sa dr Mladenom bio veoma značajan, naročito za pravilno shvatanje tadašnjih političkih prilika u zemlji i orijentaciju u životu.

Često sam sretao Mladena u razgovorima sa istaknutim sindikalnim radnicima Ljubije, sa Šimom Boečevićem, Jozom Grgićem, Simom Ljubanićem i drugima. Razgovarao je sa njima o radnicima kao svojim pacijentima, isticao kako su rudari iscrpljeni, a njihova djeca bolešljiva, neishranjena, blijeda od života u dotrajalim barakama. Iako je svojim optimizmom, pristupačnošću i dosjetkama razvedravao i ohrabrivao svoje pacijente i savjesno ih liječio, uvijek je isticao da je to nedovoljno bez ozbiljnijeg poboljšanja ekonomskog položaja radnika.

Mladen je bio ne samo dobar predavač nego i dobar organizator tog oblika naše doradne aktivnosti. Poznavao je mnogo ljudi i tačno je mogao ocijeniti šta ko može pripremiti i predavati. A onaj koga angažuje nije mogao odreći. Evo kako je mene jednom prilikom angažovao. Sreli smo se pred Radničkim domom i pozdravili.

– Naišao si kao poručen – reče on poslije pozdrava – upravo nam treba jedan predavač za temu koja tebi sasvim »leži«.

– Ne odbijam – rekoh – a koja je to tema?

– »Postanak zemlje« – saopšti mi on, posmatrajući me ispitivački. A zatim dodade: – ti si diplomirani rudarski inženjer i treba radnicima da govoriš kako nauka tumači postanak zemlje. Ako ćeš govoriti kako pop u crkvi objašnjava, onda je bolje da ne govoriš.

Obojica smo se nasmijali. Ja se svojski pripremam i održim predavanje. Ali, bilo je prigovora, pa i pretnji, od strane tadašnjih upravljača rudnika, kako zbog predavanja, tako i zbog druženja sa »crvenim doktorom«.

kako su režimlje tada Mladena zvale.

Mladen se sa svojom aktivnošću, i kao ljekar i kao komunista, sve više zapaža među radnicima. Naporedo s tim raste i njegov uticaj. Razumije se, time se kompromituje u očima policije koja je bila veoma budna u ovako osjetljivim rejonima kao što su rudnici. Razni doušnici i režimlje prijavljivali su sreskom načelniku i policiji svaku Mladenovu riječ upućenu radnicima. I u dijagnozama, koje je postavljao prilikom pregleda pacijenata, vidjeli su opasnost i „otkrivali” komunističku propagandu. Smetao im je Mladenov ljudski odnos prema radniku. Zbog toga su ga 1939. godine otpustili i na njegovo mjesto doveli drugog.

No, ni poslije otpuštanja Mladen ne prekida vezu sa ljubijskim rudarima. Ljubija je njegovo omiljeno izletište. On se tu sreće sa svojim prijateljima i istomišljenicima radi održavanja živog kontakta sa radničkom klasom. Pouzdano se može reći da je od svog prvog dolaska u Ljubiju, pored ljekarske dužnosti, koju je veoma savjesno obavljao, vrlo živo i angažovano politički radio i permanentno širio progresivne ideje u toj sredini.

Mile Vuković, mladi sudija iz Banje Luke, premješten je u ljeto 1935. godine po kazni u Prijedor. Bilo je to u nekakvoj vezi sa Jevtićevim izborima. Uskoro po odlasku u Prijedor, prilikom jednog vještačenja u sudu, upoznao se sa Mladenom. Međutim, dublje prijateljstvo među njima počinje trideset šeste godine. Mile se u januaru razbolio od upale zglobova i Mladen ga je liječio. Po pravilu, Mladen je sa svakim svojim pacijentom započinjao i političke razgovore. Tamo gdje je nailazio na istomišljenike, na trezvene i progresivne ljude, dolazilo je obično do zbližavanja i prijateljstva. Mile se sjeća da ga je Mladen svakog dana posjećivao za vrijeme bolesti i svaki put započinjao razgovore o aktuelnoj političkoj situaciji. Nastupao je dosta otvoreno, govorio o ulozi KPJ, o potrebi okupljanja i povezivanja svih progresivnih ljudi sa radničkim pokretom.

U mnogobrojnim posjetama Vukoviću je jedna ostala naročito u sjećanju.

– Mladen se pojavio sa svojom ljekarskom torbom, punom instrumenata, pa pošto je završio pregled, iz iste torbe je izvukao knjigu i pružio mi

je govoreći:

– Pogledaj ovo, pa ako nisi pročitao zabavi se dok još ležiš.

Bilo je to Lenjinovo djelo na francuskom jeziku »Imperijalizam najviši stadij kapitalizma«. Mile se prilično namučio dok je knjigu pročitao, jer tada nije naročito vladao francuskim jezikom.

Pošto je ozdravio, Vuković je nastavio da se druži sa Mladenom. Posjećivao ga je više puta kod kuće. Tu je sretao inženjere i profesore gimnazije. Uz kafu i čašicu rakije, tekli su dugi razgovori o oktobarskoj revoluciji i prilikama u SSSR, o radničkom pokretu u Jugoslaviji, o opasnosti koja svijetu prijete od fašizma itd. O svim tim pitanjima Mladen je raspravljao sa takvom otvorenošću i angažovanošću da se logično nametao zaključak o njemu kao komunisti. Mladen je svoje prijatelje primao u radnom kabinetu. Ono što je naročito impresioniralo i izazivalo divljenje i poštovanje prema Mladenu bila je njegova biblioteka. Pola biblioteke bilo je ispunjeno stručnom, medicinskom literaturom i beletristikom, a drugu polovinu sačinjavala su djela sa područja društveno-političkih nauka. Među ostalim, tu su se nalazila gotovo sva djela Marksa, Engelsa i Lenjina na francuskom jeziku.

– Dok je Mladen radio kao ljekar u Ljubiji, odlazio sam ponekad s njim – priča Vuković. – Sa ushićenjem mi je pokazivao ambulantu, koja je za ono vrijeme bila veoma sređena i opremljena. Pričao mi je koliko je energije uložio i koliko je morao biti odlučan da bi od direkcije rudnika i drugih odgovornih faktora obezbijedio sredstva za takvu opremu ambulante.

– Razgovori koje je Mladen vodio sa radnicima u toku pregleda i kasnije u radničkom domu bili su za prisutne doživljaj. Bio je neumoran, ali i vješt i nenametljiv u skretanju pažnje radnicima na aktuelne političke događaje.

– Jednog dana predložio mi je da se angažujem kao predavač u Radničkom domu u Ljubiji. Dogovorili smo se da za početak odaberem neutralnu temu, kako bismo kasnije prešli i na neka osjetljivija društveno-politička pitanja. Odabrao sam temu iz stručnog domena – o krivičnim sankcijama. Predavanje nije izlazilo iz okvira osnove koja je preko sankcija bila predmet

zaštite države. Izlago sam oprezno i izbjegavao osjetljiva mjesta koja bi mogla navesti predstavnike vlasti na zaključke o političkoj suštini predavanja. Ipak mi je jedan uticajni službenik banske uprave u Banjoj Luci skrenuo pažnju da se manem predavanja radnicima u Radničkom domu, ako ne želim da kao sudija dođem u položaj da mi se sudi . . .

Hiljadu devet stotina trideset osme godine premješten sam za Banju Luku, ali sam sa Mladenom zadržao prijateljske veze i često smo se uzajamno posjećivali, do izbijanja rata četrdeset prve.

Prema sjećanju Ivica Orlovca, od svih intelektualaca sa područja Prijedora i Ljubije Mladen je najviše predavanja održao na tribini Radničkog doma u Ljubiji. Najčešće je govorio o zaštiti radnika na poslu, zatim o profesionalnim i drugim oboljenjima. Njegova predavanja bila su, po pravilu, najposjećenija. Izlagao je interesantno i razumljivo i uvijek je svoja predavanja vješto povezivao sa životnim problemima rudara. Svestrano obrazovan, bio je i snalažljiv agitator. Spretno je ukazivao na položaj radnika u drugim, naprednijim zemljama, i, uz neophodnu opreznost ipak je uspijevaao da politički informiše ljubijske radnike o položaju radnika – tamo gdje su vlastitom borbom izvojevali veća prava.

Slobodno se može reći da u rudniku Ljubija nije bilo radnika koji nije poznao Mladena Stojanovića. Liječeći njih i njihove porodice, ostvario je sa njima takve veze da su ga na svakom koraku sretali i pozdravljali ne kao ljekara u rudniku nego kao pravog prijatelja. Posebno su mu se zahvaljivali što je uvijek bio spreman da pruži ljekarsku pomoć, što nije poznao radno vrijeme, što je liječio i članove radničkih porodica, po običaju, bez ikakve naknade. Sindikalno rukovodstvo i klasno svjesni radnici smatrali su ga saborcem, nepokolebljivim i dosljednim kad su u pitanju radnička prava. Takav je ostao sve do ustanaka, takvim se pokazao naročito u velikom štrajku rudara, koji je trajao 37 dana.

Drugi avgust. Četrdeseta. Evropom bjesni drugi svjetski rat skoro godinu dana. Hitler prijeti cijelom svijetu uništenjem. U naoko tihoj rudarskoj koloniji ključalo je kao u kotlu. Sindikalno rukovodstvo od ranog jutra bilo je mobilno. Članovi Komunističke partije

uzbuđeno su očekivali dogovoreni znak. I, tačno u 9 časova, nad kolonijom, na svim rudištima, po čitavoj okolini, jednovremeno su odjeknule sirene lokomotiva, bagera, elektrane . . . One su nagovijestile obustavljanje rada u rudniku i početak generalnog štrajka.

Štrajk ljubijskih rudara 1940. godine spada među najkrupnije akcije radničke klase u Bosanskoj krajini. On je došao poslije dugotrajnog, višegodišnjeg i svestranog rada Partije i aktivista URS-ovog sindikata, Saveza željezničara, Saveza strojara, strojovođa i ložaća Jugoslavije, koji su u vremenu između dva rata neprekidno vodili borbu za okupljanje većine radnika Ljubije u njihove klasne organizacije. Vođeno je više sitnijih akcija, u kojima su radnici preko URS-ovih povjerenika postizali izvjesne ekonomsko-političke uspjehe i prinuđivali poslodavce na određene ustupke. Ti, naoko sitni uspjesi ulijevali su radnicima povjerenje u njihovu klasnu organizaciju i ukazivali na nužnost organizovane borbe. Štrajkovati u jesen 1940, kad se ratni požar munjevito širio Evropom i bližio našim granicama, bilo je moguće samo uz podršku i riješenost cjelokupnog radništva Ljubije. Tadašnja vlast, preko takozvanih režimskih (žutih) sindikata, pokušavala je na sve moguće načine da razbije jedinstvo radnika i spriječi štrajk. Istaknuti »jugorasovci« i »hrsovc«, sluge klasnog neprijatelja, odvrćali su radnike od štrajka i pokušavali da ih zastraše pričom: »Štrajk je maslo komunista! Vlast će biti nemilosrdna i krvavo će se obračunati sa onima koji krenu za organizatorima štrajka.« Služili su se i drugim prijetnjama i smicalicama, ali im nije pošlo za rukom da pokolebaju radnike.

Zvuke sirena pratio je nezaboravan prizor. Napuštajući svoja radna mjesta, kolone radnika iz svih pogona, sa svih rudišta slijevale su se u kotlinu i kretale prema Radničkom domu. Kad su stigli i oni sa najudaljenijih radnih mjesta, počela je da radi prva štrajkaška skupština, na kojoj je izabran štrajkaški odbor sa Dragom Lukićem na čelu. Na tom opštem zboru pred Radničkim domom radnici su izrazili spremnost da istraju u štrajku, bez obzira na represalije koje će prema njima biti primijenjene.

Vlast je, razumije se, ne birajući sredstva, pokušavala da slomi štrajk. Ljubiju su preplavili žandar-

mima. Kolonijom su stotine žandarma krstarile, prijetele i izazivale. Na podesna mjesta za gađanje postavljeni su puškomitraljezi. Kapetan Vidaković komandovao je žandarmima: »Pucaj i bodi!«

U sukobu sa žandarmima, već prvih dana štrajka povrijeđeno je desetak radnika.

Radnici su zaposjeli radionice, elektranu, Radnički dom i držali su se odlučno i hrabro. Žandarmi su nasrtali na grupu radnika koja je branila elektranu, ali bez ikakvog uspjeha. Radnici nisu popuštali. Mnogi su se pri tom i posebno istakli hrabrošću. Jure Matanović je istrčao ispred grupe svojih drugova kod elektrane, razgolitio grudi i uzviknuo: »Pucajte, krvo-pije! Ne možete nas sve pobiti!«

Štrajkaški odbor je bio vrlo aktivan. Nalik na bojni štab u ratnim prilikama, stalno je pratio razvoj događaja, organizovao štrajkaše, zbrinjavao njihove porodice, intervenisao.

Uz pomoć žandarma i nekolicine štrajkbrehera, direkcija je pokušala da pokrene voz od Ljubije za Prijedor. Štrajkaški odbor je reagovao brzo i efikasno.

– Drugovi, ako proradi voz, gotovo je sa štrajkom. Ne dozvolimo to. Na posao da to osujetimo...

Istog dana grupa radnika u Donjoj Ljubiji rasturila je skretnicu i pokidala prugu. Druga grupa štrajkaša u samom rudniku, na željezničkoj stanici, svojski se dala na posao da onemogući izlazak voza iz stanice. Nabacali su vagonete i navaljali balvane na kolo-sjeke. Zakrčili su i onesposobili čitavu kolosječnu mrežu za saobraćaj. Osim toga stvorili su barikade. Štrajkašima su se pridružile i žene rudara iz kolonije. Neke od njih bile su naročito glasne i odlučne.

– I djecu našu bacaćemo na prugu, ali voz neće krenuti – dovikivale su žandarmima.

Partijska organizacija u Prijedoru angažovala se u punoj mjeri da pomogne štrajkaše. U jeku štrajka u Prijedoru su organizovane antiratne demonstracije, koje su, ujedno, bile izraz solidarnosti i podrške ljubijskim štrajkašima.

Partijsko rukovodstvo iz Banje Luke uputilo je u Ljubiju iskusnog partijskog i sindikalnog radnika i borca Branka Babiča Slovenca da svojim iskustvom i savjetima pomogne štrajkaškom odboru. Bio je sedmi dan štrajka kad je Branko stigao u Ljubiju s Tonetom

Vikićem, radnikom iz Ljubije i sekretarom partijske ćelije. Branko je za prvo vrijeme odsjeo kod Ivice Orlovca, ali osnovni princip opreznosti nalagao je da se tu ne zadrži, jer je Ivica kao član Partije i član štrajkaškog odbora bio pod okom žandarma i policije. Radi toga je riješeno da se Slovenac smjesti na tavan nedovršene kuće Stojana Tomaša, na periferiji Ljubije. Kontakt sa rukovodstvom štrajka on je održavao samo noću, kako ne bi došlo do provale. Zajednička ocjena štrajkaškog odbora i partijskog delegata Branka Babiča bila je - da je postignuto jedinstvo radnika i da će štrajkaši izdržati do kraja, do pobjede. Poslije nedjelju dana boravka u Ljubiji, Branko se ilegalno vratio u Prijedor.

Prema njegovoj sopstvenoj izjavi, on je i na polasku u Ljubiju i na povratku u Prijedor navraćao kod Mladena i boravio 4 do 5 dana kod njega. Sa Mladenom je detaljno razgovarao o toku štrajka i izgledima na pobjedu radnika. Mladen se, prema Babičevim riječima, do kraja založio za uspjeh štrajka. Bio je u stalnom kontaktu sa štrajkaškim odborom, savjetujući se s njima i pružajući moralnu i materijalnu podršku štrajkašima. Uz to, vodio je posebnu brigu o porodicama štrajkaša.

Ozlojeđeni borbenim jedinstvom ljubijskih rudara, organi vlasti su primjenjivali krajnje brutalne mjere. Sem maltretiranja i kundačenja pojedinaca i grupa, u namjeri da slome moral štrajkaša, proglasili su opsadno stanje u Ljubiji. Stigla je i Žandarmerijska škola iz Banje Luke kao pojačanje. Grupa radnika je uhapšena i zatvorena u školi, a Jure Grgić i Simo Ljubanić, poznati sindikalni funkcioneri i radnički borci, vrlo ugledni među rudarima, protjerani su iz Ljubije.

Akcija pomoći proširila se i na sela prijedorskog sreza. Mnogi seljaci kolima su dovozili žito i druge namirnice u Ljubiju, kako bi rukovodstvu štrajka olakšali organizaciju ishrane štrajkaša i njihovih porodica. U svemu tome Mladenova riječ je mnogo značila, osobito za uključivanje seljaka u ovu akciju i postizanje solidarnosti seljaka i radnika u pravednoj borbi ljubijskih rudara.

Štrajk se nastavljao... Uprava rudnika bila je

Sa majkom Jovankom (Prijedor, 1938)

prisiljena, konačno, da pregovara sa radničkim predstavnicima i usvoji njihove zahtjeve za povećanje plata i poboljšanje uslova rada.

Poslije 37 dana štrajka ljubijski rudari krenuli su ponovo na posao, obogaćeni još jednim iskustvom o cjelishodnosti i nužnosti otvorene i oštre klasne borbe.

Dvadesetog januara 1940. godine u Ljubiji je formirana prva partijska ćelija. Sekretar ćelije bio je Tone Vikić, a članovi Tone Perić, Ivica Orlovac, Ivica Antunović i Marko Prerad.

Neposredno poslije štrajka ljubijskih rudara (kraj septembra 1940. godine) ćelija je održala sastanak u Radetića gaju, nedaleko od Prijedora. Sastanku je prisustvovao i Branko Babić Slovenac. Pored ostalih pitanja, raspravljali su o prijemu dra Mladena Stojanovića u članstvo KPJ. Jednoglasnom odlukom Mladen je primljen u Partiju. Pri tom su Tone Vikić i Branko Babić zaduženi da ga posjete i da mu saopšte odluku ćelije. Da ne bi bila upadljiva, posjetu je organizovao Drago Lukić preko bolničara Osmana, vjernog Mladenovog saradnika, koga smo u šali zvali doktor Osman. Taj Osman je sačekao Branka i Tonu na sporednom ulazu i sproveo ih u Mladenovu radnu sobu. Kad su mu saopštili odluku o prijemu u Partiju, Mladen je bio jako uzbuđen. U dubini njegovih krupnih očiju pojavio se sjaj zadovoljstva i radosti. Tada je rekao:

– Odavno sam to očekivao, misleći na ovaj trenutak, koji za mene i u mom životu mnogo znači. Osjećam se komunistom od 1922. godine. Od 1912. do 1918. izgarao sam u vatri zanosa nacionalnog borca i mladobosanca. Tamnovao sam po austrougarskim robijašnicama, vjerujući da će slom Austro-Ugarske značiti slobodu za Južne Slovene. Na žalost, prvih godina poslije prvog svjetskog rata razočarao sam se teško i definitivno u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Tada sam shvatio da treba nastaviti borbu za čovjeka, za njegov dostojniji život. Mislim da sam postupao u skladu sa tim shvatanjem sve do dana današnjeg.

Lazo Jelisavac, sada penzioner u Ljubiji, ima svoju priču o Mladenu i štrajku.

– Primljen sam u rudnik 18. maja, a već u avgustu ozlijedio sam nogu i otišao kod Mladena, u ambulantu. Pogledao je nogu i naredio bolničaru da

mi da burov.

– Za dva-tri dana sve će biti u redu – rekao je.

– Stavljaio sam burove obloge osam dana, ali ozljede nikako da se smire. Dođem ponovo u ambulantu. Ovoga puta Mladen na mene zagalami, proglaši me simulantom i pošalje me na posao. Poslije dva-tri dana noga opet poče da otiče. Nisam imao kud nego opet kod Mladena, ali sada u pratnji poslovođe Jure Grgića. Jure potvrdi da sam dobar radnik. Mladen me tada lijepo primi i izliječi.

Pošto sam bio puškar po zanimanju Mladen mi je često davao svoj pištolj »štajer-8« da mu ga očistim i podmažem. Tako smo se zblížili. Više puta me je prebacivao svojim automobilom od rudnika do sela Ljeskara, gdje sam stanovao. Liječio mi je ženu. I sina mi je izliječio od opasne bolesti. Palo dijete na nogama, ne može da hoda, paraliza, šta li je?! Odvezem ga u Prijedor, u Mladenovu ordinaciju, i on ga zadrža desetak dana. Kad sam otišao po malog da ga dovedem kući, jer se tada mnogo bolje osjećao, htjedoh da platim.

– Nije to važno, Lazo! Važno je da dijete prohoda! Vodi ga kući i bolje ga pazi nego dosad... – I ne htjede naplatiti.

– Nisam bio jedini kome je liječio porodicu besplatno. Liječio je i mnoge druge. Njih i njihove porodice. Eto, Vasu Marčetu iz Cikota liječio je i izliječio od tuberkuloze i dinara mu nije htio naplatiti...

Mi, radnici sa sela, vraćajući se kućama s posla, često smo se pitali: kako to da je dr Mladen na strani štrajkaša i sirotinje, a ima čak i automobil? Njega nužda ne tjera kao nas, a opet je s nama. Ali su tadašnje vlasti i Mladenu zaprijetile koncentracionim logorom (i to se među radnicima proćulo), bilo nam je jasno da je Mladen komunista i da je svjesno na strani radnika. Zato smo ga još više poštovali.

U sjećanju ljubijskih radnika, naročito omladine, Mladen nije ostao samo kao ljekar i narodni tribun. Vesele naravi, pristupačan i veoma zagrijan za razvoj sporta, nalazio je vremena da dođe i među omladinu. Bio je veoma obljubljen među radničkom omladinom i srednjoškolcima. Šime Brečević, stari sindikalni

funkcioner, bio je inicijator formiranja fudbalskog kluba »Rudar«. Negdje trideset šeste Mladen je iz vlastitih sredstava nabavio kompletnu opremu za klub. I, kad su se igrači prvi put pojavili u zelenim dresovima i novim kopačkama, igralište se prolomilo od spontanih uzvika »Živio dr Mladen«.

U susretima sa omladinom najčešće je govorio o štetnosti alkoholizma i značaju sporta za pravilan razvoj mladog naraštaja.

Berislav Antunović, jedan od ondašnjih omladinaca, bio je kapelnik omladinske amaterske grupe, koja je svirala žičane instrumente (tambure). On se sjeća Mladena iz susreta u Radničkom domu.

– Mladen je često navraćao u Radnički dom i prisustvovao našim omladinskim priredbama i igrankama. Znao je osvanuti u veselom društvu, a mi smo mu sa velikim zadovoljstvom svirali. Ostala je priča do današnjih dana kako su mnoge lijepe Ljubijanke uzdisale, pogledajući krišom na Mladena i njegovu privlačnu figuru. Volio je život i ljude, zato smo i mi njega voljeli.

I, tako je uredskog ljekara rudnika željezne rude Ljubija poznavao svaki rudar. Godinama se s njima ljudski sretao, liječio ih, savjetovao i podsticao na borbu protiv klasnog neprijatelja.

Bližio se rat. Fašizam direktno prijeti našoj zemlji. Buržoasko vlade tonu sve dublje u izdaju. Mladen tih dana neumorno radi i sve aktivnije učestvuje u borbi Komunističke partije i radničke klase protiv takve politike. Zajedno sa ostalim članovima prijedorske partijske organizacije učestvuje u pripremanju i izvođenju naprijed opisanog štrajka ljubijskih rudara. Kruži priča, da li je istina ili legenda, teško je utvrditi, da je radi pomoći štrajkašima založio i skupocjeni prsten svoje supruge. Njegova supruga Mira izjavljuje da se sjeća samo toliko da je prsten jednog dana iščezao sa određenog mjesta, te da ju je Mladen uvjeravao da ga je zaključao u kasu. Nakon dva-tri mjeseca, ona je ponovo primijetila prsten na mjestu sa koga je bio nestao.

Poslije štrajka Mladen je, kao i ostali komunisti Prijedora, bio pod prismotrom policije, a vlada Cvetković-Maček, koja se sve više priklanjala Hitleru, htjela da ga internira u koncentracioni logor,

Ivanjicu. Bili su ga već pozvali i otpremili za Beograd. Međutim, on se uskoro otuda vratio u Prijedor. Nisu se usudili da donesenu odluku sprovedu iz straha pred narastajućim narodnim pokretom i otporom – iz straha pred Mladenovom popularnošću.

Kozarski partizani, poslije predaha i prestrojavanja, koje je trajalo dvadesetak dana, kao da su se zaželjeli borbe. Danonoćno su u napadu na okolna uporišta neprijatelja, razoružavaju straže i patrole, dominiraju cijelim Potkozarjem. Od septembra četrdeset prve do kraja januara četrdeset druge odred je izveo preko stotinu oružanih akcija, a samo u januaru četrdeset druge, uprkos nezapamćeno dubokom snijegu i oštroj zimi, šezdeset i dvije. U pripremama i izvođenju svake krupnije akcije Mladen je lično učestvovao. Ovdje ćemo pomenuti samo Podgrace, Mrakovicu i Turjak.

Odluka o napadu na Podgrace donesena je polovinom oktobra, iz dva osnovna razloga: prvo, zbog toga što se uporište nalazilo pod samom Kozarom, odakle je neprijatelj, ispadima i patroliranjem, stalno ometao naše veze sa gradiškim selima, i drugo, u Podgracima je postojala pilana, koja je radila za Nijemce i ustaše.

U rano jutro 23. oktobra, na jednom proplanku ispod Lisine, postrojile su se čete za napad. Pred polazak govorio je Mladen. Stajao sam u stroju 1. čete i slušao ga. Zapamtio sam neke njegove riječi:

– Podgraci su prilično uvučeni u Kozaru. Ometaju sve naše planove i vojničke i političke... Zatim, tu je pilana i ogromno skladište željeznih pragova i drugog građevinskog materijala. Obaviješten sam da Nijemci namjeravaju ove pragove upotrijebiti za opravku pruga u Ukrajini, koje ruše sovjetski partizani. Naprijed drugovi! Na Podgrace! Biće to, makar i simbolično, sadejstvo sa Crvenom armijom...

Silovitim naletom dobro pripremljenih četa neprijateljski otpor je brzo slomljen i uporište likvidirano.

Zarobljeno je mnogo ustaša i domobrana. Zapaljeno je skladište rezane grade, pa je zasnijetila cijela okolina. Čete su privodile zarobljenike. Pokunjene ustaše stizale su pod jačom oružanom pratnjom. Njima se sudi po kratkom postupku. Domobranima govori Mladen o ciljevima NOP-a, o bratstvu i jedinstvu. Oni zatim primaju hranu na našem kazanu. Partizanske straže i patrole prate ih preko Kozare sve do rijeke Une, gdje ih čamcima prebacuju u Hrvatsku. Takvi postupci nisu ostajali bez efekta.

Kad sam sa drom Vasom Čubrilovićem razgovarao o Mladenu kao mladobosancu, on mi postavi direktno i zbunjujuće pitanje:

– Kakav je, zapravo, Mladen bio kao komandant?

Odgovorio sam:

– Pravi komandant.

– Evo zašto te to pitam, zemljače – nastavio je dr Čubrilović, – Mladen je u mladosti naginjao literaturi. Iznenado me je osamnaeste kad je otišao na medicinu, umjesto da studira književnost. Iznenadio me je i četrdeset prve kad sam čuo da je postao partizanski komandant. Koliko je to njegovoj pjesničkoj prirodi odgovaralo, pitao sam se.

Odgovorio sam opet kratko:

– Tako hrabar i popularan čovjek, kakav je bio Mladen, sasvim je odgovarao Kozarčanima, poznatim po bunama.

Životni put Mladena Stojanovića između dva rata i borbe koje je vodio kao partizanski komandant daće, vjerujem, potpuniji odgovor na postavljeno pitanje.

Osamnaesta godina. Talasi oktobarske revolucije snažno zapljuskuju Evropu pa i našu zemlju. Na prvom koraku Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca iznevjerila je nade radnih masa, razočarala mladobosance. Umjesto zajednice ravnopravnih naroda i socijalne pravde, stvorena je država koja je od prvih dana počivala na ugnjetavanju. Umjesto slobode, sijevali su žandarski bajoneti i svjetlucale sablje sreskih načelnika i kraljevskih oficira, simbolizujući teror i nasilje. Tim putem su kralj i monarhija učvršćivali svoje pozicije, a buržoazija branila svoje klasne interese.

U dubokim, još dječjačkim očima studenta Mladena Stojanovića ogledala se čas tuga, čas nemir i prkos. Jedna za drugom, u njemu su umirale iluzije

osvjedočenog nacionalnog borca i mladobosanca o državi koja je stvorena. Živio je kao demonstrator, stanovao u zgradi fakulteta, docnije u jednom sobičku dvorišne zgrade bijednog izgleda u Vlaškoj ulici u Zagrebu. Odbio je kraljevsku stipendiju, dok su drugi, mnogo manje zaslužni, novčavali svoje »nacionalne zasluge«. Tih godina, poslije prvog svjetskog rata, on se druži sa onim svojim drugovima – mladobosancima koji nisu iznevjerili sebe. Tu je opet Tošo Ilić, Vid Garković i drugi. Uz njih stiže nove prijatelje među studentima ljevičarima.

Izuzetno je značajan za Mladena njegov ponovni susret sa školskim drugom iz tuzlanske gimnazije i mladobosancem Nikolom Nikolićem, koji je kao pripadnik tuzlanske grupe bio uhapšen, suđen i odveden na robiju. Sedamnaeste godine, poslije amnestije, tuzlanska grupa se rasula na sve strane. Mladen je zbog operacije, koja je nad njim izvršena dok je izdržavao kaznu u Zenici izbjegao vojsku. Nikola Nikolić je odmah mobilisan i upućen na istočni front, gdje se predao Rusima čim mu se prva prilika ukazala. I on i Mladen i većina mladobosanaca bili su veliki rusofili. Oduševljavali su se narodnjaštvom, učili napamet Bakunjinu. Rudjin im je bio ideal. U gimnaziji Mladena su ponekad zvali Rudjin. On je sam sebe uvjeravao da mnogo liči na Rudjina. Veoma emotivan, nezadovoljan onim što je narodima Jugoslavije donijelo tzv. oslobođenje i ujedinjenje, ispoljavao je bunt na svakom koraku. Susret sa Nikolom Nikolićem, koji je po povratku iz SSSR-a oduševljeno pričao o oktobarskoj revoluciji, jer je i sam u njoj učestvovao, pomogao je Mladenu da se orijentiše sve više ulijevo. On posjećuje studentske skupove na kojima istupaju mladići različitih političkih opredjeljenja (od lijevih zemljoradnika do komunista). Sve to utiče da se svakim danom, tako reći, sve više oslobađa nacionalne romantike. Nacionalni zanos ustupa, postepeno, mjesto zreloom razmišljanju o vremenu i ljudima. On u svojim istupanjima, bez jasnog i čistog političkog opredjeljenja, traži »pravicu za mase«. Sve više se interesuje za »lijevu literaturu«. Čita stalno i strasno Gorkog i Krležu.

Vrijeme i prostor razdvajaju ga s Nikolom Nikolićem, ali oni ostaju prijatelji, veoma bliski po shva-

tanjima.

Četrdeset prve, neposredno pred ustanak, dr Nikola Nikolić, koji tada radi kao ljekar u jednoj zagrebačkoj bolnici, dobija pismo od Mladena sa Kozare:

»Nikoluška, hic Rodus, hic salta!

Šalji što više seruma, antitetanus vakcine i zavojni materijal. Odsudni čas je kucnuo . . .

Nema više pričanja i naklapanja. Mladen.«

A Nikoluška, uz pomoć dr Silovića, šalje preko određene veze nekoliko paketa sanitetskog materijala Mladenu na Kozari. Pri tom se sa smješkom sjeća druženja sa Mladenom iz studentskog doba, zajedničkih izlazaka i navraćanja u zagrebačke kafane. Sjetio se Kazališne kavane, gdje su najčešće navraćali, vodili diskusije o svemu i svačemu, slagali se i razilazili, ali ostali prijatelji. U toj kavani je, što je za studente otkad postoje bilo jako važno, radio kelner Maks, koji ih je dobro poznao, lijepo primao i često pričeka, ako nisu bili »pri parama«.

Biti demonstrator kod poznatog zagrebačkog profesora anatomije dr Draga Perovića to već nešto znači. Mladen se pokazao kao vrijedan i darovit student. Zato mu je dr Perović povjeravao, kao demonstratoru, veoma ozbiljne zadatke. Upravo zato što ga je cijenio slao ga je više puta u Beč, sa ovlaštenjem da može službeno da posjećuje bečki anatomski institut prof. Ferdinanda Hohštetera, koji je u svoje vrijeme predavao anatomiju i dr Peroviću.

Odlazeći u Beč, Mladen je stvorio novi krug prijatelja, sklopio mnoga poznanstva. Tamo se ponovo sreo sa Mustafom Golubićem, starim poznanikom još iz 1912. godine, kada su zajedno posjećivali komitski kurs kod vojvode Vuka u Vranju. Odmah se uključio u aktivan rad legalnog udruženja studenata Jugoslavena (»Freie Fereiningung jugoslawischen marksistischen Studenten«). Među ostalim, tu je upoznao i dr Monija Levija, kao studenta medicine, danas generala JNA u penziji.

Kada je Mladen krajem četrdeset prve godine prešao s Kozare u Podgrmeč, sreo je Monija Levija, kao zamjenika komesara odreda, i Šefketa Maglajlića Mirka, kao sekretara Okružnog komiteta za Podgrmeč.

Moni je dobro zapamtio Mladena kao vitka,

Mladen kao osnivač teniskog kluba u Prijedoru, sa grupom teniseru

visoka, krhka stasa mladića iz bečkih dana dvadeset prve i dvadeset druge. Sad je pred njim bio zrio čovjek. Od studentskih dana bio se mnogo izmijenio. Bio je krupan, plećat, snažan. Izgledao je viši nego u mladim danima. Imao je guste crne brkove, koji su se lagano i nedisciplinovano rasipali i povijali oko crvenih usana. Brkove je pustio tek u partizanima. Za vrijeme ustanka bijaše to, bar kod nas na Kozari, kao nekakva moda. Neki od komandanata nosili su brkove, neki čak i bradu. Šoša, na primjer. Ali kad smo se sa četnicima zakrtili, i Šoša i drugi obrijaše brade.

Mladen je nosio široki opasač, bio uvijek utegnuto i dotjerano, a na opasaču su visili bomba »kragujevka« i veliki »parabelum«. Nosio je stalno dvo-gled i futrolu sa sekcijama, a na glavi kožni kačket sa petokrakom zvijezdom. I ostali kozarski partizani su nosili u ratu kožne kačkete. U tom je jedino njihova odjeća bila ujednačena. Po kačketaima su se kozarčani prepoznavali među ostalim partizanima.

Sniježilo je. Prtine su bile zavejane. Putevi i puteljci izgubljeni. Ali Nikola Zečina je stari vuk. Poznaje dobro put od Majkić-Japre do Rujiške. Naj-prije je gundao, poslije je pristao. Takva mu narav. On će prebaciti Mladena i Monija na zbor u Rujišku. Januar četrdeset druge. Zima kakva se ne pamti. Saone lagano rone kroz snijeg, preko visoravni, i kroz dubodoline se probijaju prema Rujiškoj. Poslije pola dana hoda ukaza se zaselak Vejinovići. Kuće ušorene. Ukrašene snijegom. Čitav šor je ličio na samonikli gradić iz bajke. U kući starog Mile Veji-novića Mladenu je pripeden doček kakav dolikuje proslavljenom komandantu. Tu je predahnuo dok su se seljaci skupljali na zbor.

– Zdravo drugovi! – pozdravio je Mladen, ulazeći u toplu prostoriju.

– Zdravo, zdravo družo komandante i doktore.

Za čas je zavládala tišina, kao što to biva u sličnim prilikama.

– E, vala, ljudi nek' sam ovo dočekao – javio se stari Mile – pa, ne žalim umrijeti . . .

– Ko, bolan, ne zna doktora Mladena? Ko za njega nije čuo?

Razgovor je zatim potekao spontano i neusiljeno

kao kad se nađu stari znanci i prijatelji.

Mladen je govorio okupljenom narodu. Govorio je najviše o slozi i jedinstvu, kao prvom uslovu našeg opstanka:

- Ako se mi svi skupa i Srbi i Hrvati i Muslimani složno odupremo neprijateljima, daleko ćemo ih odbaciti od naših domova...

Seljaci su pažljivo slušali.

Jedna seljanka srednjih godina, stasita i lijepa, sa crnom maramom na glavi i sjajem u očima, glasno je izgovorila:

- Oh, Mladene, družo i brate! Sretna je majka koja te takvog rodila. Blago nama kad te imamo. Gonite dušmane od naših kuća. Ali ti se, Mladene, čuvaj, grehota je da ti pogineš.

Poslije zбора za ručkom, u kući Svetozara Vejinovića, Mladen je komentarisao svoj govor sa sekretarom OK, Šefketom Maglajlićem. On je poštovao iskustvo starijih članova KPJ. Kad god je istupao pred borcima i narodom, iako je izvanredno priman i pažljivo slušan, iako je veoma uspješno tumačio ciljeve borbe, uvijek je, poslije govora, provjeravao sebe. Nije se ustručavao da priupita Osmana, Šefketa ili Pucara da li je bio jasan i da li je sve što je rekao bilo na svom mjestu. Kod Mladena nije bilo sujete i uobraženosti. Život ga je naučio da bude realan i skroman. Te kvalitete cijenio je i kod drugih.

Prilikom susreta u Podgrmeču, Moni i Mladen prisjetili su se zajedničkih dana dvadeset prve i dvadeset druge u Beču. Pretresli su mnoge detalje. Tek tom prilikom su utvrdili da su zajedno bili članovi ne samo legalne studentske organizacije nego i tajne organizacije radnika i studenata Jugoslovena u Beču. Dvadeset druge njihova tajna organizacija dobila je status ćelije KPJ. Njen sekretar je bio Mustafa Golubić a članovi: Miloš Aralicki, Lazo Petrović, Ljubo Živković, Adolf Štumf, Grgur Vujović, Živka Vujović, Dimitrije Stanisavljević, Leo Kraus, Moni Levi, Mladen Stojanović i Martelanc, zvani »Slovenac«.

Ova ilegalna komunistička organizacija održavala je svoje sastanke u podrumu kafane »Šleselhof«. Mladen je redovno prisustvovao sastancima. Na njihove sastanke su često navraćali poznati revolucionari i funk-

cioneri KPJ, pa i drugih partija. Jednom prilikom držao im je predavanje Antonio Gramši, jedan od osnivača italijanske Komunističke partije. On je govorio na italijanskom, a prevodio je Martelanc. Tom predavanju prisustvovao je i Mladen. Zatim slijedi duži period u kome on ne učestvuje u organizovanom radu Komunističke partije. Tako je, sticajem okolnosti, primljen u Partiju u poodmaklim godinama.

Mnogo puta u društvu boraca i omladine slušao sam razgovore o Mladenu.

– Eh, Mladen! To je bio komandant! To je bio čovjek... Tužno je to i tragično da je tako rano poginuo. Šta misliš da je Mladen živ, šta bi on danas bio?

Ne jednom, čuo sam i pitanje: »Kad je Mladen postao član Partije. Zašto tako kasno?«

Nisam znao da odgovorim na ta pitanja. Nisam ni razmišljao, niti, pak, tragao za odgovorom. Za mene je Mladen bio Mladen. Znao sam da se vrijednost komuniste ne mjeri samo dužinom partijskog staža. Smatrao sam i smatram da djelo čini čovjeka čovjekom i revolucionarom.

Po završetku studija Mladen se predao ljekarskom pozivu i naučnom radu. Mnogo čita i stručnu medicinsku literaturu. Ali ne zapostavlja ni marksističku. Da li se sektašilo prema njemu u vezi sa prijemom u Partiju? Da li su frakcionaške borbe, koje su razjedale Partiju, uslovile da jedan broj ljudi, bliskih Partiji, ostane nezapažen i da se izvjesni, u suštini progresivni intelektualci u tom periodu politički pasiviziraju. Da li je to bio slučaj i sa Mladenom?

To su sve pitanja na koja je teško argumentovano i tačno odgovoriti.

Kad je stekao ime odličnog ljekara i dijagnostičara, i posao je odlično išao. I, mada je sirotinju besplatno liječio, dobro je zarađivao i lijepo je živio.

Bilo je u to vrijeme lumpenproletera i kvazi-ljevičara, bilo je i drugih koji su Mladena smatrali »gospodinom doktorom,« koji se »vozi vlastitim automobilom, a izigrava komunistu«. Smatrali su ga, naime »salonskim komunistom« i »mondenom«.

Međutim, njegova istinska raspoloženja i shvatanja, određeni ljudi, u prvom redu članovi Partije, koji su

sa njim dolazili u dodir, bolje su poznavali. Možda će izjava Branka Babiča, koji je kao delegat Komunističke partije rukovodio partijskim radom i usmjeravao aktivnosti njenih članova u vrijeme štrajka ljubijskih rudara, dati odgovor na neka od postavljenih pitanja.

»Dr Mladena Stojanovića upoznao sam početkom septembra 1940. godine. Sa njim me je upoznao Velimir Stojnić, koji je tada bio učitelj u Prijedoru i koji je već bio član KPJ. Boravio sam nekoliko dana ilegalno kod Mladena rukovodeći po nalogu Partije štrajkom rudara u Ljubiji. Stojanović još nije bio član KPJ, ali je bio njen simpatizer i politički se vezao za Partiju.

Stojanović je bio radostan kad sam mu saopštio želju Partije da ga primi u svoje redove, ali je imao izvjesnu rezervu, ne prema Partiji nego prema sebi. Smatrao je da u sebi nije raščistio ideološki neka pitanja i da nije još spreman da postane član KPJ. Mada je pročitao mnogo marksističke literature, baš zbog toga je ocjenjivao da još nije spreman za člana Partije. Smatrao je sebe opterećenim građanskim i malogradanskim navikama . . . i, na kraju, da njegova dosadašnja politička aktivnost nije bila dovoljna i takva da bi opravdavala njegov ulazak u Partiju.

Bio je otvoren i iskren i prema sebi i prema društvu. Čovjekoljubiv, demokratski i progresivno usmjeren, duboko je osjećao tegobe sirotinje. Liječio' je siromašne ljude besplatno, posjećivao ih kući i bio uvijek spreman da pomogne ljudima i kao čovjek i kao ljekar. Uviđao je i razumijevao grubu eksploataciju radnika i radnog seljaka, i, bez dvoumljenja, bio na strani radničke klase. Zato je bio nevjerojatno popularan i uživao je ljubav i povjerenje ljudi. Zato je i prihvatio politiku KP, jer je u njoj vidio jedinu snagu koja bi mogla izboriti bolji život za radnog čovjeka i stvoriti pravednije i humanije društvo. On je bio humanist u najdubljem smislu te riječi.

Dok sam ilegalno boravio u njegovoj kući, o svemu smo se dogovarali u vezi sa štrajkom ljubijskih rudara. U isto vrijeme smo vodili duge diskusije o Partiji, njenoj ideologiji, praktičnoj politici i akcijama koje je preduzimala i vodila.

Mladen je bio trezven i obrazovan čovjek i ni-

kakve ideje i stavove nije polovično usvajao. Želio je da se do kraja ubijedi. Tada je žarom entuzijasta prihvatio i akciju i sve konsekvence koje iz nje proizlaze.

Poslije višednevnog razgovora, on je prihvatio da pristupi Komunističkoj partiji i da za nju organizovano radi.

Kada smo mu, nakon kratkog vremena, Tone Vikić i ja saopštili da ga je Partija primila u svoje redove, bio je srećan i preporođen i, kao što je dobro poznato, opravdao je njeno povjerenje, posvetivši cijeli svoj život njenoj borbi za novo društvo.«

Mladen je temeljno shvatio liniju Partije i sav svoj ogromni ugled založio za razumijevanje i pobjedu bratstva i jedinstva među Srbima, Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj krajini. Čuvši da su neki Muslimani u Kozarcu uznemireni i da strahuju od partizana, on piše pismo svome dobrom poznaniku Emin-begu Zaimoviću, sa kojim je još od prvih dana borbe obnovio i učvrstio prijateljstvo:

Dragi Emin-beže, dode vrijeme da ti se javim iz Kozare, ne više kao doktor, nego kao jedan od mnogih boraca i zaštitnika sirotinje, radnika i seljaka, poštenih i čestitih građana, bez razlike vjere i narodnosti. Doznao sam da je muslimanski svijet u vrlo teškom ekonomskom položaju, da je poremećen sav dosadašnji mirni život, da narod strahuje od »četničke« osvete.

Nije kriv muslimanski narod za nedjela i zločina nekolicine plaćenika, propalica i kockara. Mnogi muslimanski sinovi izginuli su u borbi sa našom Narodnooslobodilačkom vojskom, štiteći krvnike i izdajice hrvatskog naroda – Pavelića i Gutića, sluge i izmećare Hitlera. Ti mene, Emin-beže, poznaješ dobro. Ja sam ti najbolja garancija za to da se nevinim, čestitim Muslimanima neće ništa dogoditi. Krvnici i zločinci biće predani narodnom sudu ove naše mnogobrojne i hrabre vojske, u kojoj ima i Hrvata i Muslimana, nekoliko stotina. Neka se vrate svojim kućama naši stari dobri i čestiti – prijatelji, neka se opskrbe hranom, neka ne dozvole da muslimanski sinovi budu žrtve u ovoj borbi u kojoj ćemo pobijediti mi – Narodnooslobodilačka vojska, uz pomoć

moćnih armija Sovjetskog Saveza, Engleske i Amerike.

Pozdravi one stare poznanike, reci da budu bez brige, mi ćemo štiti sve čestite i poštene. Uz prijateljski maksuz selam, šaljem ti i naš . . .

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Dr Stojanović

Takva svoja uvjerenja on je u praksi potvrdio. Pobjeda kozarskih partizana na Podgracima daleko je odjeknula. Neprijatelj je ozlojeđen. Zato krajem novembra četrdeset prve sa oko dvadeset hiljada vojnika poduzima ofanzivu radi čišćenja Kozare od partizana. Ovaj »pretres« je završen bez ikakvih vojničkih rezultata. Partizanske čete, zahvaljujući pokretljivosti i dobrom poznavanju terena, uspjele su vještim manevrima da se zabace neprijatelju za leđa, pa je protivnički udar uletio u prazno, kako to vojnici obično kažu.

U desetodnevnom izvještaju štaba Drugog kozarskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda od 1. decembra 1941, koji je potpisao Mladen, poslije kratkog pregleda dejstva jedinica odreda govori se opširnije o ofanzivi neprijateljskih snaga (ustaša i Nijemaca protiv odreda). U tom dokumentu stoji između ostalog:

Kozara je pretražena vrlo savjesno, planski i brzo. Čak i u mjestima za koja bi čovjek rekao da nije ljudska noga po njima kročila – našlo se tragova vojske. Neprijateljske snage su došle do Banjaluke, Omarske, Prijedora, Novog, Siska, Okučana, Dubice, Gradiške. U svemu je moglo biti oko 30 satnija. Ustaše, iskorišćavajući nadmoć vojske, ubijaju (u Mlječanici: Stevana Bokana, Marka Bokana, njegovu ženu i starog Simeuna: u Bjelajcima: 40 što ljudi što žena, a u Vojskovi neprovjereno: oko 150). Neprijatelj je otjerao silnu stoku. U srijedu 26. novembra, u 10 sati noću, došao je kurir iz Banjaluke i javio Nijemcima da se moraju hitno vratiti . . . Odveli su sa sobom 23 seljaka iz sela Lomovite, Omarske, Babića. Zbog napada na hrvatske (domobranske) straže na pruzi Omarska – Piskavica pohapsili su neke Muslimane – vojnike, kao sumnjive. Nijemci su se kretali kroz Kozaru prilično neoprezno, govorili su glasno, odavali svoje položaje, slušali radio, tražili su od seljaka hljeba i kopali po krčevinama krompira. Izvještaj iz Prijedora glasi da su Nijemci po povrat-

ku izjavili da u Kozari nisu čuli ni pticu da pjeva. Nešto hrvatske (domobranske) vojske ostalo je još na Mrakovici (oko 2 satnije) radi sječe drveta. Po danu i po noći čuje se sa Mrakovice puščana paljba. Pohapšeno je, također, stanovništvo oko Podgradaca, Jablanice... i Resanovaca. Moral kod stanovništva uslijed napada i nasilja prilično je pao, kao i uslijed slabe zaštite stanovništva od naših partizana...

Politički rad. Politički rad nije bio osobit: uslijed stalnog očekivanja ofanzive, sve je bilo u pokretu. Ipak su čitani radio-izvještaji, leci, držana predavanja iz istorije Partije, čitana »Mati« od Gorkog, »Poljoprivreda SSSR«, komentarisan Paveličev letak »Narode, seljaci!«, »Taktika partizanske borbe« i »Kina«. Konferencije su održavane u pozadini, u Dragotinji, i osnovani narodnooslobodilački odbori u Petrovom Gaju, Brežičanima i Jutrogošti. Dvadeset trećeg novembra pozadina je predala našoj IV četi, na vrlo svečan i dirljiv način, četne zastave, narodnu (crvenu) i srpsku (izvještaj čete). Bilo je prisutno oko 800 ljudi...

U ovom izvještaju Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu riječ je o vojničkoj i političkoj aktivnosti odreda. Međutim, on je interesantan i zbog toga što se u njemu posebno ističe izvjesna demoralizacija stanovništva, koja je bila izazvana nasiljem neprijatelja. Mladen je istinito i objektivno informisao više rukovodstvo. On je, doduše, kao komandant, mogao da konstatuje da su sve čete, vještim manevrom po unutrašnjim pravcima, uspjele da sačuvaju neokmjenju živu silu i da izbjegnu borbu sa znatno jačim neprijateljskim snagama, čiji bi ishod, po nas, van sumnje, bio nepovoljan. Ali, uspješan manevar partizanskih četa, vojnički gledano, i izbjegavanje borbe, koju neprijatelj nameće u uslovima koji njemu odgovaraju, samo je dio istine o ishodu ove neprijateljske ofanzive. Jer stotine žrtava nedužnog civilnog stanovništva bile su, nesumnjivo, negativan bilans za partizane. To utoliko prije što je Narodnooslobodilačka vojska imala zadatak da brani stanovništvo i da ga zaštiti od neprijateljskog terora. Mladen ne bi bio partizanski komandant, Mladen ne bi bio Mladen, kad bi zanemario i zaobišao te činjenice i on ih nije zaobišao. Naprotiv. Zaokupljen tim problemom, rastužen zbog nevinih žrtava, izlazio je svakodnevno u šetnju oko štaba i razmišljao o mogućem poduhvatu, koji bi od-

jeknuo u narodu kao osveta za nedužne žrtve i koji bi efikasno povratio poljuljano povjerenje stanovništva u partizane. Izlazeći u šetnju, zastajao bi i osluškivao rijetke pucnje koji su dolazili iz pravca Mrakovice. Tako se i rodila ideja o napadu na ovo neprijateljsko uporište. Ta akcija, koja je uskoro uslijedila, došla je između ostalog, kao melem na ranu svim onima čije su porodice u novembarskoj ofanzivi stradale. I moral stanovništva je ponovo rastao.

Prilikom ovog tzv. trećeg čišćenja Kozare, neprijatelj je usred planine, na Mrakovici, ostavio jaku posadu, od oko 500 dobro naoružanih vojnika. Oni su se razmjestili po vilama prijedorskih bogataša. Neprijateljeva propaganda proturala je glasove kako su prilikom posljednjeg čišćenja uhvatili i ubili dra Mladena Stojanovića i kako su partizani pretrpjeli teške gubitke. Mladen je upravo tada u štabu odreda, zajedno sa svojim saradnicima, razmišljao o napadu na Mrakovicu i pisao komandama četa dopis slijedećeg sadržaja:

Neprijatelj je poslije neuspjele ofanzive na snage odreda ostavio na Mrakovici jaku posadu. Zadatak posade je da omogući sječu i eksploataciju šume za račun okupatora i ustaša. U Kozari ne mogu biti dva gospodara – mi, partizani, i neprijatelj. U Kozari gospodari mogu biti samo partizani. Mi tu posadu na Mrakovici moramo što prije uništiti. Pošaljite hitno svoje prijedloge za plan akcije.

Dok je neprijatelj, po svim propisima, fortifikacijski uređivao ljetnikovce za odbranu i vrećama pijeska zatvarao prozore i ojačavao glavne otporne tačke, Mladen je pod Lisinom, za dobra pješaka na nepun sat hoda, od Mrakovice razrađivao plan za napad. Hitri kuriri štaba odreda odnijeli su zapovijest za napad: na Vitlovsku, Mednjak, Balj, Moštanicu, Brusovac – gdje su se nalazili logori, 1, 2, 4, 5. i 6. čete, koje su predviđene za ovu akciju.

Zamišljen i nekako odsutan Mladen je punio lulu i pokušavao da pobjegne, da se bar za trenutak odvoji od Mrakovice. Ali, o čemu god pokušao da

razmišlja – Mrakovica se u misli zaplete. Hoće li uspjeti?

»Neshvatljivo i drsko! Neprijatelj usred planine! Sramota za nas! Mi vojsku sada imamo! Oni, očigledno potcjenjuju naše snage. Uostalom, vidjećemo. Ogledaćemo se. Odmjerićemo snage...«

Nikako se nije mogao pomiriti sa činjenicom da na Mrakovici boravi neprijatelj, da se tu utvrđuje i priprema da zimuje.

U štab upade Braco Zagrepčanin. Umoran i prozebao. Vraćao se iz obilaska četa. Zimogrožljivo se uputi prema vatri.

– Zdravo mladiću! Kako su ti skojevci?

– Malo ozebli, kao i ja, ali za borbu uvijek spremni.

– Evo, dobio si pismo od svojih iz Zagreba. I ja sam dobio paket sanitetskog materijala. Od Nikoluške...

Braco je čitao pismo. Posmatrajući ljepuškastog studenta, koji je tako brzo i tako spontano prihvaćen od Kozarčana i za kratko vrijeme postao popularni Braco Skojevac, podstaknut valjda njegovim skojevskim optimizmom, Mladen ostavi trenutno Mrakovicu i vrati se u mislima studentskim danima i svojim kolegama...

Završivši medicinski fakultet, Mladen je radio u Zakladnoj bolnici u Zagrebu, i u bolnici na Koševu u Sarajevu. Poslije dvogodišnje prakse krenuo je na prvu samostalnu dužnost, s njemu svojstvenim gestom koje je izgovorio tada, da bi mu ostao dosljedan cijelog života:

»Idem u narod da ga liječim i da mu vidam rane...«

Prvo mjesto gdje je služio kao ljekar bilo je Pučišće na Braču. Narod ga je brzo zavolio. Tamo ga se i danas ljudi sjećaju kao mladog i poletnog ljekara, spremnog da pomogne u svako doba i svakome.

Početak 1929. godine, poslije očeve smrti, da bi se našao pored majke i da bi nastavio svoj posao, došao je u rodni Prijedor.

Pun je planova, obuzet jednom željom da pomogne svojim zemljacima, narodu, sirotinji. Obavljajući poziv, koji je sam po sebi ljudski, on, istinski humanist po svojoj prirodi, brzo je stekao široka poznanstva i povjerenje naroda. Neumoran i predan na poslu, izvanredan poznavalac prilika ovoga kraja i mentaliteta Krajišnika, uz to dobar psiholog, blag i odmjeren u ophođenju sa ljudima, uspio je još prije rata da uđe u priču i da se oko njegovog imena, na izvjestan način, isplete legenda. Koliko li sam puta kao dijete slušao: »Mladen liječi riječima i pogledom bolje nego neki drugi skupim lijekovima.«

Duga je lista gradske sirotinje, postoje stotine krajiških seljaka koje je Mladen liječio i izliječio.

– A platiti, gospodine doktore?!

– Plaćeno je, da si ti živ i zdrav. Platilo je gazda. N. N. Njemu sam ja udario tarifu. Ima on više od tebe – odgovara Mladen, dok seljak zbunjeno sliježe ramenima, izlazeći iz ordinacije i krsteći se od čuda u znak zahvalnosti. I sigurno nikad više taj susret sa Mladenom ne zaboravlja.

Pregledati i recept napisati, a ne naplatiti – to je već velika pomoć za onog koji nema. Ali, Mladen nije tražio jeftinu popularizaciju. On nije demagog, koji se bori za seljačke glasove i poslanički mandat. On svojim znanjem istinski služi narodu, radi za narod. Stalno se interesuje za svakog svog pacijenta. Bori se da izliječi bolesnika, pa ako je u pitanju siromašak, plaća sam i lijekove i putne troškove.

– Bilo je u svakodnevnom radu i borbi za pacijenta duhovitih scena i dogodovština – priča Braco Grgić, spomeničar u Prijedoru:

– Bio sam neko vrijeme nezaposlen. Obratio sam se doktoru Mladenu i on me primi za svog »agenta«. Zadatak mi je bio da na željezničkoj stanici sačekujem seljake koji traže ljekarsku pomoć i da ih sprovodim do ordinacije. Jednog pijačnog dana dovedem ja poveću grupu seljaka iz Omarska. Bila je pozna jesen. Susnježica. »Moji« pacijenti, oskudno odjeveni, drhte. Tresu se, nešto od hladnoće a nešto od onog straha koji seljaka uvijek hvata kad izlazi pred »gospodina doktora«.

Pregledao ih je Mladen, izlaze vesela oka. Dao

nam, rekoše, doktor i za lijekove i za putne troškove. Našalim se, kad se Mladen pojavio u hodniku, na račun te njegove velikodušnosti: Pa naša će firma, doktore, propasti, budem li ja pacijente dovodio, a ti im iz svog džepa lijekove plaćao!

– Ovakvim načinom »naša firma« može samo da jača! – reče on, nasmiješivši se.

Nije nimalo čudno što je Mladen sa svih strana dobijao izraze priznanja i zahvalnosti. Među mnogim znanim i neznanim zahvalnicama ostala je u »Politici« od 11. jula 1937. godine i ova kratka i neupadljiva anonsa:

Zahvaljujem g. dr Mladenu Stojanoviću u Prijedoru, koji me osam godina lečio besplatno, kad sam došla da mu platim odbio je nagradu. Njemu zahvaljujem što sam u sedamdesetoj godini zdrava. Živeo dr Mladen Stojanović sa porodicom.

Duka Karapetrović

Pročuo se Mladen kao ljekar nadaleko. Dolaze mu seljaci iz okoline Prijedora, od Bosanske Dubice i Bosanskog Novog, od Bihaća i Petrovca, dolaze iz cijele Bosanske krajine. Dolaze i iz susjedne Hrvatske, od Sunje i Kostajnice, od Gline i Petrinje i tako dalje. Dolaze oni kod Mladena i za ljekarsku pomoć i za drugarski savjet. Dode tako neki siromašniji seljak, loše odjeven, blijeda ispijena lica, pa kaže:

– Doktore brate, uhvatila me nekakva slaboca. Sam ne znam šta mi je to. Da nije ne daj bože...

Pregleda ga Mladen na rentgenu i saopštava dijagnozu:

– Da, zemljače, upravo je to što si i sam mislio. Od iste bolesti danas, na žalost, mnogi boluju. Organizam ti je, doduše, zasad zdrav, ali zagladnio si...

Ocjenivši da je to pacijent kome aspirin neće pomoći, već prije i više topao mastan gulaš, Mladen mu pruža nešto novca, s drugarskom napomenom da svrati u Bibića aščinicu.

Tako su dani letjeli nevidenom brzinom, u stalnoj i prevelikoj zauzetosti poslom. Kada i posljednji paci-

jent napusti ordinaciju, ulazio je umoran u svoj radni kabinet da odahne i sasluša vijesti Radio-Moskve, što je rijetko propuštao. Poslije večere obično je čitao i tek oko pola noći bi zaspao. Često nije ni jedan sat odspavao, a zvono je zvonilo. Znači, stigli su bolesnici iz velike daljine. Iako ga je majka nagovarala da se bar malo odmori pa da poslije vidi ko je to došao i zašto, uvijek je ustajao. Dešavalo se da ga od silne iscrpljenosti počne hvatati nesvjestica. Tada je obično uzimao čašicu rakije i produžavao da radi. Jednom prilikom vratio se kasno iz ordinacije i majka ga upita:

- Je li ti još muka, sine?

- Eh, majko, kad vidim tuđe muke, moje nestaju. Zamisli, deset sati voze ženu na kolima, a ona krvari.

Ako bi se cijenilo po tome koliko je Mladen bio zauzet ljekarskim poslovima i brigama, koliko je vremena provodio u ordinaciji ili u obilasku pacijenata, moglo bi se pretpostaviti da je asketa i, u neku ruku, osobenjak. Međutim, ništa od toga. On je umio odlično da organizuje lični život. Kada je imao vremena napretek, sistematski je učio strane jezike, i to uveče, kod kuće, kad dođe s posla. Osim njemačkog i francuskog, koje je savladao u srednjoj školi, na robiji i za vrijeme studija, govorio je engleski, italijanski i ruski. Uz to, nikad literaturu nije zapustio. Nije preterano ako se kaže da je temeljito poznao svjetsku književnost. Čitao ju je, manje-više, u originalu, i to je bilo, bez sumnje, njegovo veliko zadovoljstvo. U zrelim godinama, kao i u mladosti. Razumije se, on u svojoj struci, takođe, nije zaostajao, nabavljao je najnoviju stručnu literaturu, a poznavanje stranih jezika omogućavalo mu je da se njome izvorno služi.

Upravo zato što je umio organizovati lični život, taj neumorni i poslovni čovjek nalazio je vremena za sve, i zahvaljujući tome, on je sačuvao i u zrelijim godinama svoju veselu prirodu i poslovičnu društvenost iz mladih dana. Volio je sa društvom posjediti, uz gitaru zapjevati, pa i popiti koju čašicu. Išao je često sa društvom na izlete u bližu i dalju okolinu Prijedora: na Pašinac, u Ljubiju, na Mrakovicu. Odlazio je povremeno u Zagreb i sretao se sa

svojim kolegama iz studentskih dana. Zajedno sa Duškom Četićem bio je aktivan član i rukovodilac kulturno-umjetničkog društva »Zmijanje«. Pružajući mu snažnu moralnu i materijalnu podršku, on je izuzetno pomagao naprednim radnicima, studentima i đacima Prijedora u njihovom nastojanju da »Zmijanje« održe, uprkos čestim nasrtajima policije i reakcionarnih prijedorskih gazda.

Bavio se aktivno sportom – osnivač je teniskog kluba »Prijedor«.

Starijim Prijedorčanima je dobro poznato kako je porodica Stojanovića bila složna i kako su se djeca popa Sime među sobom pazila i voljela.

Strahujući jedno za drugo zbog progona, hapšenja i maltretiranja još iz vremena Austrije, braća i sestre su zadržali lijepi običaj da se sastaju u roditeljskoj kući kad god su to prilike dopuštale. Dolazile su sestre iz Banje Luke, Sarajeva i Beograda; Sreten je iz Beograda dolazio najčešće sa Milom Milunovićem, Kostom Hakmanom ili nekim drugim umjetnikom, pa je preko ljeta Stojanovićeve kuća zvonila od pjesme i veselja.

Mladen Stojanović je odmah poslije stvaranja stare Jugoslavije prezreo one koji su svoj ugled nacionalnih boraca protiv bivše Austro-Ugarske Monarhije vješto iskoristili i u novoj državi to dobro unovčili, služeći revnosno novoj monarhiji koja se po mnogočemu nije razlikovala od stare. On je, takođe, prezreo politiku buržoaskih partija i svim svojim bićem borio se protiv njihovog otrovnog uticaja u narodu. Njegove mnogostruke veze sa ljudima i, posebno, sa radničkom klasom nisu izraz nikakve bolećivosti i sentimentalnosti. On je čvrsta i postojana ličnost. Čitavog svoga života borio se protiv izrabljivanja radnog čovjeka – protiv svakog zla i nepravde. On je komunist.

Mladenovo uvjerenje naprednog intelektualca i komuniste, koje je smjelo ispoljavao, njegov rad u narodu, kojim je to uvjerenje potvrđivao, nisu mogli ostati nezapaženi od strane policije. I, razumije se, ona ih nije mogla tolerisati.

Početak trideset osme pozvao ga je sreski načelnik na saslušanje. Toga dana majka Jovanka bila je sama u kući. Na vratima se pojavio sreski načelnik

u pratnji policajaca. Sa njima je bio i Mladen. Sreski načelnik je pokazao pismeni nalog za pretres stana i naredio policajcima da pridu poslu. Majka je uletjela u Mladenovu radnu sobu, izvukla iz jedne knjige nekakav materijal i sakrila ga u njedra. Ona je još ranije zapazila da Mladen čita takve stvari samo kad je sam i da ih zatim sklanja na određeno mjesto. Materinska ljubav i instinkt nisu zatajili.

Policajci su pretresli knjigu po knjigu, zavirili u svaki kutak. Napustili su kuću tek poslije podne, ljuti i postidjeni. Ništa nisu našli. Poslije njihovog odlaska majka je izvadila skriveni materijal i pružila ga Mladenu.

– Pa to! To, majko rodena! Zbog toga su mogli u zatvor da me strpaju – grlio je Mladen uzbuđeno majku Jovanku.

Nekoliko dana kasnije sreski načelnik je sjedio u hotelu »Balkan«. S njim su bili inženjer Milošević i još neki politikanti iz čaršije. Naišao je i Mladen i sreski načelnik ga zamolio da im se pridruži. U početku je razgovor bio suzdržan, ali se zaoštavao, pa je sreski načelnik, na kraju, postavio direktno pitanje:

– Kako možete, vi doktore, koji ste se za ovu Jugoslaviju borili i ležali za nju po austrougarskim kazamatima, biti danas protiv nje?!

– Za ovakvu Jugoslaviju ja se nisam borio – odbrusio je Mladen, i osjećajući da će ga i dalje provocirati, napustio je društvo.

Mrakovica usred Kozare. Zelena, šumovita, bujna...

Mrakovica tako nazvana, tvrde jedni, zbog guste šume, u koju, kad ugaziš, sve se oko tebe smrači.

Merakovica, tvrde drugi, jer je »plaho lijepa, a izlazak na nju teferič nad teferičima«.

Prije rata bila je prirodno (klimatsko) lječilište i ljetovalište imućnih Prijedorčana i Banjalučana. Poznata je, inače, po svojoj ljekovitosti, osobito za plućne bolesnike.

Na Mrakovici je prije mnogo godina, u predratno doba i u samom ustanku, kafanu držao, kafu

pekao i umorne partizanske kurire na konak primao partizanski saradnik Emin-beg Zaimović.

Slušao sam jednom prilikom razgovor Mladena i Osmana o tome kako je, eto, i Emin-beg, po svemu sudeći, spreman na saradnju sa nama. Beg, a naš saradnik! Interesantno, zar ne? Često razmišljam o tome šta bi bilo sa širinom pokreta, da Partija nije pokazivala razumijevanje i vodila borbu za svakog pojedinca.

U ratu, opet, Mrakovica nije sebe iznevjerila. Ostala je svoja. Postala je čuvena, slavna, partizanska. Koliko li su puta na njoj kozarski partizani ukrstili mačeve sa neprijateljima raznih boja i uniformi. Na njenim stazama često su se sretale i presijecale partizanske i neprijateljske kolone. Na njenim prilazima lomili su kozarski borci paklene ofanzive neprijatelja. U njenim zelenim kosama tražili su partizane, a nalazili smrt mnogi neprijatelji.

A u Kozari, pa i čitavoj Bosanskoj krajini, Mrakovica je čuvena posebno po jednoj borbi, velikoj i prelomnoj za dalji rast Kozarskog partizanskog odreda.

»Uspjeti okružiti i uništiti brojno jačeg neprijatelja predstavlja ratni podvig« – napisano je u nekom od vojnih udžbenika.

Te se riječi doslovno mogu primijeniti na akciju partizana na Mrakovici, 5. decembra 1941. godine.

Toga dana u 5 časova i 30 minuta, pod komandom Mladena i njegovog zamjenika Šoše, otpočelo je dejstvo naših snaga. Isturene straže likvidirane su bez pucnja. Zatim je uslijedio sinhronizovani juriš svih četa. Do devet i po časova otpor neprijatelja je savladan i posada likvidirana. Bila je to velika i potpuna pobjeda. Partizani su uništili dva puta brojnijeg neprijatelja. Pored stotine zarobljenika, i plijen je bio velik: 155 pušaka, 6 teških mitraljeza, 4 teška bacača, 12 puškomitraljeza i veće količine puščane i minobacačke municije. Mnogo je plijena sprženo u zapaljenim vilama. Toga dana do kasno u noć vile su dogorjevale, a municija eksplodirala kao da je neko namjerno pali u slavu partizanske pobjede. Naši gubici bili su minimalni.

Desetodnevni izvještaj Drugog KNOP odreda od 11. decembra 1941. godine govori o napadu na Mrakovicu i likvidaciji jakog neprijateljskog uporišta. O

borbi i otporu neprijatelja u izvještaju se između ostalog kaže:

... Borba se vodila svim oružjem i svom žestinom. Partizani su odmah na početku osvojili istureno mitraljesko gnijezdo i upotrijebili isti (zaplijenjeni - R.B.) teški mitraljez u borbi protiv neprijatelja.

Partizani su uskakali u rovove i nožem i bombama morali likvidirati pojedina neprijateljska uporišta. Partizani su pozivali neprijatelja na predaju. Mnogi od njih predali su se tek kad su vidjeli da je borba uzaludna. Vojnici kod bacača mina nisu se htjeli predati, dok formalno nisu bili raskomadani bombama...

Akcija na Mrakovici je od političkog i vojničko-materijalnog značaja. Vojnički je neprijatelju zadat strahovit udarac. U vezi s tim, smijenjen je sa dužnosti komandant, p. pukovnik Matković a uhapšen je i odveden u Zagreb bojnič Krupić. Neprijatelju je zadat udarac baš onda kad je oglasio narodu da je »očistio« Kozaru, a u stvari je pohapsio nekoliko nevinih seljaka i zvjerski poubijao u Miloševom Brdu i Sovjaku oko 300 nevinih seljaka, žena i djece. Neprijatelj je izbačen iz svojih utvrđenih gnijezda i ostavio gđan plijen.

Politički značaj ove akcije je u tome što se poljuljani moral stanovništva, poslije neprijateljske ofanzive, podigao i ponovo otpočeo priliv snaga u Narodnooslobodilačku vojsku i vjera u pobjedu.

Materijalno oštećenje neprijatelja, jer je tim definitivno onemogućena sječa i izvoz drveta u gradove.

Akcija je, dakle, bila najbolji lijek i najefikasnije sredstvo za jačanje jedinstva naroda u borbi.

Izvještaj su potpisali komandant Mladen i politički komesar Branko Babič.

Prošlo je četvrt vijeka od borbe na Mrakovici, ali se sjećam svakog detalja, kao da se juče odigrala. Oko 9 sati ukazalo se sunce iza oblaka. Njegove zrake ukrštale su se sa plamenim jezicima požara. Zaplitale se i prosijevale kroz vrhove jela i omorika. Lješevi neprijateljskih vojnika, gusto posijani po bojištu, nakazno su se kezili, kao da i mrtvi prijete. Sve je ličilo na čudesnu i stravičnu igru, u koju kao da smo se nehotice upustili.

Borba je jenjavala, vile su dogorijevale, praskala je preostala municija i bombe u zapaljenim objektima. Nebo nad nama zatamnilo se od dima. Partizani su ulijetali u živu vatru i spasavali oružje.

– Alal vam majčino mlijeko! – pohvalio nas je Mladen u prolazu, a oko usana mu je igrao onaj njegov dobro poznati i karakteristični smiješak.

Promicao je između požara, i, obasjan suncem i vatrama, izrastao kao bor na proplanku. Premoreni i garavi, kretali smo se iz svih pravaca k njemu, okupljali se oko njega, željni da čujemo njegove riječi.

– Još jednom: alal vam majčino mlijeko, drugovi! Tako se brani zemlja. Tako se bori za slobodu – rekao je Mladen, ponosan na pobjedu koju smo izvojevali.

Za vrijeme borbe, dok su mitraljezi vezli a bombe i mine eksplodirale, stariji seljaci, naročito žene, okrenute licem prema Mrakovici, kao prema suncu, molile su boga za pobjedu partizana, za zdravlje Mladenovo i njegovih drugova.

I tako, iz dana u dan, iz noći u noć, Mladen je u pokretu, u akciji, na masovnim skupovima sa narodom. Nema nikakve sumnje, brojne pobjede kozačkih partizana uveliko su rezultat Mladenove inventivnosti i stvaralaštva, njegovog nemirnog duha, koji nije znao za predah, njegove komandantske hrabrosti, koja nija znala za prepreke.

Posljednja akcija koju je odred izvršio pod Mladenovom komandom bio je napad na školu u Turjaku, a posljednji izvještaj koji je on uputio u svojstvu komandanta Drugog KNOP odreda, govori upravo o toj akciji:

16. XI izvršena je akcija na Turjak u svrhu čišćenja ovog terena od neprijateljskih vojničkih i ustaških snaga. U školi i u žandarmerijskoj stanici nalazila se 33. satnija 1. p.p. u snazi od 130 ljudi, 3 oficira i 8 žandarma. Neprijatelj je bio u rovovima, u žandarmerijskoj kasarni i u školi. Akcija je počela bacanjem mina u neprijateljske rove, što je neprijatelja tako demoralisalo da se odmah povukao iz rovova u zgrade. Poslije jednočasovne

borbe neprijatelj se predao. Zarobljeni su svi hrvatski vojnici (domobrani), oficiri i žandarmi koji su sudjelovali u borbi: 123 vojnika, 3 oficira i 8 žandarma, od kojih su 2 strijeljana, 2 poginula u borbi, 4 puštena. Poginulo je u borbi 6 neprijateljskih vojnika i jedan prilikom bombardovanja od strane neprijateljskog aviona.

Neprijatelj je bio zbunjen. Počeo je bezglavo trčati iz rovova i zgrada. Naši mitraljezi i puškomitraljezi otvorili su unakrsnu vatru. Likvidirana su neprijateljska gnijezda i u školi i žandarmerijskoj stanici. Među partizanima, pozadinskim saradnicima i seljacima nastalo je neopisivo uzbuđenje . . .

Svi su hrvatski vojnici pušteni kućama. Oficiri su zadržani za zamjenu.

. . . Moral partizanskih četa odličan. Priliv narodnih snaga u čete svaki dan sve jači. Saradnja između naroda i vojske sve tješnja i dublja. Partizanska vojska postaje svakim danom sve više prava vojska svoga naroda.

21. decembra 1941. g.

Politički komesar
Obrad

Komandant II odreda
Mladen

Pobjeda na Turjaku snažno je odjeknula u narodu bosanskogradiškog sreza. Priliv novih boraca iz ovog kraja naglo je porastao. Dobar dio ovog sreza uključen je u oslobođenu teritoriju Kozare. U stvari, to je bio ustanak naroda ovog kraja. Sa velikog prostora protjerane su neprijateljske snage, likvidiran veći broj opština, spaljena arhiva i, moglo bi se reći, ustaška vlast na tom području razbijena.

Oslobodenje opštine Orahova, u kojoj živi pretežno muslimanski živalj, bilo je u to vrijeme i politički izuzetno značajno. U izvještaju štaba II KNOP odreda od 1. januara 1942. godine o tome događaju se kaže:

28. XII jedan naš vod nastupao je u koloni prostih redova u Orahovu, koju su dan prije napustili vojska i žandari. Pred zaključanom poštom postavljena je straža i partizani su produžili dalje da nastupaju. Muslimani su izlazili iz kuća i pozdravljali, ispočetka bojažljivo, partizane, a ovi su im srdačno odzdravljali. Došli smo do opštine, gdje je politički komesar zatražio od predsjednika opštine svu arhivu, pribor i bla-

gajnu da preda njemu kao predstavniku narodnooslobodilačke partizanske vojske što je ovaj i učinio. Sakupljali su se ljudi, Muslimani i mirno promatrali partizane kako uništavaju arhivu ustaške pošte i opštine. Zaplijenjeno vojničko odijelo i cipele date su siromašnom muslimanskom seljaku. Muslimani su nudili partizane kolačima i našoj zaštitnici dali bijelu kafu. Muslimanskoj sirotinji podijeljeno je iz žand. kasarne drvo, žito i namještaj, što je izazvalo naročitu razdražanost, te su se bratimili i ljubili Muslimani i partizani. Još je razdijeljeno 20 košnica žandarskog meda i dato muslimanskoj djeci za bajram, zavjese sa prozora i drugog platna. Potom je održan zbor na kojem su Muslimani upoznati sa spoljnom i unutrašnjom situacijom, a zamjenik političkog komesara, koji je i sam Musliman, upoznao ih je sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe i politikom bratstva Srba, Hrvata i Muslimana. Muslimani su partizane ispratili klicanjem i pozdravima.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu

Politički komesar
Obrad

Zamjenik komandanta
Šoša

Poslije svake akcije, u komande četa stižu kolone zrelih momaka i mladića, javljaju se dobrovoljno u partizane, prihvataju zaplijenjeno oružje. Neprijatelj je zaplašen, sabijen u gradove. Cijelo Potkozarje je oslobođeno. Silno je ojačao oslobodilački pokret u ovom kraju. Rastu partizanske čete kao trava u proljeće: u septembru 3, u oktobru 6, a već u decembru odred je brojao preko 1.000 dobro naoružanih boraca, svrstanih u tri bataljona sa po tri čete.

U selima se razbuktao naš život, u slobodi. Pjevaju i partizani i omladina:

Ide Mladen, vodi partizane.

Razveo ih na sve četiri strane...

Partijsko savjetovanje 21. decembra, kome su prisustvovali članovi Okružnog komiteta Partije i OK Skoja za Kozaru, komandiri i komesari četa i politički aktivisti sa terena, održano je na Lisini pod rukovodstvom Đure Pucara.

Iz zapisnika sa savjetovanja vidi se da je Mladen referisao o borbama u proteklom periodu:

»Komandant ovog odreda iznio je kratak istorijat razvoja narodnog ustanka, koji je izbio 31. VII 1941.

godine na terenu ovog odreda. On je naglasio da je prije ustanka, planom Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, predviđeno osnivanje četa na području Kozare. Krvavi ustaški teror, koji se je sprovodio nad srpskim stanovništvom, u cilju potpunog uništenja Srba, prisilio je narod da se digne na ustanak prije negoli su bile osnovane planom predviđene čete. Istaknuta je velika hrabrost i borbeni elan golorukog i napaćenog naroda, ali uslijed nedostataka organizacije i vojne komande nije se iskoristio taj elan narodnih masa da se zada smrtni udarac krivcima, već su u prvim danima ustanka mase, u više slučajeva, skretale sa puta borbe i osvete nad ustaškim zlikovcima na put pljačke pojedinih gradova, što je umnogome ometalo narodnu borbu.

Frontalna borba koju je poveo goloruki narod nije mogla obezbjediti jače i duže odupiranje nadmoćnijem neprijatelju. Poslije dvadeset dana frontova (frontalnih borbi – R.B.) nije prestala borba u našim krajevima, već se prešlo na organizaciju partizanskih četa, koje produžavaju borbu sa neprijateljem. Neprijatelj je do danas pokušavao više puta sa ogromnim snagama da očisti Kozaru od partizana. On je poslije svih svojih pokušaja čišćenja Kozare izdavao obavijesti o potpunom uništenju partizana, ali oni su uvijek doživljavali nove poraze od strane naših partizanskih četa, kao što su bile: Podgraci, Mrakovica, Turjak, Umetaljka i niz drugih mjesta.

Prelazak sa frontalne borbe na partizansku nije bio lak, ali su sve teškoće uspješno savladane, tako da mi danas posjedujemo naše partizanske čete koje su prevazišle broj predviđen po planu Glavnog štaba. One su dobro naoružane, odjevene i spremne da se bore sa neprijateljem svugdje i na svakom mjestu. Kod naših partizana razbijen je uski i tjesnogrudi pogled o odbrani samo svoje kuće i svoga sela, koji je postojao za vrijeme frontalne borbe. Stvorene su pokretne jedinice koje idu svugdje gdje god ima neprijatelja i gdje treba da se bore za slobodu svoga naroda.«

Poslije diskusije, na savjetovanju je data ocjena stanja i političkih prilika, kako u vojsci, tako i na terenu. U zaključnoj riječi Đuro Pucar je konstatovao, između ostalog:

Kozarski partizanski odred je najorganizovaniji i najsredniji odred u Bosanskoj krajini, vojnički, politički, finansijski i u svakom drugom pogledu.

Bilo je to veliko priznanje Mladenu i svim pripadnicima odreda. Uostalom, Mladen je kao istaknuti partizanski komandant u to vrijeme uživao veliki ugled, i postigao je da ga i neprijatelji, na izvjestan način, priznaju i respektuju. Oni u njemu vide ozbiljnog i veoma opasnog protivnika. To se da zaključiti i iz ucjene, koju su 24. decembra četrdeset prve, raspisale ustaše. Ona je ovako bila motivisana:

»ZAPOVJEDNIŠTVU II DOMOBRANSKOG
SBORNOG PODRUČJA
(Glavnostožerni odjel)

U vezi naredenja tog zapovjedništva Gat. br. 593/Taj. mišljenja sam i predlažem da se ucijene slijedeća lica:

1. Dr MLADEN STOJANOVIĆ, liječnik iz Prijedora, koji je vođa pobunjenika u Kozari pl. – istaknuti je komunista i cijeli njegov pokret je na komunističkoj bazi, iako je privukao k sebi i priličan broj seljaka iz okolnih mjesta.

Organizovao je oružanu snagu od oko 5.000 pušaka sa oko 100 strojnica i 4 bacača mina. Kad vrši napadaj na neki dio naših snaga, prikupi najveći dio svojih snaga na tom mjestu i pred zoru iznenada napadaju sa svih strana.

Kada zarobe izvjestan broj domobrana, redovno im drži komunističko-propagandistički govor, ponudi ih hranom i cigaretom, previje im rane (ako ih imadu), i potom pusti kućama. Ubijenima uzmu dokumente i novac, sve spakuju i pošalju njihovim kućama. Na taj način toliko utiču na moral vojnika, da su ovi neupotrebljivi i ubuduće za akciju protiv pobunjenika.

On je najopasniji vođa pobunjenika, jer je najinteligentniji (od svih ostalih), predvodi najveću i najjaču grupu pobunjenika, vrlo je oprezan, a napadaje priprema i izvodi sa puno sistema.

Zamjenik zapovjednika
Glavnostožerni bojničnik
Petrović, s.r.«

Nekoliko dana poslije decembarskog savjetovanja Mladen je raspoređen na višu dužnost i otišao iz Kozare u Podgrmeč. Narod ga i tamo poznaje, pri-

jačeljski prima i sluša kao i na Kozari. On obilazi i jedinice Prvog krajiškog odreda u cilju prenošenja borbenog iskustva i organizacionog učvršćenja četa. Pred nekim četama, u kojima se osjećao četnički uticaj, istupa oštro, beskompromisno. Kritikuje bez ustezanja. Pričali su mi neki drugovi, među njima i Petar Dodik, da su početkom januara četrdeset druge, stajali u stroju kada je Mladen govorio. U četi su bili rijetki borci sa petokrakim zvijezdama na kapama. Mladenove riječi bile su vrlo efektne. Još u toku govora borci su kidali razne oznake sa sebe, a poslije govora prišivali petokrake. Pošto je obišao jedinice i cio teren Podgrmeča, na vojnom savjetovanju, održanom 22. januara četrdeset druge, u štabu Prvog KNOP odreda, Mladen je između ostalog rekao:

»Ja sam, po naredenju Štaba za Bosnu i Hercegovinu, došao da pomognem savjetom i da ispravim greške koje su učinjene u borbi, da podignem moral, da povežem čvršće Prvi i Drugi odred.

Mi smo u početku bili odred od 100 karabina, koji je vodio frontalne borbe. Veza između Prvog i Drugog krajiškog odreda bila je slaba. Pomoć koju smo tražili u automatskom oružju nismo dobili. U ono vrijeme, može se reći, mi smo puzali, a Prvi krajiški odred sigurno je koračao. Kasnije, mi smo prohodali, a Prvi krajiški odred počeo je da hramlje. Mi smo akcijama i političkim radom uznapredovali. Kod vas nije bilo dosta političkih ljudi koji bi ostvarili pravu vojničku i političku liniju naše borbe. Padom Drvara, koji je bio naša uzdanica, mi smo izgubili jedan oslonac i prekinuli skoro svaku vezu između dva odreda.

Stanje kod vas je ovakvo: obišao sam čete, održao zborove i u više sela i zatekao ovakvo stanje: najprije počnimo sa štabom: nema lične odgovornosti, ne postoje stalni štabski kuriri, pojedini partizani nijesu zakleti i ne nose propisne značke . . .

Vojska je na mene ostavila najljepši utisak. Partizani su hrabri, poletni i ponešto sirovi. Komandiri su pravi vojnici, čvrsti, pouzdani i disciplinovani. Oni treba u štabovima svojih četa da vode evidenciju o svemu: o oružju, spremi, odjeći, zdravstvenom stanju itd. Svakodnevni izvještaji treba da izostanu, kao suvišan teret. Partizani su mladi, poletni, čvrsti i djelimično sirovi. Ima i čudljivih elemenata, koji se polako savijaju.

Partizani koji su u vodovima rasuti po selima nijesu u svemu pravi vojnici, nemaju svijesti o tome

da smo mi vojska, narodu se ne nameće utisak o našoj vojnoj snazi baš zbog te razbijenosti. Vojnik na taj način stiče dušu seljaka, koji izbjegava šire poduhvate i borbu. Ne postoji kontakt između pojedinih jedinica i za to nema ujednačenosti u životu i radu naše vojske.

Moramo hvatati čvršće veze jedni s drugima, slati jedni drugima desetodnevne izvještaje o akcijama, tako da se dobije utisak o zamahu i snazi našeg ustanka i naše borbe. Treba takode da stvorite i kod pozadine sliku o svojoj snazi . . .

Postoji kod nekih uvjerenje da politički komesari nijesu potrebni, da su to komunisti koji rade samo za svoju Partiju, da su to ljudi koji će danas-sutra počistiti sve svoje političke protivnike itd. To nije tačno. Politički komesar je onaj koji daje pravilnu političku liniju svojoj jedinici, on podiže autoritet komandira, a dužnost komandira je da pomaže politkomesara u njegovoj misiji, jer politkomesar širi vidik svojih partizana. Ne treba zaboraviti da je politkomesar vojnik kao i svaki drugi, on je borac, a nije kancelarijsko lice.

Partizani treba da nose propisane značke. Svako nošenje kakvih drugih znakova, znak je nediscipline, i zato će biti kažnjeni, jer ovo je vojska dobrovoljaca, u kojoj mora da vlada disciplina, kritika i samokritika.

Sanitet hramlje i ranjenicima se tek u poslednje vrijeme počinje posvećivati veća pažnja. Između Prvog i Drugog odreda postojaće uzajamna saradnja i odredi, konačno, treba da se sliju u jednu zajedničku vojsku, možda i sa zajedničkom komandom.«

Ova Mladenova predviđanja ostvarena su u toku četrdeset druge godine. Kozara i Grmeč, u zajedničkoj borbi, tijesnom saradnjom i svestranim međusobnim ispomaganjem vojske i naroda postadoše zaista jedno. Mladenov veliki autoritet među partizanima i u narodu Bosanske krajine davao je određenu težinu i njegovim riječima. On je govorio jasno, istinito, odlučno. Svakim svojim istupom potvrđivao se kao istinski narodni borac i revolucionar, kao izvanredan poznavalac složene problematike partizanskih odreda u razvoju.

Mladenov boravak u Podgrmeču i njegov lik ostali su u živom sjećanju Branka Capića.

– Čim je Mladen prešao rijeku Sanu i stupio na podgrmečko tlo dočekala ga je šuma barjaka i nepregledna masa seljaka i omladine. Oko duboko

usječene i krivudave sniježne prtine, kojom je Mladen prolazio sa svojom pratnjom nadžidžalo se sila božja seljaka i kako Mladen nailazi oni zaneseno i pobožno skidaju šubare i škrljake i stavljaju ih pod pazuhu. U jednoj ruci drže flašu a u drugoj čašu rakije – dobrodošlice. Nude Mladena i njegovu pratnju. Neki ga dočekuju sa kruhom i solju i krste se dok mu pružaju komad pogače.

Mladen stasita ljudina, vojničkog izgleda i koraka, što se samo na filmu može vidjeti, širokim pokretom ruke, prihvata dobrodošlicu smješeći se, a omladina izbacuje parole i pjeva. Prilaze mu najugledniji domaćini i rukuju se s njim i pozdravljaju ga riječima: »Nek' si nam došao, Obilicu naš!«

Osmjeli se i poneka snaša i prilazi bojažljivo Mladenovoj ruci da je poljubi, a Mladen je blago odgurne, zatim pomiluje po glavi i u šaljivom tonu i dobrom raspoloženju počne razgovor:

– Ne treba, drugarice! Hvala ti na pažnji, ali nisam ja pop. Doduše, moj otac, pokojni Simo, bio je proto. I, njega su ljubili u ruku. A ja, njegov sin, drugu »vjeru« propovjedam. Ja sam komunista . . .

– Obilazeći Podgrmeč stigao je Mladen i u moje rodno selo Hašane, – reče Branko. – Tu smo se sreli, upoznali i prvi put porazgovarali.

Sjećam se da mi je tada rekao:

– A, ti si Branko Čopić! Iskreno se radujem našem poznanstvu. Tvoja je prisutnost u našim redovima dragocjena. Zapravo, danas to još niko ne može da ocijeni. Treba da pišeš, da bilježiš sve što te se dojmí . . .

Uskoro smo se ponovo sreli, pa sam se tom prilikom uvjerio da je Mladen, tih nemirnih, ustaničkih dana, našao vremena i o meni da razmišlja. Ovoga puta u razgovoru Mladen reče:

– Dobro bi bilo da obilaziš cijelu Krajinu. Da se nađeš na mjestu bitaka, da piješ u sebe ove velike trenutke naše istorije. Jer, ti ćeš danas – sutra biti hroničar i pjesnik revolucije.

U to vrijeme Branko se naprezao da trenutnu vojno-političku situaciju pretoči u stihove. Pisao je, naime, popularne »vrapce« koji su kolali po jedinicama i borci su ih naizust znali. I omladina u pozadini se radovala i s nestrpljenjem očekivala svaki novi »vrapac«.

- Do sada si pisao prozu - reče Mladen. - Proza je u ovim trenucima manje prihvatljiva i za borce i za narod od stihova. Poezija nam je prijeko potrebna, jer u ovo herojsko doba ona se sama od sebe nameće, ona se uči napamet. Ona ide u streljački stroj! Juriša sa borcima! Poezija i Revolucija idu uvijek podruku!

Prijedlog je bio, koliko razložan, toliko i uvjerljiv (Branko tada nije znao da je i Mladen u mladim danima, u doba Bogdana Žerajića i Gavrila Principa, pisao pjesme).

- Branko, treba da pjevaš - nastavio je Mladen, i da od jednostavnih oblika deseterca i osmerca smjelije kreneš naprijed ka savršenijim oblicima, složenijim poetskim izrazima, da pišeš pjesme sa višim umjetničkim pretenzijama.

- Nisam nikad pisao pjesme - odgovorio je Branko snebivajući se.

- Nisi nikad ni ratovao, a evo, sad moraš - živo mu je upao u riječ Mladen, - eto, usudujem se da te upozorim na jedan motiv, koji se meni stalno nameće, i da sam mlađi biia bi to moja ozbiljna preokupacija, pjevao bih o tome. Posmatrao sam narod pod Kozarom kako donosi hranu i darove borcima i ponude ranjenicima u torbama. Vidio sam svakojakih torbi ... brašnjavih, izbljedjelih, mlinarskih. Vidio sam lijepo izvezene, svečanog izgleda torbe, koje se u mirno doba vade iz ormana samo kad se ide u pohode, svatove i na slave. Vidio sam izlizane dačke torbice i džakove od svega i svačega napravljene i na ljutu nevolju skrpljene, koje svojom pojavom upozoravaju da je tu rat. Hiljade torbi na pogrbljenim seljačkim ledima, kao simboli narodne muke i nevolje, ali i riješenosti da se istraje u borbi, da se pomogne svoja vojska, koja nema ni magacina, ni konzervi ni mlinova ...

Kasnije, u svojoj pjesničkoj samoći, sjećajući se Mladenove priče o torbi, Čopić je na ovaj isti motiv napisao istoimenu pjesmu.

U svojevrsnim ratnim pohodima i krstarenju Grmečom i Kazarom Branko se često sjetio razgovora sa Mladenom i osjećao nekakvu posebnu zahvalnost prema njemu kad je nailazio na zgone i nezgone, na ličnosti i stanja kakva samo rat pruža. Gledao

je život izbliza, bilježio i bilježio . . . Unosio dragocjene podatke u svoju ratnu torbu, u svoj fond koji je kasnije koristio u literarnom stvaranju.

Branko je, kako reče, imao prilike i nešto kasnije da se s Mladenom razgovara, kada su zajedno s njim, on i Skender Kulenović, februara četrdeset druge, putovali iz Podgrmeča preko Ribnika za Skender-Vakuf na partijsku konferenciju.

Kada su na ovom putovanju stigli poviše Sanice i Budelja i kada je kolona maršovala kroz neku šikaru iz pomenutih mjesta, u kojima se nalazilo neprijateljsko uporište, zaštekali su mitraljezi.

– Skloni zastavu! Primijetili su zastavu – povikao je neko iz kolone.

Mladen je tada požurio na čelo kolone i naredio zastavniku:

– Zastavniče, podigni zastavu više. I treba da je vide i da se uvjere da ih se ne bojimo.

Kolonu je osvojila pjesma, a crvena zastava simbolično se lepršala iznad Mladenove glave.

U Ribniku je bio predah i ručak, što je iskorišteno da se Mladen pojavi pred postrojenim borcima Ribničke čete i narodom ovoga kraja. Sudeći po spoljašnjem izgledu ova četa je bila prilično šarena. Jedni su nosili petokrake na kapama, drugi oznake bivše jugoslovenske vojske, treći razne drangulije i nakiče odabrano prema vlastitom nahodjenju. Branko se sjeća da je Mladen, obraćajući se posebno onim borcima koji su nosili vojničke kokarde, rekao i ovo:

– Zar se ne stidite, braćo, što nosite kokarde jedne propale vojske koja je bez borbe kapitulirala pred neprijateljem . . .?!

Još u toku Mladenovog govora borci su pobacali na zemlju kokarde i druge oznake osim petokrakih zvijezda. Ovakav efekat imale su Mladenove riječi i u više ustaničkih četa u Podgrmeču, pa se to nikako ne može smatrati slučajnošću.

Primio ga je narod otvorena srca kao proslavljenog i opjevanog komandanta sa Kozare. Ali, ne treba zaboraviti da njegove ljudske i višestruke veze sa narodom Bosanske krajine datiraju od ranije. Mnogi ljudi, a naročito žene, dobro su ga upoznali i po dobru zapamtili u vrijeme između dva rata, kao ljekara u Prijedoru. Mladen se i u Podgrmeču proćuo kao

duševan čovjek i narodni ljekar. Gotovo iz svih podgrmečkih sela odlazili su seljaci listom u Prijedor, na pregled kod Mladena. Išlo je to, moglo bi se reći, organizovano. Čulo bi se da tamo neki Mićan Rajlić ili Jovandeka Babić za dan – dva idu u Prijedor. Otišla je vijest brzo od zaseoka do zaseoka, obavijestilo se cijelo selo.

Vučarni krajevi, sniježni nameti, razne vucibatine i napasnici zbijali su seljake prirodno u gomilu, tjerali ih na spontanu organizaciju. A, Prijedor je daleko, preko brda i dolina i, najlakše se u društvu putuje. I zato bi se rečenog dana pred kućom Mićana, ili Jovandeka, ili Pepe, ili nekog drugog duševnog i ljudavnog domaćina, zorom ranom iskupilo desetak-petnaest, nekada i više žena. Kretalo se u koloni, kao vojska. Naprijed je išao muškarac, kao ovan zvonar i predvodnik, a za njim su kaskale ženice, uvijene u vunene šalove, poput božijih ovčica!

Kao junaci u nekim pričama Čehova, i Mladen je koristio susrete sa ljudima iz naroda, ne samo da pruži ljekarsku pomoć, nego da i upozna bijedu i težak život seljaka, te da uvijek nešto novo čuje i dozna koliko je taj naš narod prostosrdačan i dobar i kakva velika duša u njemu leži. Mladen bi svaki put poveo običan razgovor sa zbunjenom i zaplašenom snašom, pitao je odakle je, koliko ima djece, šta je boli ... i tako bi je oslobodio i odobrovoljio da kaže svoje jade, savlada u sebi poslovični stid seljanke. Uvijek mu je polazilo za rukom da razgovor sa pacijentom bude iskren i otvoren. Na kraju kad dođe do plaćanja stvar se završava tako:

»Ako imaš platiš – ako nemaš i ne platiš« – ali pregled je bio brižljiv, savjestan i koristan.

»Zlo radanje – gotovo suđenje« – kaže se u narodu.

»Dobro se dobrim vraća« – govori taj isti narod.

U to se i Mladen uvjerio boraveći upravo na terenu Podgrmeča. Kad je stigao na taj teren i u silnom zamahu počeo da objašnjava ciljeve narodno-oslobodilačke borbe, nije išlo sve baš tako lako i glatko. Ni neprijatelji nisu mirovali. Četnička propaganda takozvanih »italijanaša« išla je brzo ispod žita i smišljeno se suprotstavljala svakoj njegovoj riječi. Kad su osjetili težinu i uticaj Mladenove riječi u narodu, izmislili su za njega ovakvu priču:

»Kakav doktor Mladen. Nije to on! Ne ludujte narode! Mladena su ustaše još avgusta četrdeset prve ubili. A, ovaj je jedan »Turčin«, koji, doduše mnogo liči na Mladena i koga su komunisti preobukli u partizana, pa vas zavode i prave od vas budale ...«

Tada su se pojavile žene, Mladenove pacijentkinje i zagrajale po selima, kako to samo one umiju:

– Kako da nije Mladen, bog vas ubio ... , ta, ja sam se pred njim svlačila kao pred svojom rođenom materom, kad me pregledao na »caklo« (rentgen).

Poslije toga nije bilo nikakve sumnje da je Mladen – Mladen.

U radu Skendervakufske konferencije Mladen aktivno učestvuje i nalazi se u predsjedništvu, zajedno sa Đurom Pucarom i Osmanom Karabegovićem. U diskusiji se zalaže za organizaciono učvršćenje partizanskih četa i odreda, za intenzivan politički rad u vojnim jedinicama i narodu, za bespoštednu borbu protiv svih neprijatelja: okupatora, ustaško-domobrinskih i četničkih formacija. Govorio je o nepobjedivosti Sovjetskog Saveza i poukama istorije, o Borodinu i Kutuzovu, o oktobarskoj revoluciji i proslavljenim junacima Parhomenku i Čapajevu, koji su nikli iz narodnih dubina, vinuli se do slave i ušli u istoriju svojim djelom u revoluciji. Zaključio je svoje izlaganje tako što je naše mlade i poletne partizanske komandire nazvao našim budućim Čapajevima.

Pošto je na konferenciji izabran za načelnika Operativnog štaba za Bosansku krajinu, krenuo je sa Kozarskom proleterskom četom prema Lipovcu, gdje se tada nalazila četa Laze Tešanovića, u to vrijeme ni partizanska ni četnička.

Jedan od zaključaka konferencije bio je da se pomogne Četvrtom KNOP odredu, čije su čete preživljavale ozbiljnu krizu, stalno se osipale i, nakon učestalih pučeva, prelazile na stranu četnika.

Ipak, nije se znalo da je Tešanović riješen na zločin. Zato su proleter i marševali u koloni, s pjesmom do pred samu školu. Neočekivano i četnički podmuklo, Tešanović je komandovao: »Paljba četom!«

Uhvaćeni na uskoj prtini i obasuti snažnom i proračunatom, puščanom i mitraljeskom vatrom, proleter i

su teško prelazili iz kolone u borbeni poredak. Ginuli su jedan za drugim. Smrtno ranjeni pali su u snijeg: Branko Gavrilović, Smajo Ališić, Aleksa Đenadija, Petar Bundalo, Milan Bokan, Mirko Burazor, Anđelko Đenadija, Rade Babić, Cvijko Stijak, Dušan Marin, Jovo Popović i Svetozar Zec. Osim ovih proletera, koji su poginuli u borbi, zadobijenim ranama su podlegli Simo Ivanović, komandir čete i Pero Stojnić, borac. Ranjen je i Mladen, teže, u glavu.

Poslije izvjesne zabune i iznenađenja proleter i su sredili svoje redove, da bi zatim, u viščasovnom otporu, odbili četnički napad. Tada su pokupili mrtve drugove i sahranili ih u Lipovcu. Ranjenike, među kojima je bio i Mladen prenijeli su u bolnicu, u Gornju Jošavku.

Ranjavanje dra Mladena Stojanovića u akciji na Lipovcu primljeno je sa ogorčenjem u čitavoj Bosanskoj krajini, a posebno na Kozari. Čak su rukovodstva, imajući u vidu njegovu popularnost i ljubav koju on uživa u narodu, vrlo oprezno i sa posebnim komentaram saopštavali narodu i partizanima njegovo ranjavanje. Kako je taj događaj odjeknuo na Kozari vidi se donekle iz pisma, koje je uputio Mladenu, 17. marta 1942. godine, Obrad Stišević, tadašnji komandant Drugog krajiškog odreda. Ono u cjelini glasi:

Dragi doktore,

Doznali smo ovih dana da si ranjen kao i za pogibiju druga Sime i ostalih drugova, što je za nas sve veliki gubitak. Naši drugovi su se zakleli da će osvetiti pale drugove.

Izgleda da ste nastradali zbog neopreznosti i slabog vojničkog kretanja (tj. bez osiguranja), što se nikako ne bi smelo dogoditi, jer se time gubi autoritet komande. Zato vas drugarski opominjem da se ubuduće vodi strogo računa o ovome i da se upozori rukovodstvo.

Borbu sa Nemicima smo završili i naneli smo im prilično žrtava. Iz Prijedora nam pišu, kako su Nemci govorili da se s nama (šumnjacima) ne može ratovati, da smo bolji strelci i hrabriji borci od njih. Jako ih je ljutilo što su se naši drugovi potsmevali, uz podvike »ohoho-o-o-o«, kad tuče njihova artiljerija . . .

O tvome ranjavanju nismo obaveštavali još drugove, izuzev samo nekolicinu. Svi se mi mnogo brinemo za tebe, pa nam se javljaj kako ti je . . .

Kako je Dr Perovička? Da li te leči dobro?

Reci joj da ćemo joj biti svi mnogo zahvalni ako te što pre izleči.

Isporuči joj moje pozdrave i reci da joj se ovde nalazi burazer Mišo Perović.

Pozdravi sve drugove i drugarice, a tebe svi mnogo pozdravljamo našim pozdravom »Smrt fašizmu – Sloboda narodu«.

Obrad

Neko vrijeme Mladen je ležao zajedno sa ostalim ranjenicima u jošavačkoj školi, koja je korišćena kao bolnica. Potom je, kao teži ranjenik, radi mira i posebne brige za njegovo ozdravljenje, prebačen u kuću Danila Vukovića, nedaleko od škole. Pored njega se stalno nalazila dr Danica Perović, koja ga je njegovala.

Mladen je na Kozari već prvih dana ustanka postao legenda. U Podgrmeču i petrovačkom kraju okupljale su se na zborovima hiljade seljaka da ga vide, da čuju njegovu riječ. U centralnoj Bosni, međutim, on je naišao na leden, neprijateljski prijem. Naišao je na naoštrenu četničku kamu, na kuršum, čim je nogom kročio na kotorvaroški teren. Zašto je tako bilo? Kakav je to fenomen? Postavljao sam sebi mnogo puta to pitanje, razmišljajući o Mladenu i njegovom tragičnom završetku, koji je upravo na terenu centralne Bosne doživeo. Da bih sebi odgovorio, bar donekle, na ovo pitanje, nastojao sam da upoznam taj kraj i prilike koje su, do rata, tamo vladale.

Poslije partijske konferencije u Skender-Vakufu, februara 1942. godine, Mladen odlazi na teren Četvrtog odreda, u veliku neizvjesnost, jer je stanje u jedinicama ovog odreda u to vrijeme više nego zabrinjavajuće: politička čvrstina ovih jedinica ozbiljno je potkopana zavjereničkom aktivnošću i neprijateljskom četničkom propagandom iznutra, borbenost četa, bolje rečeno, spremnost ljudstva na odlučnu i nepoštednu borbu protiv ustaša i okupatora uveliko je opala, osipanje boraca iz jedinica ja svakodnevna pojava i problem sa kojim je rukovodstvo odreda oštro suočeno. Počeli su pučevi. Preko noći pojedine čete bacaju partizanske oznake, stavljaju kokarde, ubijaju političke komesare

i ostale članove Partije i Skoja i proglašavaju se četničkim.

O čemu je razmišljao Mladen tih dana, polazeći u centralnu Bosnu, među uzdrmane i uznemirene, do jučer ustaničke mase, među seljake, zavedene i otrovane četničkom propagandom? Razumije se, njegov stav se ni u čemu nije razlikovao od stava partijskog i vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu, tj. od stava Operativnog štaba, čiji je bio načelnik. Ali, u procjeni nastale situacije elementi realnog preplitali su se sa elementima tragične naivnosti i vojničke neopreznosti, koja je, to se uskoro i pokazalo, imala za posljedicu gubitak velikog broja rukovodećih kadrova. Aktivnost četnika bila je uzela takvog maha i postajala je sve očiglednija i otvorenija da je nebudnost u rukovodstvima jedinica Četvrtog odreda, pa i u samom štabu odreda, bila začuđujuće velika. Utoliko prije što je odnos snaga iz dana u dan bivao sve nepovoljniji po snage pokreta.

Međutim, da se vratimo Mladenu i njegovom putu u ove mutne i komplikovane prilike u tom dijelu Bosne, u to vrijeme, tačnije u prvu polovinu 1942. godine. On je na taj put krenuo zajedno sa proleterima, s pouzdanim i prekaljenim borcima, a ujedno i sa polugodišnjim, značajnim, borbenim iskustvom stečenim u brojnim okršajima Drugog kozarskog partizanskog odreda, čiji je komandant bio. Mladen je silno vjerovao ljudima, duboko vjerovao da ono pozitivno i svijetlo u čovjeku postoji i prevladuje, a sve ono mračno u njegovoj psihi ispoljava se samo u posebno datim objektivnim okolnostima i obično je rezultat neupućenosti i zavedenosti, pogotovo kad se radi o seljacima izuzetno zaostale centralne Bosne. On duboko ljudski, čitavim svojim bićem, mrzi izdaju i izdajnike. Imao sam ne jednom prilike da slušam kako smireno i, kao za sebe, kaže da bi bez mnogo razmišljanja dao život za pravdu i dostojanstvo čovjeka. Svaki put je to izgovarao ozbiljno i u ozbiljnim trenucima, tako da su riječi zvučale više nego uvjerljivo. Bio je nemilosrdan prema neprijatelju. Kada se o ljudima radilo, bio je koliko tvrd, revolucionar i principijelan, toliko i human i razuman, a time i politički dalekovid.

Jedan detalj iz njegovog bogatog i plodnog rada na organizovanju i vaspitanju partizanskih jedinica

u Bosanskoj krajini postao je poslovičan.

Negdje polovinom januara 1942. godine govorio je okupljenom narodu i partizanima bosanskopetrovačkog kraja. Na tom zboru trebalo je presuditi dvojici »talijanaša« koji su navodno, bili ne samo poznati šverceri nego i doušnici neprijatelja. Masa je zahtijevala smrt za obojicu.

Tada je istupio Mladen i rekao da mu se takvo suđenje ne sviđa, pa je zatražio da se na zboru izabere narodni sud od nekoliko uglednih i čestitih ljudi, u koje imaju povjerenje te da njima povjere i suđenje i presudu. Pokazalo se da je Mladen i kao čovjek i kao rukovodilac bio u pravu. Izabrani sud je naime utvrdio da je jedan od optuženih bio zaista prevejani švercer i zavrbovani neprijateljski špijun, dok se za drugoga to nije moglo dokazati. Njega su, jednostavno, prilike natjerale da se prikloni ovom iskusnom šverceru, kako bi prehranio brojnu porodicu. Prvi je naravno, osuđen na smrt strijeljanjem, a drugi je oslobođen i, poslije kratkog vremena, postao je borac jedne partizanske čete.

Dakle, ne bezbrižno prepuštanje širokim tokovima stihije, koje bi se, u konkretnom slučaju, graničilo sa »prinošenjem žrtava«, nego svjesna akcija, politički cjelishodna i opravdana.

Gotovo je nepotrebno i posebno reći da su ovakvim i sličnim postupcima i odlukama vrlo uspješno unošeni elementi svjesnog i organizovanog u ustaničke mase i redove partizana. Zar je potrebno naglašavati da se takvi rukovodioci i vole i poštuju, da se naredjenja takvih komandanata, kao što je bio Mladen, zdušno izvršavaju.

Situacija u Bosanskoj krajini je u to vrijeme ovakva:

Kozarski odred je politički zdrav i vojnički izuzetno aktivan. Četnički uticaj je tako beznačajan i na terenu i u jedinicama da se skoro može zanemariti. Desilo se samo da su četnički agenti, mahom kulačkog porijekla, pokušali nekoliko puta da proture neprijateljski propagandni materijal, ali je snaga pokreta omogućila brz obračun i uništenje u klici svakog četničkog uticaja.

U Podgrmeču, poslije izvjesne krize, naročito u pogledu borbe protiv italijanskog okupatora, odred se stabilizirao kao partizanski. Naše snage u širem rejonu

Drvara, uprkos stalnom pritisku jakih italijanskih jedinica i vidne aktivnosti četničkih agenata, uspješno su preodolijevale krizu, zahvaljujući snazi i uticaju Partije i odanosti drvarskog proletarijata.

Ozbiljnije i dublje krize pokret preživljava na području Manjače i centralne Bosne. Rukovodstvo na vrijeme uvida težinu tamošnje situacije i interveniše, najprije, sa Prvim proleterskim krajiškim bataljonom, a docnije i sa dva udarna bataljona. Međutim, sve to nije bilo dovoljno da se snage Četvrtog odreda održe kao partizanske.

Duga je lista objektivnih i subjektivnih činilaca koji su uvjetovali razbijanje snaga ovoga odreda i pučeve u njegovim četama. Najkraće rečeno, to je vrijeme kada je otvorena četnička izdaja bila na pomolu.

Otkazivanje poslušnosti jednog voda Pionirske čete, čiji je komandir tada bio Karlo Rojc, sabotaža Tešanovićeve čete prilikom napada na Kotor-Varoš u januaru 1942. godine, to su bili simptomi koji su upozoravali na to da je skori rascjep neizbježan. Partijsko savjetovanje u Skender-Vakufu ukazalo je na pojačanu aktivnost četnika u četama Četvrtog odreda. Uskoro zatim uslijedio je napad Tešanovićevih četnika iz zasjede na Prvu četvrt proleterskog bataljona, kada je ranjen Mladen Stojanović i kada je poginulo 12 proletera.

Već ti prvi, simptomatični sukobi sa četnicima očevidno su pokazali da sa njima ne može biti nikakvog kompromisa i da je jedini put koji predstoji – otvorena borba u cilju njihovog potpunog političkog razobličavanja i uništenja kao organizovane vojničke snage.

Februar i mart 1942. godine bili su presudni i kobni za sudbinu Četvrtog odreda. Već u aprilu, osim Crnovrške čete bolje reći, osim njenog jezgra (koje su sačinjavali komunisti, pretežno iz Banje Luke), sve ostale čete su se raspale ili prešle na stranu četnika. Štab odreda i Okružni komitet, oslanjajući se, uglavnom na Krajiški proleterski bataljon, pokušali su da spasu što se moglo spasti. Međutim, primjenjivali su pogrešnu taktiku u nastojanju da ostvare svoju koncepciju, čija je suština bila u tome da se održe, po svaku cijenu, na terenu centralne Bosne.

Četnički masakr nad ranjenim i bolesnim borcima izaziva i danas gnjev i ogorčenje. To su rane koje teško zarastaju. Ostaju ožiljci koji opominju, koji traže da se ne zaborave. Priča o »jošavskoj noći« prisutna je među nama do dana današnjeg. Ona nagoni suzu na oko preživjelih proletera, čija su tijela prošarana kuršumima i ubodima četničkog noža.

Kada su četnici, pučisti upali usred noći, iznenada i neočekivano, u partizansku bolnicu i počeli da ubijaju ranjenike na spavanju, Redžo Terzić je odmah shvatio šta je posrijedi, pa je bez oklijevanja skočio kroz prozor bolnice, sa prvog sprata, u snijeg.

– Jesi li proleter? – dočekalo ga je pitanje iz mraka, oštro kao bodež noža.

– Da, proleter sam! – odgovorio je Redžo.

Istog trenutka čuo je pucanj iz karabina. Pogoden u vrat, pao je na zemlju, pokrivenu tankim slojem snijega. Četnik koji je pucao i ranio ga, prišao je i zario mu bajonet u mišicu desne ruke.

»Ovaj je gotov«, pomislio je i udaljio se.

Redžo je, međutim, bio još pri svijesti. Kao kroz sumaglicu, podignute glave, oslonjen na zdravu ruku, posmatrao je kako oko njega snijeg crveni i kako se topi od njegove tople krvi. Zatim je osjetio kako se svijest postepeno zamućuje i kako lagano tone u mračan i dubok san.

Kad je ponovo došao sebi, sa čuđenjem je primijetio da je na svom ležaju, u bolnici, i da je previjen. Pored njega je sjedila bolničarka Marija i plakala. Malo dalje stajala je, zabrinuta izgleda, ljekarka Danica Perović. Zatim je ponovo potonuo u nesvijest ...

Ne sjeća se koliko je vremena proteklo kad je, probuđen lupom i galamom, teško podigao očne kapke i progledao. Iznad njega je stajao četnik sa otkočenim karabinom i uperenom puščanom cijevi pravo u srce. Spremao se da okine. Drugi četnik, koji je stajao pozadi njega grubo ga je opomenuo:

– Pusti ga, 'beš mu mater! Vidiš da izdiše! Ne troši uzalud metke! Taj je svoje odsvirao.

Četnik se povukao i zakočio karabin.

Potom su obojica napustila bolnicu.

U polusvijesti Redžo je krkljao i tiho ječao. Nešto ga je gušilo. Teško je disao. Potpuno onemoćao i savladan, smireno je očekivao kad će jednom nas-

tupiti i taj trenutak da izdahne. Potom je dugo spavao. Ili je opet izgubio svijest? Ko bi to znao . . .

Kad se i po treći put probudio, razabrao je da su pored njega njegovi drugovi proleter, Milan Budimir i Sveto Aleksić. Oni su ga zapravo spasili. Unijeli su ga u bolnicu i pozvali doktorku Danicu da ga previje.

I njihov slučaj je, što se kaže, kao za priču sazdan. Ostali su živi pukim slučajem. To se zove ratna sreća!

Vođa četnika i pučista koji je dobio zadatak da pobije ranjene proleter, zvao se Aleksić. Kad je trebalo da ubije Svetu i Budimira, progovorilo je iz njega nekakvo seljačko i patrijarhalno shvatanje, pa se predomislio:

– Ne mogu rodaka da ubijem! – rekao je Sveti.
– Gubi se kud znaš i, što prije, to bolje . . .

– Dajte nam i ovoga druga da ponese – zamolio je Milan Budimir četnike, pokazujući prstom na Redžu.

– Gubi se dok si čitav! – grubo je odbrusio jedan od četnika.

Milan nije mogao zadržati suze kad se rastajao sa Redžom.

U prvi sumrak toga dana četnici su neočekivano napustili bolnicu i izgubili se u nepoznatom pravcu. Redžo je nešto lakše disao. Vraćala mu se snaga. Oživljavala je nada na spas.

»Krenuti! Pokušati! Kad bih izdržao do Viječana? Tamo su proleter! Da među svojim umrem! Da me sahrane . . .« Razmišljao je brzo dok ga je Marija pridržavala i pomagala mu da se obuče.

Krenuli su. Bilo je neizvjesno hoće li izdržati. Hoće li, možda, naići na četničku zasjedu? Hoće li stići proleter u Viječanima? Sve je bilo neizvjesno.

Batrgali su stranputicom, zaobilazili sela. Noć je prijetila tišinom i mrazom. Ranjenik je posrtao i padao. Marija je kroz plač šaputala:

– Druže, još malo . . . nije daleko, stići ćemo.

Ohrabren, Redžo se pridizao i opet su napredovali . . .

Svitalo je kad su se dovukli do jednog zaseoka, kraj sela Šarinaca.

– Ne mogu dalje – rekao je Redžo, pružajući se po zemlji, sasvim klonuo i nemoćan.

- Da tražim pomoć od seljaka? - pitala je Marija.
- Svejedno mi je, traži . . .

Redžo je to jedva prošaputao, osjećajući kako ga san i nemoć neodoljivo prikivaju za smrznutu zemlju.

Marija je tiho zakucala na jedan prozor, uz veliki rizik da može naići i na neprijateljski raspoloženog domaćina. To bi značilo kraj. Izručite ih četnicima i čitava noćasnja muka biće uzaludna.

Imali su sreću, koja se ne osmjehuje tako često. U selu koje je tih dana listom prešlo na stranu četnika, Marija je, pukim slučajem, zakucala na prozor partizanskog odbornika koji je bez oklijevanja upregao volove, prihvatio Redžu i prebacio ga u Vijačane u sastav proleterskog bataljona.

To je bio kraj »jošavske noći«, iza koje su ostali krvavi četnički tragovi na snijegu.

Zenica. Grad čelika. Obojen željezarskim vatrama i dimovima. Duge, prostrane hale i moćna postrojenja. U njima kipi i pjenuša sirovi čelik. Teče rumena, zažarena rijeka čelika, usmjeravana vještim rukama čeličanaca i valjaoničara, sve do nakraj željezare. Tamo se umiri i ohladi. Iskida i preobrazi u bezbroj oblika, koji izgube rumenilo i prestanu svjetlucati, oblačeći svi do jednog svoje sive košulje. Ovdje ključa čelik i život u čeliku ključa. Željezarski . . .

Zenica, nekad čuvena tamnica. U njoj je Mladen godine mladosti proveo. Upoznao je tada »staklenu kuću«, dobro zapamtio njene mračne ćelije. Skrivena u krošnje drveća, opasana visokim zidom, na periferiji grada, daleko od vatara i varničenja, stoji »staklena kuća«, kao spomenik davno prošlih dana, kao prijeteća sjenka prošlosti, obavijena mirom i tišinom. Živi svoj, malo kome poznat, život. Tu je danas Kazneno-popravni zavod. Među zatvorenicima ističe se visoka, malo pognuta figura i sijeda glava jednog osuđenika. Dragutin Antičić se zove.

Još uoči rata Dragutin je bio mirni i vrijedni domaćin, kao i njegove komšije u Jošavki. Osim stasom, skoro ničim se nije razlikovao od svojih zemljaka, koji, pogureni od sunca do sunca, otimaju od škrte oranice, od grada i planinskih bujica, tek toliko da

životare oni i njihove brojne porodice. Bojao se groma i zmija, često se molio bogu i rijetko kad išao u crkvu.

Ratni vihor, zatim ustanak doveli su i Dragutina među pobunjene seljake i u redove ustanika. Ustaše kolju, valja glavu spasavati, valja se oduprijeti, to je sve što je njemu tada jasno bilo. Kada je zaprtio karabin i čuo prve govore o borbi i slobodi, nije mogao ni slutiti da će ga čudni vjetrovi, koji u ratnim prilikama sa raznih strana duvaju, zahvatiti i odnijeti na put izdaje, sa koga nije bilo povratka. U jednoj noći sve se neočekivano izmijenilo i preokrenulo. Nepovratno je krenuo putem izdaje, našao se u koloni onih koje preziru.

Sastanak štaba Četvrtog odreda održan je 30. marta uveče. Prisustvovali su Danko Mitrov, komandant, Vojo Stupar, politkomesar, Duško Bojanić, zamjenik komandanta i Rade Radić, član štaba odreda. Zaključeno je da štab sa Krajiškim proleterskim bataljonom krene sutradan u pravcu Teslića, te da u rejonu Pribinjića okruži i razoruža jaču grupu četnika.

- Ti ćeš, čika Rade - rekao je na kraju sastanka Danko - kao stariji čovjek ostati u štabu, da sa zaštitnicom i Jošavačkom četom braniš oslobođenu teritoriju i bolnicu, u slučaju ispada neprijatelja iz Banje Luke.

A Rade Radić je ocijenio, prema svom vlastitom planu koji je imao u glavi, da je došao očekivani trenutak. Sutradan, čim su proleter i odmakli od Jošavke, on je pozvao svoje povjerljive kurire i razaslao ih u svim pravcima. Oni su ponijeli poruke njegovim ljudima. Svečera, 31. marta, uoči samog puča, u kući i dvorištu Ante Antonića iskupilo se oko 60 ljudi pod oružjem. Na okupu su se našli četnici, zavjerenici od ranije, i jedan broj njihovih simpatizera seljaka, neodlučnih i politički najzaostalijih. Pored Rade Radića, Dragutin Antonić je na tom skupu zapazio i Milu Stankovića, Jovu Čeranića, Dušana Novakovića, Manu Ivankovića, Danila Radonjića, Trivuna Moravca, Stanka Vrhovca, Slavka Jungića, Gostimira Stankovića i druge.

- Braćo - počeo je Radić - poznato vam je da sam član štaba odreda. I sinoć sam prisustvovao sastanku štaba, i pozvao sam vas da vam kao zemljacima i braći svojoj saopštim ... Radi se o našim glavama! Komunisti su sinoć riješili da se strijelja

25 Jošavčana, koji više vole kralja i četnike nego njih, komuniste ... Danko je lično uzeo na sebe da to izvrši.

Prva grupa dobila je zadatak da likvidira bolnicu, smještenu u školi, druga da razoruža zaštitnicu štaba odreda, a treća se uputila prema kući Danila Vukovića, u kojoj je ležao ranjeni doktor Mladen Stojanović.

Prema sjećanju Dragutina Antonića, grupu određenu za Mladena predvodio je Ljubo Vasilčić. Sem njega, u njoj su bili Dragutin Antonić, Slavko Jungić i dva mladića, čijih se imena više ne sjeća.

Oko 23 časa grupa je upala u kuću Danila Vukovića. Dragutin je ostao kao stražar pred kućom dok je Ljubo Vasilčić sa ostalim razoružavao ranjenog i nepokretnog Mladena. Kada ga je domaćin pozvao unutra, Dragutin je vidio ovakav prizor: Mladen je ležao na krevetu, sa rukama podignutim u vis. Pored njega je stajala dr Danica Perović. Oduzeli su mu pušku i pištolj. Mladen nije mogao upotrijebiti oružje. Čitav taj dan ležao je u polusvijesti i loše se osjećao. Četnici ga nisu zarobili, kao što su se hvalili, jer Mladen je u trenutku njihovog upada bio nepokretan i nesposoban da im se suprotstavi.

Danas Antonić, pošto je 14 godina odležao u KP domu u Zenici, a osuđen je na 16 godina zbog učešća u četničkom puču i razoružavanju dr Mladena, tvrdi da su Vasilčić i Jungić okrutno postupali sa Mladenom. Tvrdi i to da se on lično usprotivio i zahtijevao da se prema ranjenom čovjeku ne odnosi tako grubo. Upravo u trenutku kada se prepirao sa Vasilčićem i Jungićem, Milan Ličina, član Operativnog štaba za Bosansku krajinu, u namjeri da pomogne Mladenu, pojavio se u hodniku i zapucao kroz odškrinuta vrata sobe. Pucao je na četnike, ne ocijenivši gdje će meci tući. A oni su tukli tačno iznad Mladenove glave.

U međuvremenu su stigle saonice, na koje je, prema naređenju Rade Radića, trebalo staviti Mladena i izvesti ga u šumu Dubravu, iznad kuće Danila Vukovića, i tu ga ubiti. Antonić se i ovoga puta usprotivio, upozoravajući zavjerenike da ne treba pre nagliti. To su prihvatili. Saonice su se vratile prazne. Pred zoru su otišli i četnici koji su Mladena razoružali. Pored

njegove postelje ostala je ljekarka Perović i Dragutin Antonić kao stražar.

Kada se potpuno razdanilo Antonić je bez ikakvog objašnjenja napustio kuću Danila Vukovića i uputio se uz Skatavicu, prema Ravnoj gori. Uz put je, kako tvrdi, bio očevidac likvidacije 6–7 proletera kod kuće Đure Stojanovića u Jošavki. Sjeća se i toga da je Petar Aleksić, jedan od učesnika u puču, pustio dva-tri proletera da idu kud ih je volja (radi se, vjerovatno, o Sveti Aleksiću i Milanu Budimiru).

To je priča Dragutina Antonića, zvanog Dragica.

Kako se zapravo odigralo razoružavanje, a zatim i ubistvo dra Mladena Stojanovića.

Slavko Jungić, jedan od učesnika u razoružavanju Mladena, dao je na saslušanju izjavu, koja se u ponečemu razlikuje od tvrdnje Antonića. (Jungić je bio suđen na 13 godina, sada živi u selu Jošavki.)

»Dragutin Antonić nas je predvodio do kuće Danila Vukovića, tvrdi Jungić, i kad smo prišli kući, zaustavio nas je i rekao da imamo zadatak da razoružamo jednog od partizanskih rukovodilaca, koji se nalazi u toj kući. Do tada nisam znao da se radi o Mladenu Stojanoviću. Kada smo došli pred prag kuće, Dragutin nam je naredio da uđemo u kuću i da pozovemo Mladena na predaju. Ulazeći u sobu u kojoj je ležao Mladen, nas dvojica smo odmah rekli da ne mrda, jer je uhapšen. Na te riječi Mladen nam ništa nije odgovorio. U međuvremenu u sobu je ušao Antonić Dragutin. On je prišao Mladenu i oduzeo mu pištolj koji se nalazio kod njega. Mladenovu pušku uzeo je Ljubo Vasilić. Tom prilikom Dragutin je upitao: »Gospodine doktore, dokle će Srbi da ginu?«. Ne znam da li je Mladen išta na to odgovorio ... Zatim nam je Antonić naredio da izađemo iz kuće i držimo stražu. Postupajući po naređenju, ostali smo pred kućom do svanuća. Tada je stigao nepoznati mladić i prenio nam naređenje da se odmah uputimo na Ravnu goru, gdje je bilo određeno zborni mjesto. Tu noć kad smo razoružali Mladena, nismo ga ubili. . .«

Ilija Ivanković, jedan od učesnika puča, izjavio je na saslušanju:

Prije puča na 5–6 dana održan je sastanak, kome su prisustvovali Rade Radić, Svetko Aleksić, Mane Ivanković i Petar Aleksić. Sastanak je održan u kući Petra Aleksića, gdje je Radić u to vrijeme stanovao. Sastanak je kratko trajao, oko 15 minuta. Tada nas je Radić obavijestio da ćemo se odvojiti od partizana . . . Na sastanku kod Antonića Ante, gdje je odlučeno o napadu na partizansku bolnicu i razoružavanje Mladena, čuo sam kad je Rade Radić pozvao Dragicu Antonića i rekao mu: »Uzmi još jednog vojnika i otidi kod kuće Vuković Danila. Tamo je doktor Mladen. Oduzmi mu karabin. Ako se bude bunio, ostavi mu pištolj . . .«

Danilo Vuković, u čijoj kući je Mladen ležao kao ranjenik, izjavio je u svojstvu svjedoka na saslušanju:

»Aprila (ne sjećam se datuma) 1942. godine oko pola noći u moju kuću, bez poziva domaćina (nepozvani) ušli su četnici Antonić Dragica i Jungić Slavko, kao i još neki čijih se imena ne sjećam. Ušavši u kuću, naredili su mi da upalim lampu, što sam i učinio. U kući je ležao dr Mladen Stojanović, koji je bio ranjen, te dr Perović Danica. Dragica mi je saopštio da imaju naređenje da razoružaju i ubiju doktora Mladena. Zatim su oni ušli u sobu, a ja sam ostao u hodniku. Odmah po ulasku čula se galama: »Ruke u vis, odloži oružje.« Nakon pola sata u moju kuću je utrčao partizan (Ličina Milan), koji je iz hodnika, pruživši pištolj, ispalio nekoliko metaka u sobu gdje je ležao Mladen, opkoljen četnicima. Četnici su odgovorili vatrom iz pušaka. Nakon toga Ličina je nestao, da bi 700 metara dalje od moje kuće naletio na zasjedu i poginuo.

Antonić Dragutin, Jungić Slavko i drugi ostali su do pred svanuće u sobi kod Mladena, a zatim se povukli i otišli prema Ravnoj gori. Nakon povlačenja četnika, dr Mladen i dr Perović ostali su cijeli dan i do pola iduće noći u mojoj kući. Tada je došla grupa četnika, koje je predvodio Vrhovac Stanko, rodnom iz sela Kokora (kasnije poginuo u borbi protiv NOV). Četvorica četnika stavili su Mladena u čebe i iznijeli iz kuće. Pri polasku Mladen mi je rekao: »Laku noć, Danilo«. Kada su ponijeli Mladena, Perovićka je počela da plače, te prešla iz Mladenove

sobe u sobu kod moje žene Sofije. Pošto su iznijeli Mladena, nisu odmakli ni 100 metara, čulo se pucanje i Mladena su ubili.«

U obimnom istražnom materijalu pažnju privlači kraća izjava doktorke Danice Perović kao svjedoka, zbog toga što se podudara sa izjavom Dragutina Antonića u tome da je on odložio ubistvo dra Mladena. Evo te izjave: »U noći između 1. i 2. aprila 1942. godine Ilija Ivanković seljak iz Donje Jošavke, sa još dva četnika, razoružao je dr Mladena Stojanovića, koji je ležao teško ranjen u jednoj kući u Jošavci (kuća Danila Vukovića). U ovoj kući sam i ja bila prisutna. Istu večer htjeli su ga izvesti i ubiti, ali ih je od toga djela odvratilo jedan od te trojice, zvanu Dragica (Antonić Dragutin). Tu noć je Ilija Ivanković maltretirao Mladena pogrđnim riječima.«

Za razumjevanje ovih izuzetno zamršenih prilika u Jošavki za vrijeme prvog i drugog dana četničkog puča, posebno je vrijedna pažnje izjava ljekarke Perović, koju je ona dala tek 1956. godine, četrnaest godina poslije tragičnih događaja u Jošavci.

Treba imati u vidu i to da se dr Perović u vrijeme davanja izjave nalazila u bolnici i opakom bolešću bila vezana za postelju. Iste godine je i umrla. Ipak, mislim da je njena izjava najbliža istini i najpouzdaniji izvor podataka o tome kako je završio svoj borbeni put proslavljeni komandant Mladen. Zato tu izjavu dajemo u cjelosti:

Učesnik sam u NOB od 1941. godine. U 1942. godini nalazila sam se na dužnosti upravnika partizanske bolnice, koja je bila smještena u zgradi osnovne škole u selu Gornja Jošavka, srez banjalučki. U bolnici su bili smješteni ranjenici i bolesnici partizani iz jedinica koje su bile pod komandom IV krajiškog odreda, čiji se štab također nalazi u ovom mjestu – kod Jošavačke crkve. Između ostalih ranjenika u bolnici – tj. osnovnoj školi, izvjesno vrijeme je ležao dr Mladen Stojanović, koji je ranjen u glavu u borbi sa četnicima Laze Tešanovića, koja je vođena kod mjesta Lipovac. U ovoj školi-bolnici ležalo je i nekoliko boraca – proletera iz I proletarskog bataljona, kojem se na čelu nalazio pokojni Zdravko Čelar. Radi sigurnosti, dr Mladen Stojanović je još dok se

nije ništa znalo o puču, na jedno petnaestak dana, prebačen iz osnovne škole u kuću jednog seljaka, koji se – koliko mi se čini – zvao Vuković Danilo. Ja sam kao ljekarka liječila i njegovala dra Mladena Stojanovića.

U to vrijeme ni ja, niti drugi pripadnici NOV nismo mnogo (ili skoro ništa) znali o tome da Rade Radić (četnički komandant Bosne, suđen i strijeljan po oslobođenju), sa svojim ljudima, priprema puč – obračun sa partizanima. Noću između 1. i 2. aprila 1942. godine, nekako oko 11 časova, u kuću Danila Vukovića, došlo je nekoliko četnika, između kojih se sjećam Ivanković Ilije (po rastu mali) i Dragice. Ovom trećem ne znam imena.

U momentu njihovog ulaska u kuću ja nisam ni slutila o tome da bi oni mogli da razoružaju i likvidiraju dr Mladena Stojanovića. Do tada su mnogi od rukovodilaca i boraca NOV dolazili posjećivati Mladena. Dobro se sjećam da je prije (na) dan-dva kod Mladena dolazio Kosta Nađ, skupa sa Lepom Perović. Kuću je četnicima mislim otvorio sam Danilo i upalio im svijetlo. Svi su ušli u sobu u kojoj se nalazio Mladen, zajedno sa mnom. Odmah po ulasku počeli su vikati »ruke u vis«, »odloži oružje« itd. U toj galami, grubosti i okrutnosti najviše su se isticali Ilija Ivanković i Jungić, dok je Antić Dragica bio nešto od njih umjereniji, mada je i on učestvovao u razoružavanju, a koliko se mogu sjetiti on je lično oduzeo Mladenov pištolj.

Nakon njihovog dolaska (u kuću Vukovića) i razoružavanja Mladena, nije prošlo ni pola sata, u kuću je ulétio Milan Ličina (oficir operativnog štaba), čije je sjedište bilo uz samu školu, i pošto je ušao u hodnik, pruživši ruku kroz vrata, koja su bila napola otvorena, ispucao je pet do šest metaka iz pištolja. Ovi četnici koji su bili u sobi odgovorili su vatrom iz oružja. U dobrom mi je sjećanju ostalo da se tada, zbog pucanja, ugasila mala petrolejska lampa. Možda je, koliko ja mislim, Ličina ovdje taktički pogriješio. Bolje bi bilo da im je povikao da odlože oružje, time bi ih uplašio i eventualno razoružao. Ličina je odstupio, naletio je na četničku zasjedu, koja ga je smrtno pogodila. Nije mi poznato ko je u toj zasjedi bio i ko ju je i zbog čega organizovao.

Ovo veče Mladen nije ubijen. Četnici koji su ga razoružali nakon izvjesnog vremena su se povukli, a ostao je samo jedan koji je čuvao stražu pred kućom do jutra. Ne znam ko je to bio, to mi je izgubljeno u sjećanju, samo znam i tvrdim da nije ostao Antić Dragutin.

Pošto je svanulo i razdanilo se, neki seljani iz okoline dolazili su kući Vuković Danila, gdje sam bila i ja sa Mladenom. U stvari, oni su htjeli da se uvjere da li je to zaista Mladen, jer su živjeli u ubjedenju – pod uticajem četničke propagande – da to on (Mladen) nije. Mislili su da je to neki »Turčin«, kako su to oni i govorili. Napokon su se uvjerali da se zaista radi o Mladenu Stojanoviću, a ne o nekom »Turčinu«, ali kako se radilo o četnički nastrojenim elementima na terenu Rade Radića ni jedan nije htio ništa preduzeti u cilju Mladenovog spašavanja. Raspitivali su se o tome šta je cilj komunistički, zašto se oni bore, zašto u svojim redovima drže Muslimane itd. Kad su saznali da je organizator ustanka u Krajini drug Pucar Stari i, kad sam im ja govorila, odnosno pokojni Mladen im je o tome kasnije pričao ko je taj čovjek, da je zbog borbe za radničku klasu ležao i na robiji, oni su grubo, sa prezirom govorili: »... nas predvodi i sa nama komanduje robijaš – razbojnik.« Preko seljaka Rade Radić je poslao usmenu poruku Mladenu Stojanoviću u tom smislu da Mladen napiše pismo Danku Mitrovu da se proleter i partizanske jedinice povuku sa tog terena, jer je to, po njegovim riječima, četnički teren. Znam sigurno da ni jedan od ondašnjih Radićevih četnika nije donio nikakvo pismo Mladenu (iskaze okrivljenih i u tom pravcu treba kao netačne odbaciti), nego je bila, kako sam već rekla, usmena poruka. Dr Mladen Stojanović je bio zaista napisao jedno pismo Danku Mitrovu i saopštio mu da je on, skupa sa mnom, u četničkom zarobljeništvu, da je on svjestan za koju se stvar borimo, da to nastavimo itd. Pošto za četnike to pismo politički nije odgovaralo, oni ga nisu ni pokušali uručiti Danku Mitrovu. Naveče došli su u kuću dvojica četnika na čelu sa Lakonjom i saopštili su kako imaju naređenje da Mladena vode u komandu, te naredili da se spremi, naglašavajući da ih čekaju saone, koje do kuće nisu mogle doći zbog jakog potoka. Ja sam ove četnike upozorila da Mladena ne može niko dirati, da je on povjeren meni na čuvanje i liječenje, da je to teški bolesnik i ranjenik, i kuda će sa njim u ovo vrijeme. Oni su se na moje primjedbe oglušili. Stavili su ga na čebe, iznijeli iz kuće. Po izlasku, nakon nekoliko minuta, čula su se dva pucnja. Dobro se sjećam da su bila dva pucnja. Tada mi je bilo jasno da je Mladen ubijen. Ja sam do jutra ostala u kući Danila Vukovića, kada su me sa Mladenovim stvarima (lijekovi, zavoji i drugi dijelovi apoteke) otjerali u selo Milosavce, kod njihove komande.

Kako se zovu ti četnici nije mi poznato. Znam da su sa podrugljivošću govorili »kakav je to komandant mizerija – koji ima samo dvije košulje«. Jedan od ovih četnika koji mi je nepoznat uzeo je i obukao Mladenov kožni kaput.

Napominjem da su se ovi četnici koji su ubili Mladena, nakon Mladenovog ubistva, vratili u kuću Danila Vukovića i meni rekli da se ne trebam bojati, da su oni Mladena ubili za to što su imali takvo naređenje . . .«

Kada su druge noći puča upali kod Mladena, doktorica Petrović je u njihovim hladnim pogledima i brutalnim postupcima vidjela riješenost na zločin. Smogla je snage i mimo im se suprotstavila riječima:

– On je nepokretan, ranjen, teški bolesnik, i niko nema pravo da ga maltretira. Kao ljekar odgovaram za njega dok ne ozdravi . . .

Voda grupe Vrhovac grubo ju je odgurnuo i naredio ostalima:

– Stavite ga na čebe i ponesite do saonica.

Mladen je miran i dostojanstven, kao i uvijek, tješio doktoricu, koja je plakala, i domaćina koji je, izgubljen i nepomičan, krio oči od ranjenika.

– Smirite se, ne brinite . . .

Iznijeli su ga iz kuće i spustili kraj potoka, zvanog Mlinska rijeka. U mrazovitoj, gluvoj noći odjeknula su dva pucnja.

– Ubili smo Mladena – hladno je saopštio Vrhovac kad se povratio u kuću. – Ti, doktorice, spremi se. Poći ćeš s nama, i ne boj se. Nemamo naređenje tebe da ubijemo.

Više puta u toku rata upadao sam u Jošavku. Svaki put sa jedinicom u borbenom poretku. Dočekivali su nas četnici zasjedama i plotunima. Dočekivali u busijama mržnjom i neprijateljski, ali jurišima Kozarčana nisu odoljevali. Napuštali su položaje i bježali.

Posjetio sam Jošavku i šezdeset sedme. Dvadeset pet godina poslije četničkog puča i ubistva Mladena. Razgovarao sam sa mještanima o ratnim danima. Bio sam u kući Danila Vukovića, pogledao sobičak u kome je Mladen ranjen ležao. Sobica je tijesna i niska. Tu se Mladen nije mogao uspraviti. Ulazna vrata

izrešetana su mecima one noći kad je Mladen razoružan. Ta vrata vežu pogled. Podsjećaju . . . Razgovarao sam sa Danilom i njegovom ženom Sofijom. Mada sam naglašavao da sam Mladenov biograf i da nemam baš nikakve veze sa isljedenjem, mada je prohujalo četvrt vijeka, zapazio sam u očima tih seljaka stid i strah kad se Mladenovo ime pomene.

Brojao sam korake pješačeći od škole, gdje je bila smještena bolnica, do kuće Danila Vukovića, gdje je ležao Mladen. To je razdaljina od nekih 700–800 metara. Kao ratniku i vojniku nametalo se pitanje: kako to da ni štab odreda ni Operativni štab nisu došli na ideju da bolje obezbijede ranjenog i nepokretnog Mladena? Kako se ne sjetiše da ga prebace u Krajinu, u bolje i sigurnije uslove liječenja?

Stajao sam neko vrijeme kraj potoka Mlinske rijeke, nedaleko od mjesta gdje je Mladen strijeljan. Zubor potoka, ujednačen i ravnodušan, uznemiri me i naljuti. Dan je bio julski. Brežuljci oko mene osunčani. Ja mračan i nesrećan. Drveće je podsjećalo na kosture, žbunje na prazne lobanje poginulih.

»Zar je Mladen morao tu i tako završiti . . .«

Zaželih da se na ovom mjestu više nikad ne nadem.

Udaljujući se od Mlinske rijeke, od Jošavke, od četrdeset druge, vrati mi se u sjećanje jedan razgovor sa Vojom Stuparom, komesarom Četvrtog odreda u vrijeme tih događaja.

– Da li je dovoljno reći: bila je to nebudnost, bili smo naivni . . .? – sjetih se Vojinih riječi. – Mi smo Jošavku smatrali našom, oslobođenom i partizanskom teritorijom. Kad je Mladen stigao kao ranjenik u Jošavku, doktorica Perović se odlučila na hiruršku intervenciju tek sutradan, vidjevši da ranjenik pokazuje znake života i dovoljno snage da izdrži operaciju. Metak je udario u čeonu kost, razbio je sve do moždane opne, na kojoj su se zadržale sitne čestice kosti. Danica je očistila ranu i previla ranjenika. Nekoliko nas iz štaba odreda prisustvovali smo operaciji. Za vrijeme operacije Mladen je u nekom čudnom zanosu pjevušio pjesmu:

*Naš barjak se vije kao crven cvijet
Požurimo drugovi da oslobodimo svijet.*

Spomenik narodnom heroju Mladenu Stojanoviću u Prijedoru

Četničke pokušaje da ga slome i pokolebaju Mladen je odbio sa gnušanjem i prezirom. Do poslednjeg trenutka nije gubio vedrinu duha i vjeru u pravednost stvari za koju se bori. I kad su ga povelili na strijeljanje, u njegovim postupcima vjerno se odlikavala njegova ličnost, iz cijele njegove skladno građene figure izbijalo je spokojstvo, unutrašnja snaga i ljepota.

Mladen je bio i ostao pojam za partizane. Dobro se sjećam prvih dana ustanka, kada je trebalo savladati ustaničku stihiju, prije svega poslovičnu seljačku nedisciplinu, i kada je trebalo prevazići uskogrudosti i kratkovidosti. Savladujući uz velike muke raznovrsne teškoće, svi smo se mi, na određen način, oslanjali ne samo na snagu argumenata nego i na Mladenov autoritet. Prvih dana borbe postojali su i na Kozari, kao i drugdje, pojedinci i grupe »samovoljaca«, koji su izbjegavali svaku komandu. Ali, gdje god je tim i takvim »vrtavim« i neukrotivim pojedincima spomenuto Mladenovo ime, oni su se, ma kako tvrdokorni, otkravljivali i povinivali opštem zahtjevu discipline, uklapajući se postepeno u organizovanu borbu. Dovoljno je bilo nastupiti riječima: »Mladen je rekao . . . Doktor je poručio . . .«, pa da pojedinci nekako lakše savladaju dileme i da se opredijele u tim sudbonosnim danima.

Nezaboravna je anegdota o jednom ocu i jednom sinu iz Kozare, čija imena, iz određenih razloga, neću navesti. Otac je bio imućan i ugledan domaćin i kad je »navalila sila i propala država« – kako je govorio – poslao je odmah, još prije ustanka, sina u šumu »u hajduke«. Sin je ponio karabin, ali i kokardu. U međuvremenu planuo je ustanak i u selima su se pojavile prve partizanske grupe. Sin je navratio kod oca sa petokrakom zvijezdom na kapi.

– A kokarda? Gdje ti je kokarda? – pitao je otac iznenađeno.

– Ne treba, nije to naša značka!

– Kako, crni sine?!

– Tako je rekao doktor.

– Koji doktor?

– Doktor Mladen Stojanović.

– E, dijete, kad je Mladen rekao, onda i ne treba . . .

Mladen je i četrnaeste, kad je u okovima izveden pred austrougarske sudije, da mu sude za »veleiz-

daju«, i burne osamnaeste, kad je revolucionarna plima širom Evrope tako silno rasla, i čitavo vrijeme između dva rata – potvrđivao snagu svoje ličnosti, doslijednosti i odanost svemu ljudskom i slobodarskom. Ali, tek je vihor revolucije raspredao pravu vatru u Mladenu. Sinuo je njegov plemeniti lik, osvijetljen jarkim bojama narodnog ustanka, kao nikad dotad. I, mada je relativno kratko ratovao, on se svrstao među legendarne komandante slavne Narodnooslobodilačke vojske.

Eto, to je priča o Mladenu Stojanoviću, o čuvenom doktoru iz Kozare, koji se rodio i rastao pod ovim našim nebom, koji je živio i borio se u dva rata, koji je junački poginuo za ljepši i čovjeka dostojniji život. Čitav njegov život velika je poruka ljudima, poruka mladima da vole čovjeka, da ljube slobodu.

Biblioteka »Legende«
(XVI kolo)

MLADEN STOJANOVIĆ

Izdavač
NIRO »Dečje novine«
Gornji Milanovac

Za izdavača
Miroslav Petrović,
generalni direktor

Recenzent
Ivo Matović

Odgovorni urednik
Radmilo Lale Mandić

Lektor
Gordana Rosi

Korektor
Bojana Uzelac

Grafički dizajn
Rade Rančić

Tehnički urednik
Mirjana Avramović

Štampa
»Birografika«, Subotica

*Štampanje u tiražu od 3.000 primeraka
završeno septembra 1983. godine*

